Poštarina plaćena u gotovu KNJIGA II Cijena Din 7.—

SAVREMENIK

XXVIII ZAGREB, 1. RUJNA 1940 5

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

12189

IZ UREDNIŠTVA I UPRAVE „SAVREMENIKA“

Redakcija pojedinog broja „Savremenika“ zaključuje se svakog 5. i 20. dana u mjesecu. Rukopisi, koji nakon toga stignu, ne dolaze u obzir za slijedeći broj. Suradnici se umoljavaju, da rukopise šalju i prije, jer su to posljednji dani, na koje se rukopisi još predaju tiskari.

Izdavanje „Savremenika“ spojeno je s velikim novčanim izdacima. Jedini prihod „Savremenika“ potječe od pretplate i oglasa. Stoga molimo sve prijatelje, da što više rade na proširenju lista. **Svaki prijatelj, koji nam nađe 10 pretplatnika, dobit će kao nagradu četiri djela, izdana kao redovita izdanja Društva hrvatskih književnika, čim ovi plate barem polovicu pretplate.**

Novi pretplatnici dobivaju sve dosadašnje ovogodišnje brojeve.

Nitko ne može dobiti popust na pretplati, jer je pretplata „Savremenika“ tako niska, da se više ne može snizivati.

PRETISKAVANJE POJEDINIH ČLANAKA U CIJELOSTI ILI OPŠIRNIJEM IZVATKU NIJE BEZ POSEBNOG DOPUŠTENJA DOZVOLJENO PRIJE 5., ODNOSNO 25. DANA U DOTIČNOM MJESECU.

SAVREMENIK

GODIŠTE XXVIII ZAGREB, 1. RUJNA 1940 KNJIGA II, BROJ 5

Dr. ILIJA JAKOVLJEVIĆ

HRVATSKI KNJIŽEVNICI ZA SEBE

Na glavnoj godišnjoj skupštini Društva hrvatskih književnika u ožujku ove godine pružila mi se prilika da kažem nekoliko riječi o socijalnom položaju hrvatskih književnika. Tom sam zgodom istaknuo, kako teško prolaze u životu naši književnici. Uvriježilo se naime shvaćanje, da su književnici svijet vjetrogonja, neuravnoteženih i nesposobnih za bilo kakav »koristan« rad. To je narod »sanjara«, bez ikakva smisla za realnosti, pa prema tome i osuđen da plovi oblacima i unaprijed eliminiran od sudjelovanja u bilo kakvom radu, skopčanom s odgovornošću. Imali smo prilike odraz takvog shvaćanja ustanoviti i u govoru jednog političara, koji se inače broji među naše ozbiljne kulturne radnike. On je naime ustvrdio, da je hrvatski narod uvijek stradao, kada su ga vodili književnici. Nije izostalo ni obrazloženje: to se događalo zato, jer su književnici ljudi srca, a politika se vodi razumom. Govornik vjerojatno ipak ne misli, da su književnici ljudi bez razuma, a siguran sam, da političare ne smatra ljudima bez — srca. Unatoč tome, što ima političara i bez srca i bez razuma ili, točnije rečeno, bez kulture duha. Književnika bez razuma sasvim sigurno nema. Stare djevice možda još vjeruju, da kod književnog stvaranja mozak ne funkcionira. Ali kad se njima ne priznaje pravo glasa niti kod općinskih izbora (o, divne li jednospolne hegemonije!), zašto bi njihovo mišljenje bilo mjerodavno, kad se radi o ovome pitanju? Nije mi poznat slučaj, da bi jedan hrvatski književnik, vodeći svoj narod, doveo ga do ponora, premda ni to ne bi bio nikakav dokaz na štetu književnika: jer netko može biti dobar pjesnik, pa i uman filozof, a slab političar. Od velikih hrvatskih književnika jedini je Ivan Mažuranić bio u prvome planu političkog života hrvatskog naroda. A era banovanja Ivana Mažuranića nije bila era političkog sanjarenja nego naprotiv era krutog realizma. Književnici uostalom bijahu i Ante Starčević i Stjepan Radić. Potonji je to upravo s ponosom isticao, i ako je politika prigušila u njemu književnika: tribut, koji dade politici, bio je na štetu njegova književnog stvaranja, koje u mladim danima odsijevaše britkim talentom. Bilo je dakle sasvim neumjesno postavljati tvrdnju: da netko zato, što je književnik, ne može pravilno rasuđivati o političkim pitanjima. Ni književnik naravno nije nepogrešiv. I on može, kao i svaki drugi čovjek, pogrešno ocijeniti prilike u svijetu. I on se može, s gledišta dnevne politike, neoportuno orientirati prema tim prilikama, ali to nikoga ne ovlašćuje, da generalno poreče književnicima svaku političku sposobnost. To nije dopušteno već i zato, jer bi im se onda mogla poreći sposobnost za bilo kakav praktični rad. To bi značilo: osuditi ih isključivo na pisanje književnih djela, dakle u našim prilikama većinom na gladovanje.

Ali pustimo po strani politiku, jer se književnici ne ubiše boreći se za »ugledne« položaje u političkim strankama, i ako se njihova suradnja često pokazala vrlo korisnom. Njihovi su zahtjevi mnogo skromniji: da se već jednom pročisti pitanje, je li hrvatskom narodu potrebna književnost ili može biti bez nje. Ako mu je ona potrebna, onda treba književniku pružiti uvjete za nesmetan književni rad, što znači, da mu treba omogućiti egzistenciju: svejedno, na koji način, ali svakako takav, da ne bude spriječen u književnom radu. Ako se drži, da hrvatskom narodu književnost nije potrebna, onda treba prema književniku postupati kao prema svakom drugom čovjeku: mora mu se prema njegovim »građanskim« i školskim »kvalifikacijama« dati mogućnost zarade. A kod nas niti se ide na ruku književnicima, da se mognu u što većoj mjeri posvetiti svome zvanju, niti im se daje prilika za jednaku zaradu uz jednak posao, koji obavljaju neknjiževnici. Književničko se pitanje nabolo na trnju birokratizma i tamo krvari. Od književnika se neprestano traži »idealizam« i on je stvaralac duhovnih dobara i zato se mora »žrtvovati«. Kad netko sastavi računicu za četvrti razred pučke škole, on ima pravo dobiti honorar. I dobije ga. A književnik treba pisati pjesme, drame i romane, neka se vidi, da smo kulturna zemlja: a ta ista kulturna zemlja, koja pokazuje smisao za kulturu raznog bilja i vrijednost umjetnoga gnojiva, smatra valjda i književnike gnojivom, koji će ju učiniti plodnom i korisnom za one, koji doduše rijetko siju, ali zato uvijek žanju.

Kad je riječ o zahtjevu književnika, da se uredi ekonomska strana njihova života, treba odmah biti na čistu s time, da književnici ne traže nikakve milostinje. Oni su radnici, makar i duhovni, ali zar duhovni radnici nemaju pravo tražiti, da od svoga rada žive. Famozni zakon potražnje i ponude ne može doći u obzir, jer kad bi se taj zakon primijenio na primjer na pučko-školske učitelje, mnogi bi među njima ostali bez kruha. Radi toga je i uvedeno obvezatno pohađanje elementarne školske obuke. Isto tako, kad bi srednjoškolski đaci odlučivali o predmetima, koje trebaju učiti, broj bi se predmeta sigurno znatno redu-

cirao. Glavni bi predmet vjerojatno postala gimnastika, a nogomet bi u njoj zauzeo vrlo ugledno mjesto. Pa ipak nitko ne sumnja u to, da đaci trebaju učiti sve predmete, koji su svrstani u nastavni plan. Razlog je vrlo jednostavan: jer se smatra, da im je potrebno poznavanje materije, koja je u nastavnom planu propisana.

U perivojima se ne sije ni kupus ni repa. U njima može, u najboljem slučaju, prenoćiti kakav beskućnik, ako ga stražar ne pronađe i ne istjera. Pa ipak imamo i vrtlare i njihove pomoćnike, koji se brinu, da nam perivoji uspijevaju. Za taj su rad, naravno, i plaćeni. Dopuštam, da kod brige za perivoje ne odlučuje samo higijenski momenat nego i ono, što se zove »reprezentacija«. Ali zar, do bijesa, i književnici ne služe za »reprezentaciju«, makar i nakon smrti, kada dobiju rodoljubni spomenik, a zar nam nije potrebna i higijena duha?

Svejedno je, kako će se urediti materijalna strana života naših književnika. Glavno je, da to ne isključi mogućnost njihova stvaranja. I to u punom kapacitetu. Ne mora svaki književnik živjeti samo od književnog rada. To ovisi o njegovim stvaralačkim mogućnostima: uz kvalitet tu sigurno odlučuje i kvantitet. To je neizbježivo. Nismo narod, koji može nekoga dohraniti, da nam kroz čitav život napiše tridesetak pjesama: ali ako taj čovjek može rješavati veleumne spise u kancelarijama, ne vidimo razloga, zašto mu se taj veliki duhovni napor ne bi priuštio. Vjerujte, on će ga obaviti, i još će možda naći poticaja, da ovjekovječi svojega poglavitoga gospodina šefa. Jednoga su književnika već napravili i odjelnim predstojnikom: kažu, da je vrlo marljiv u poslu i da se dobro razumije u svoj zanat. To nas veoma veseli. No kako bi bilo, kad bi se pokušalo i s drugim književnicima. Ne moraju baš svi biti odjelni predstojnici ni šefovi odsjeka, premda radi toga, uvjeren sam, ne bi trpjela »potreba službe«. Ali im treba dati barem komad kruha i, ako već ne »za kino« ili »noćnu utakmicu«, ono barem par dinara za koju knjigu. A za one, koji pokazuju neiscrpive stvaralačke mogućnosti, treba stvoriti uvjete, da se mogu prehranjivati od svoga književnoga rada.

Nikakve dakle milostinje, nego zaposlenja!

Među obvezatnim predmetima, koji se »uče« u našim srednjim školama, nalazi se i domaća književnost. No koliko se u tim školama zaista proučava i upoznaje naša domaća književnost. Naši srednjoškolski profesori slabo je prate, koliko je uopće prate. Ispričavaju se, da nemaju sredstava za kupovanje knjiga. Naime, dok su mladi. Kad zađu u godine, onda već izgube svaki interes. Ne preostaje dakle drugo, nego ih prisiliti na čitanje bez ikakvih materijalnih »žrtava«. To je moguće samo tako, ako se u svima srednjim školama nađe u knjižnici svako uspjelije novo djelo domaće književnosti. Nešto iz uvedenih đačkih prinosa, nešto od prinosa Banske Vlasti trebalo bi osnovati fond, iz kojega bi se nabavljali svi naši zaista vrijedni književni noviteti. Prijevodi stranih djela došli bi također u obzir, ali naravno samo onda, kad se radi o standard djelima. Tako bi sve škole raspolagale istim knjigama, đaci bi iz svih srednjih škola dolazili na sveučilište ili u razna zvanja s podjednakim znanjem, a svakoj bi se našoj boljoj knjizi osigurala prođa stanovitog broja primjeraka.

Ali knjige nisu samo za đake. Sa svršetkom školske obuke ne prestaje dužnost čitanja i duhovnog razvijanja. Siliti sve ljude da čitaju nema smisla: ali zato treba tu mogućnost pružiti onima, kojima je knjiga potrebna. U mnoštvu izdataka, koji terete naše općine, gradske i trgovišne, ne bi ništa značila godišnja stavka od, recimo, tri tisuće dinara. To je mjesečno samo dvjestapedeset dinara. A za te bi se novce moglo dobiti sedamdeset, pa i više knjiga. Tko pozna stanje naše originalne književne produkcije, tome je jasno, da bi se za taj novac mogla nabaviti sva vrednija originalna djela, koja se publiciraju dotične godine. To bi dostajalo i za nabavu boljih književnih revija. U malim mjestima, gdje su stanovi jeftini, lako bi se našla soba za knjižnicu. U većim mjestima taj trošak uopće nije ni spomena vrijedan. Tako bi se popularizirala knjiga, a književnicima bi bilo znatno pomoženo.

Reći će možda netko: Pa književnici većinom ne izdaju knjige u vlastitoj nakladi. Time ne bi bilo pomoženo njima nego nakladnicima, knjižarima, književničkim »krvopijama«. Tko pozna prilike na našem knjižarskom tržištu, taj ne će imati tako loše mišljenje o knjižarima: glavnu zaradu nose tiskare. Ali bez obzira na to, sasvim bi drukčije razgovarao književnik sa svojim nakladnikom, ako bi mogao reći: Gospodine, vi ćete podmiriti sve troškove otkupom knjiga za školske i općinske knjižnice. Ne trpite dakle nikakva rizika. A sve, što se preko toga proda, čista je zarada. Ustanovimo prema tome honorar. Ako ne ćete, ja ću izdati knjigu u vlastitoj nakladi. Svaka će mi tiskara kreditirati. Gubitke ne mogu imati, a uz malo posla ne će izostati ni zarada!

Cijeli ovaj posao trebalo bi tako organizirati, da se odvija bez ikakvih poteškoća. Pri Banskoj Vlasti trebalo bi osnovati poseban odbor, u koji bi ušli predstavnici organizacije hrvatskih književnika, jedan sveučilišni profesor hrvatske književnosti, jedan akademik i jedan predstavnik prosvjetnog odjela. Referent za književnost kod Banske Vlasti, mjesto da bilježi zapljene činovničkih plaća, trebao bi čitati sva novija djela: to je dosta, i vrlo mnogo posla za jednog čovjeka. Odbor bi se sastajao nekoliko puta godišnje, izabrao knjige, koje se imaju nabaviti, a odjelni predstojnik za financije imao bi dati novac. Zato ga i imamo. Banska Vlast bi se pobrinula, da od općina dobije potrebni novac, a uredila bi i stvar sa školama. Samo jednim potezom pera, jednom banskom naredbom odgurnuo bi se teški kamen, koji pritišće prsa hrvatskih književnika. Ne traži se dakle ništa nego samo malo dobre volje i razumijevanja. Samo se po sebi razumije, da bi trebalo uvesti također književne nagrade za nekoliko najboljih djela: one bi mogle pobuditi volju za utakmicu i tako utjecati na poboljšanje književnoga kvaliteta.

Naša je književnost na doličnoj visini. Ne trebamo je se sramiti. Naši književnici imaju jaku volju da stvaraju. U tome ih treba pomoći. Zapravo, oni sami trebaju sebi pomoći. Trebaju tražiti, da se i o njima povede računa i da osjete: U Hrvatskoj ima i književnik pravo na život i rad.

NIKOLA POLIĆ

JUBILEJ

(Monolog pred praznim stolicama)

Sutra je, gospodo, žalostan dan:
Pedeseti rođendan.

I da me sada netko zapita:
Bi li se vratio u svijet mladih snova?
Reko bih — neka se oglas čita:
Ne ću da budem budala iznova.

Ne ću da mi se javljaju arije
blaženih orkestriona
i da me ko dame najstarije
kvase radosna zvona.

Iza mene osta pokošeno polje
i prazne tišine rasplinutih skuta
i glupost lutanja i želje bez volje
i smirenje negdje u grabi kraj puta.

Iza mene osta i neplaćen dug
i savjest sa bolesnim očima —
lutao sam kao izgubljeni drug
u prokletim, sramotnim noćima.

Iza mene ostaše ljupke sonate,
elegije na ranjavoj žici —
ne ću da mi se milodari vrate
ko hrana smrznutoj ptici.

Letio sam kao pjesma bez zvuka
i klečao podno bedema —
a kad bi se našla po koja ruka,
bila je kamena, ledena.

Ko kriomčar svoju sam ispraznio torbu
pred ulazom u grad svjètala —
sad kusam gorku i čarobnu čorbu,
što na dnu duše je cvjetala.

Prignut sam bio pred uvredama
i primao pljuske ko Idiot —
sad, kad me grli jubilarna tama,
vucaram se zgužvan, izviždan uz plot.

I ne ću da mi se vrate dani
poštenja i svijetli prestiž —
nad svoju prošlost u okrutnoj čami
pribijam crni, sramotni križ.

Danas je, gospodo, svečani dan:
Pedeseti rođendan.

NIKOLA POLIĆ

POD PELERINOM MRAKA

S cigaretom na rubu stola
i s tragedijom dosade,
s praznom muzikom bez dura i mola,
ko brod bez sidra i posade:
slušamo vječnost, što um umara
ko traljava pjesma stara.

Odzvanjaju mrakovi cvijeća zla
i prašni pozivi daljina;
odzvanja zvono bez srca i sna
u mraku usred tišina.

Okovi stegli su čovječanstvo
brutalnim gvoždem okvira;
zadnje je životno svjedočanstvo:
glupost bez ljubavi i mira.

Lažni je putokaz naše kulture
tradicija svih i svih Europa;
tvornice oružja i sanja se žure,
a răku civilizacija kopa.

Gdje je ta jazbina i gdje je taj zaklon
pred navalom žutih mravi?
Eto se nebo rukuje s paklom,
vuk vuka s nasladom davi.

Noć, crna i bez dna, pada na oči
u mraku crvenih cvjetova,
miso, što vjekuje, kida se, koči
nad olujom propalih svjetova.

Tek je pijanstvo posljednja sila,
što kreće bregove i drumove.
Pijanstvo je naše na umoru villa,
što krije propale umove.

VATROSLAV PETEK

POSTANAK ŠTEDNE ZADRUGE

I.

»Cijeli narod mora štedjeti.
To je imperativ našeg opstanka.«
Letak zadruge »Štednja«.

Dan nakon dolaska Čizmeković je pohodio Kranjčeca. Pregledao je adrese skupljene za vrijeme njegova izbivanja. Zadovoljno se smiješio i poveo Kranjčeca gradskim ulicama.

— Sve će biti dobro, mladiću. Učinio si onako, kako sam ti rekao, — govorio je putem Čizmeković. Stali su pred trgovinom odjevnih predmeta.

— Ministar će biti zadovoljan s nama, — reče Čizmeković. — Dobra garderoba uzrok je mnogih lijepih doživljaja, — doda uz smiješak i povede Kranjčeca u trgovinu.

Nakon pola sata vraćali su se u Kranjčecov stan s velikim zamocima. Hodali su brzo, tjerala ih je radoznalost, da vide, kako izgledaju u novom odijelu.

Gledali su se u zrcalo i jedan drugome predstavljali uz naklone zbijajući šalu.

— Pa ti si cijeli dandy, — reče Čizmeković zadovoljan izgledom Kranjčeca.

— A vi izgledate u najmanju ruku kao direktor velebanke, — odgovorio je Kranjčec i čvrsto stupao sobicom. Kranjčec se preobrazio. Sam se sebi sviđao i nije mogao skinuti pogled sa zrcala.

— Dosta je sada ljepote i gizdanja, — reče nakon kratke stanke Čizmeković. — Danas još imaš slobodan dan. Od sutra počinjemo raditi dvostrukim silama. Moj put nije bio uzaludan. Privolio sam ministra, da mi je dao kapital za otvorenje štedionice. Direktor štedionice bit ću ja, Baltazar Čizmeković. Vi ste, gospodine Kranjčecu, moj lični tajnik i glavni zastupnik za unutrašnje poslove. Ostali personal namjestit ćemo tokom iduće sedmice. Poslije podne uzimamo u najam velike prostorije u centru grada. Čisti dobitak dolazi u poseban fond pod naslovom »Za mir na zemlji«. Štedionica će davati zajmove i primati uloške po najnovijem amerikanskom sistemu. To je jedini posao, gdje nitko ne gubi.

Kranjčec je ostao iznenađen. Nije ni izdaleka mislio, da će posao, u kojemu je nedavno govorio Čizmeković, dobiti tako brzo odlučnu formu. Odsada je vjerovao u svaku riječ Čizmekovića, a ovaj je bio zadovoljan riječima Kranjčeca.

— Rekao sam vam jednom, da imate krivo. Oprostite mi, vidim da ste čovjek na mjestu. Vaša riječ je za mene zapovijed. Nastojat ću, da zadobijem vaše povjerenje.

— Ništa, ništa mladiću, dobar si. I ovako sam zadovoljan s tobom. Budi poslušan, imaj uvijek zatvorena usta i otvorene uši. To je princip pametnog poslovanja.

Kad je Čizmeković izašao, Kranjčec je platio stanodavki ostatak duga.

– Niste se trebali žuriti, — govorila mu je, a Kranjčec je mahnuo rukom, svijestan novog položaja, koji će doskora zauzimati.

Sobica je odisala novim životom. »Prodan si« govorio je prozor Kranjčecu. »Đavo te je kupio«, šaptala je svaka stvar u sobici Kranjčeca.

— To su utvare, — mahne rukom i izađe na ulicu sa željom, da ga vide u novom zimskom kaputu i odijelu.

U isto vrijeme prodali su se mnogi mladići u raznim zemljama. Država je kupila njihovu mladost, da je usavrši u skorom oružanom sukobu. U Čizmekovićevo vrijeme svijet je bio pun paradoksa. Još nikada se nije tako mnogo govorilo o svjetskom miru i još nikada se nisu države tako naoružavale kao tada. A sudbina jednog Kranjčeca je tako mala i neugledna stvar prema sudbini čitave jedne generacije.

Čizmeković je našao o podne advokata Pajića i ostao na ručku kod njega. Razgovarali su dugo i rezultat razgovora bila je nova posjetnica advokata Pajića:

Dr. Vjekoslav Pajić, pravni zastupnik »Zadužne štedionice« s o. j.

»Štedionica traži u gradu trojicu inkasatora. Samo ozbiljni i povjerljivi ljudi uz kauciju primaju se. Ponude na broj.«

»Štedionica prima u namještenje više činovnika-ca i namještenica uz kauciju. Ponude s referencama na broj.«

»Tražimo agente (zastupnike) za vanjski posao. Dobra zarada osigurana. Radi povjerljiva posla potrebna je garancija ili kaucija. Ponude na broj.«

Mali oglasnik svih listova Velikog Grada bio je pun takvih anonca. Bilo je to vrijeme, kad je bijeg jednog ili dvojice inkasatora bio uzrokom, da se u namještenja nisu primali ljudi bez kaucije.

— Sve je u redu i sve ide onako, kako to traži ministar, — govorio je Čizmeković Kranjčecu nakon toga, što je uzeo u najam četiri velike sobe u centru grada. A nekoliko dana kasnije ponovio je iste riječi, dodavši:

— Ministar je vrlo zadovoljan.

Mnogo ima u Velikom Gradu ljudi bez namještenja. Mnogo ima, a to vrlo dobro zna Čizmeković. Gdjekoji od njih ima ušteđenu svotu novaca računajući na crne dane. Oglas zove umilnim glasom ljude bez namještenja. Zove ih i nuđa im samo sebe, jer je većinom kaucija uzrok, glavni uzrok, mnogih sudskih rasprava. Tako danas sude ljudi o poslu s kaucijama, ali u Čizmekvićevo vrijeme nisu ljudi tako mislili. Doduše, od danas pa do oglasa Čizmekovića u malom oglasniku svih gradskih listova nije proteklo mnogo vremena, ali dosta je jedno iskustvo u jedan dan, pa da se drukčije misli o jednom te istom poslu. Oglas Čizmekovića bio je med, a ljudi bez namještenja bile su muhe. Med i muha spadaju zajedno, — to je dobro znao Čizmeković.

Tih je dana dr. Vjekoslav Pajić, pravni zastupnik »Zadužne štedionice« s o. j. imao mnogo posla. Primao je u polog kaucije novih namještenika, sastavljao ugovore i držao konferencije sa Čizmekovićem. Kamati u obliku 760.000 dinara (slovima sedamsto šezdeset tisuća dinara) pojavili su se nakon glavnice. Bio je to novac Čizmekovićevih novih namještenika, koji je dotada ležao u pustim njihovim posteljama. Bio je to novac, koji je zapravo predstavljao mrtvu vrijednost i nije osim brige nikakve koristi nosio njegovim vlasnicima.

Dogodilo se čudo, jer je taj novac u rukama Čizmekovića porastao u vrijednosti. Znati staviti u promet novac to je najveća tajna privrede. Čizmeković je znao tajnu formulu novca i uspjeh nije izostao. Dogodilo se, da je novac iste vrijednosti u različnim rukama imao različnu vrijednost. To je isto ono, kako je rekao župnik Majerić, da i najlošija stvar u dobrim rukama može postati najboljom. Ljudi se mijenjaju, ali novac ne. On uvijek ostaje isti. Za one, koji ga nemaju, prljav i krvav, a oni što ga imaju u izobilju, u njemu vide svog zaštitnika i boga.

Zlatno tele nije bajka, to je daleko proročanstvo za sve vjekove i generacije.

Ljudi u Velikom Gradu klanjali su se zlatnom teletu kao i ostali građani drugih gradova. Razlika je bila jedino u tome, da su ljudi Velikog Grada smatrali novac kao cilj, a ne sredstvo. To je bio uzrok, da kroz godine nije bila u Velikom Gradu izgrađena privatnom inicijativom bolnica, ili kakav drugi potrebni zavod. Te sitnice dobro je pamtio Čizmeković prigodom otvorenja Zadužne štedionice i čekao prvu priliku, da iz sitnice načini veliku reklamu za sebe i svoje poduzeće. Sreća je pratila Čizmekovića u korak i on ju je prigrabio i zagrlio čvrstim rukama.

— Nema sretnih i nesretnih ljudi, — rekao je jednom u razgovoru Čizmeković. — Ima samo sposobnih

i nesposobnih ljudi. Kod sposobnog čovjeka se uvijek pojavljuje skup slučajnosti, koje nazivamo sreća. To je ono što okrunjuje svaki podhvat.

— I prevariti nekoga, i to je sposobnost, — upao je netko u riječ Čizmekoviću.

— Da, to je najteža varijanta sposobnosti, — završio je razgovor Čizmeković.

II.

»Potrebno je imati više ciljeva, da bi bar jedan mogao uspjeti.«
Iz knjige »Hohštapler«

Prošlo je tri mjeseca od dana otvorenja Zadužne štedionice s o. j. Došlo je proljeće puno blagih vjetrova i mirisa jorgovana. Tamo na jugu u blizini ekvatora nastupale su kolonijalne čete na svom pohodu u Afriku. Rat je prijetio ljudskim glavama.

Posao Čizmekovića napredovao je dobro. Štedionica je osim tridesetak namještenika i modernog namještaja imala i velik ugled Čizmekovića.

Kranjčec je zaboravio na savjet Čizmekovića o šutnji. Govorio je na sav glas, da je glavni akcioner Štedionice aktivni ministar, a to je bilo ono, što je želio Čizmeković. Ljudi nehotice stvaraju od male stvari velike stvari i veze Čizmekovića s bogatim, uplivnim ljudima bile su sve čvršće .

Da upoznamo način poslovanja Zadužne štedionice s o. j., potrebno je, da se vratimo u vrijeme, kad je Čizmeković primio na ruke sedamsto četrdeset hiljada dinara. Taj novac mu je isplatio advokat Pajić kao kauciju njegovih namještenika.

Čizmeković još nikada nije imao toliko novaca najednom. On, čovjek hladnih živaca, postao je nervozan. Misli su mu strelovitom brzinom jurile glavom. Svaka misao je završavala: »Preko granica države u novi život«. Bila je to ogorčena borba između velikog i malog poštenja, jer je Čizmeković imao dvije vrste poštenja.

— Ostajem ovdje, neka bude što hoće, — pobijedilo je veliko poštenje Čizmekovića.

Malo poštenje sastojalo bi se u tome, da je recimo Čizmeković otišao u inozemstvo s kaucijama svojih namještenika. U tom slučaju ne bi ni jedan njegov namještenik vidio ni dinara od svoje kaucije. A veliko poštenje značilo je, što se samo po sebi razumije, da je Čizmeković ostao u Velikom Gradu i da je pojedini namještenik bio u mogućnosti da bar nešto dobije od svog novca.

To su bile dvije mogućnosti Čizmekovića u sadašnjem položaju, i on je, kako smo to već prije spomenuli, izabrao posljednju mogućnost.

Čizmeković je vjerovao u svoju zvijezdu i razmišljanjem došao do ovog zaključka.

— Deset hiljada pisaći pribor i pisaći strojevi. Namještaj pedeset hiljada. Telefon, plaće namještenika za prvi mjesec trideset hiljada dinara. Nepredviđeni izdaci, propaganda dvadeset hiljada. Lični potrošak na reprezentaciju deset hiljada. Ostaje šesto četrdeset hiljada. U prvi čas mogu dati ljudima u zajam sto hiljada. Dvije stotine hiljada vraćam onima, koje ne mogu namjestiti. Da bude račun složeniji kupujem za dvjesta četrdeset hiljada uložnice poznatih banaka. Kasnije ću ih prodati dvadeset posto skuplje. Sto hiljada ulažem kao rezervu u jednu velebanku.

Tako je računao Čizmeković i tako je učinio. Sto hiljada dinara uložio je u velebanku pod zaporkom »Mir na zemlji«. Izgleda, da Čizmeković ipak nije vjerovao u trajnu plaćevnu mogućnost svoje štedionice.

I posao je krenuo. Spretni agenti radili su svoj posao bolje nego što je to mislio Čizmeković. Za nekoliko dana on je kupio nove blagajne, u koje je spremao novac ljudi, što su pristupili u njegovo štedno kolo po amerikanskom sistemu.

Taj amerikanski sistem bio je jednostavan po zamisli i još jednostavniji po izvođenju. Svaki onaj, koji je želio dobiti zajam od Zadužne štedionice s o. j., morao je pedeset nedjelja uplaćivati članski prinos i štedni ulog. Najmanji članski prinos bio je pet dinara, a najveći sto dinara. Štedni ulog bio je četiri puta veći od članskog prinosa. Nakon pedeset nedjelja postao je svaki takav punopravni član prema pravilima Zadužne štedionice i mogao je dobiti zajam u dvostrukom iznosu ušteđene svote. Zapravo je članski prinos bio čisti dobitak Čizmekovića, jer su zajmoprimci plaćali i kamate na zajam. Ali Čizmeković je uveo u knjigama štedionice, da članski prinos služi za pokriće kancelarijskih troškova.

Bili su to dani, kad ni kućevlasnici na besteretnim nekretninama nisu mogli dobiti zajma. A ljudi su trebali novaca više, nego ikada. Svijetla Zadužne štedionice s o. j. zamamno su zvala velike i male ljude. Svijet je zadovoljno ostavljao elegantne prostorije i želio, da se čim prije navrši pedeset nedjelja. Taj rok od pedeset nedjelja bio je Čizmekoviću jedini znak, da nije slobodan kao prije. Tih pedeset nedjelja progonilo ga je u korak, i on je možda prvi put shvatio, da živi u zatvorenu krugu, iz kojeg ga može izbaviti jedino osjećaj volje i htijenja za nešto, u što on nije vjerovao.

Pedeset nedjelja bilo je daleko vrijeme od skoro godinu dana, a za to vrijeme moglo se dogoditi svašta. Događa se da ljudi zbog male sitnice postaju nepošteni. Kod Čizmekovića se događalo, da sitnice, one male sitnice, postaju preko noći velike stvari, i da je on prema njima morao upravljati svoje poglede na poštenje. Sto hiljada određenih za zajam dao je onima, koji su imali nekretnine, ali koji nisu imali baš nikakve mogućnosti da otplate zajam. Koje li čudo, da je kroz ta tri mjeseca postao Čizmeković vlasnikom nekretnina, jer ljudi, čije su to bile nekretnine, nisu na vrijeme otplatili zajam. A on je volio prije svega točnost.

I tako se dogodilo, da je kroz ta tri mjeseca Čizmeković stekao priličan novac. Dolazio je rano i odlazio kasno iz ureda. Držao je konferencije u direktorovoj sobi, raspodjeljivao posao i vikao na namještenike. Ljudi, koji od ništa postigne nešto, nisu najzahvalnija lica za one, koji ih moraju slušati.

Kranjčec je za ta tri mjeseca bio marljiv. Sve je dohvatio, što je nekada želio. Lijepa odijela, elegantan stan, veliku plaću. Tek nije mogao dohvatiti Zdenkinu naklonost. Poslije rastanka nije je mogao nigdje vidjeti. Čuo je od drugih, da je otišla na more. On je htio zaboraviti sve, što ga je na nju sjećalo. Ali to je već bilo jače od njega. Ulica, kojom je dnevno prolazio, sjećala ga je na nju. Ulica mu je dozivala u pamet njegove i njezine riječi o ljubavi. Postao je za

druge ljude čudan. Za vrijeme plesa znao je naglo otići rekavši iznenađenoj gospođici, s kojom je plesao, da je mrzi, jer da ga sjeća na jednu ženu. Mrzio je sve žene, jer su ga sjećale na Zdenku. Stekao je uvjerenje, da su žene u svemu jednake, da sve imaju isto.

Prije, dok je Kranjčec gladovao, on je često znao govoriti: da bar ima novaca, da bi poklanjao siromasima. A sada je na to posve zaboravio. Nije mogao zaboraviti Zdenku, ali je zaboravio na ljude potrebne njegovih nekoliko dinara. On je morao zaboraviti na te ljude, jer da je drukčije, — onda bi zaboravio na Zdenku. Najintimnija mišljenja o stvarima dobivaju drugi oblik, čim se promijeni materijalna situacija. I Kranjčec je činio isto, što čine i drugi ljudi. Živio je danas, da bi mogao živjeti sutra. Zaboravio je Kranjčec na obećanja zadana samom sebi, zaboravio je kao i Čizmeković. Čizmekovića se može u tom pogledu ispričati. Čizmeković nije nikada samom sebi ništa obećao. On je obećavao drugim ljudima, a to je već druga stvar.

Njegovo djelo »Mir na zemlji« ležalo je nedirnuto od onog dana, kad je otputovao u pohode budućim kanonicima. Čizmeković sada, kad je imao novaca, nije mislio na izdavanje svoje knjige. »Ne bacaj biserje među svinje« govorio je on sam sebi i još dalje bacio u kut napisanih nekoliko strana svog djela.

Advokat Pajić je kao pravni zastupnik Zadužne štedione s o. j. vršio savjesno, u koliko je to mogao, svoje dužnosti. Kuharica Marija pomagala mu je, da na vrijeme otkupi svoje grijehe, i mir je zavladao dušama dvoje ljudi, čiji je intelekt bio u velikoj međusobnoj suprotnosti.

— Trajan duševni mir može zavladati samo u ljudima, čije sklonosti stanovitim stvarima vrijeme u tolikoj mjeri izblijedi, da se gubi osjećaj sklonosti. — Ove je riječi rekao Čizmeković, kad su ga pitali, što drži o duševnom miru čovjeka. Drugim riječima Čizmeković je htio kazati, da samo starci mogu imati duševni mir. U duševnom miru kuharice Marije i advokata Pajića nalazio je opravdanje za svoje riječi i opravdanje za svoj nemir.

Primicali su se svibanjski izbori za skupštinu. Narodu je opet bila dana prilika, da dade svoj glas za političare, u koje je vjerovao, ili za one, u koje je silom prilika morao vjerovati. Dvije vrste političara visjelo je — nad glavom naroda kao Damoklov mač.

Vlada koja je trebala voditi svibanjske izbore, imala je tu nesreću, da su vlade prije nje toliko obećale narodu, da se više nije imalo što obećati. A to nije mala stvar, jer su velika obećanja dio malog i velikog programa svake političke stranke. Poslije dugog vremena došlo je vrijeme, da se više nije vjerovalo u obećanje. Stegnuta sloboda bila je mamac za narode i ujedno putokaz.

— Usprkos kulture, koja obavija današnjeg čovjeka, izgleda, da se vraćamo prošlim vremenima, kad su se skupljale gomile da odlučuju. Vrijeme pojedinaca možda je prošlo. — Ove je riječi rekao Čizmeković onaj dan, kad je odlučio da pošto poto kandidira na svibanjskim izborima. To je bio razlog duševnog nemira Čizmekovića.

Nezasitna i nemoralom protkana politika, kako je gospodin Čizmeković nazvao politiku u svom predavanju u »Društvu za otkupljivanje grijeha« zvala je Čizmekovića. Moćan i zavodljiv glas politike nadvladao je osobom Čizmekovića, i on je bio čvrsto uvjeren, da ga narod treba. A narod ga je uistinu trebao, jer kako ćeš znati, da imaš veliku ruku, ako ne vidiš, da tvoj bližnji ima malu.

Ulomci romana »1938.«

ILIJA JAKOVLJEVIĆ

PUTOVANJE

U sparnom vagonu trećeg razreda
stariji gospodin sam sebe muči.
Kroz mutni prozor gleda u daljinu
i pije čašu žuči.

Odmiče vlak, a oblak s njime ide
i brda se plave i crne.
Sunce — ko s luka — strmo se spušta,
posljednji bljesak u oku trne.

Vijore šume, jezde livade,
sve dublje tone slavonsko selo.
Jedan je život davno pokopan.
Ko spomen osta trošno odijelo.

Izgara ljeto. Zrije pšenica.
Vjetar je spustio jedra.
Na prašnoj cesti zmije snivaju.
Puna su otrova njedra.

Grohoću kola i teret ljudski nose.
U duši gasnu radosni puti.
Na njezinu rubu dižu se sjene,
a srce je tužno i pogled se muti.

ILIJA JAKOVLJEVIĆ

U MRTVAČNICI

U tužnom, bijelom sanduku
djevojka jedna spava.
Zašto si umrla, Marijo,
ljubavi moja plava?

Na bijelom i tužnom sanduku
miriše proljetno cvijeće,
a ona mu miris ne udiše
i nikad ga udahnut ne će.

Kraj njene glave raskošne
samrtne svijeće gore.
Usne su blijede i šutljive
i samo meni zbore.

U duši mojoj zbunjenoj
njezino tijelo zgrčeno
ko krhko staklo lomi se:
odzvanja njezin plač.
Njezine ruke klonule
u mom se srcu sklapaju,
kroz moju dušu prolaze:
dušu je probio mač.

Okolo ljudi dokoni
u lažnoj crnini stoje:
O tebi, Marijo, govore,
posmrtne vijence broje.
A tijelo tvoje umorno
u cvijeću leži i čeka,
da mine pjesma plaćena,
ugasne molitve jeka:
i da ti lahor posljednji
uvojke plave smrsi,
i mojim žalosnim grudima
ledeni prođu srsi.

Zašto si umrla, Marijo?

J. B. S. HALDANE

MOJA ŽIVOTNA FILOZOFIJA

U različitim pravcima se razlikujem od drugih govornika u ovoj diskusiji.[1] Ponajprije sam dvadesetsedam godina mlađi od najmlađega između njih, pa tako jedini zastupam onu generaciju, kojoj su najbolji članovi izginuli u Velikom Ratu. A i moja je intelektualna pozadina drukčija. Kao dijete ni-

[1] J. B. S. Haldane, od 1922-1932. predavač biokemije na sveučilištu u Cambridge-u, od 1933. dalje profesor genetike na University College u Londonu, poznati biolog i prominentan engleski intelektualac, održao je ovo predavanje u studenom 1929. na Britanskom Radiju kao dio diskusije u kojoj su sudjelovali još G. Lowes Dickinson, dekan Inge, Bernard Shaw, H. G. Wells i Sir Oliver Lodge. Predavanje je štampano u autorovoj zbirci eseja The Inequality of Man. Op. prev.

sam bio odgojen zasadama nikakve religije, nego u domu, gdje su znanost i filozofija zauzimali mjesto vjere.[2]) Kao dječaku bio mi je širom otvoren put savremenom mišljenju, pa mi tako danas nije Einstein nerazumljiv, niti se zgražam nad Freudom. Kao mladić borio sam se u ratu i naučio se tu poštivati one strane ljudskog karaktera, s kojima obični intelektualac ne dolazi u dodir. Kao čovjek ja sam biolog i gledam svijet sa stajališta, koje mi daje neobičnu, ali ne potpuno varljivu perspektivu.

Opisujući svijet, kako ga ja gledam, u tako kratku vremenu ne mogu izbjeći tome da budem dogmatičan. Ne sumnjam u to, da su neke od tvrdnja, koje ću iznijeti, krive. To će nam biti dovoljno jasno, ako preletimo uvjerenja, koja su u prošlosti inteligentni ljudi smatrali posve stalnima. Nitko ne može urediti svoj život, a da nema neku garnituru uvjerenja. Ali intelektualno pošten čovjek mora priznati potpuno privremenu prirodu svojih uvjerenja. Kada dakle izreknem kakvu na oko konačnu tvrdnju, molim Vas, da pred nju stavite od prilike tako nešto kao: »Čini mi se vrlo vjerojatnim da...«. A sada ću pokušati, da odredim svoje stajalište.

Čovjek živi u dva svijeta u vidljivom, koji se u vremenu mijenja, i nevidljivom, čiji se sastavni dijelovi ne mijenjaju. No oba svijeta možemo opisati samo onako, kakvima nam se čine, to jest: s ljudskog i nesavrešnog stajališta. Među komponentama nevidljivog svijeta su realnosti, koje odgovaraju matematičkim tvrdnjama, kao što je $16 + 9 = 25$. To je tvrdnja činjenice isto tako realna, kao što je realan i Albertov spomenik[3]), koji mora priznati svaka osoba zdrava razuma, kad joj ga pokažemo. Ali za razliku od Albertova spomenika ona je tvrdnja bila realnost pred 10.000 godina i bit će realnost nakon 10.000 godina. Ima također nevidljivih realnosti, koje odgovaraju zakonima znanosti, a — mislim — također i našim nekim općenitim idejama o onome, što je lijepo i dobro. Ove potonje realnosti teže nam je zapaziti, jer im se približujemo kroz maglu osjećaja. Mi znamo vrlo malo o — da tako kažem — geografiji nevidljivog svijeta. Da nastavim s metaforom: religije su pokrile prazne površine mape imaginarnim čudovištima, a filozofije su ih ispreplele mrežom jednako imaginarnih paralela širina. No i jedne i druge su tvrdile, protivno tako zvanom praktičnom čovjeku, da smisao vidljivog svijeta treba tražiti u nevidljivim. U tome je i tajna njihova uspjeha. One nisu uspjele, kad su pokušavale bilo da opišu detalje vidljivog svijeta, bilo da diktiraju pojedinosti ponašanja u njemu. Crkve su danas napola prazne, jer su njihova vjerovanja puna zastarjele znanosti, a njihovi etički zakoni skrojeni za mnogo jednostavniju socijalnu organizaciju od današnje. No ipak im je još i danas privrženo nešto inteligentnih ljudi, jer one u tom svijetu prolaznih interesa donekle podupiru zahtjeve ideala. Ja nisam član nikakve crkve, jer nalazim potporu ideala na drugom mjestu. Kad bih mislio, da su ciljevi znanosti i umjetnosti samo materijalni, pripadao bih kojoj crkvi. Ali ja vjerujem, da čovjek znanosti nastoji izraziti apsolutnu istinu, a umjetnik apsolutnu ljepotu, pa tako nalazim u znanosti i umjetnosti, i u nastojanju, da vodim dobar život, svu religiju, koju trebam.

Ne interesiraju me mnogo ljudi, koji nisu u dodiru s nevidljivim svijetom. Oni su u najboljem slučaju dobre životinje, a prečesto niti to. Oni muškarci i žene, koji su se pokazali najboljima i za se i za svoje bližnje, bili su oni, koji su ta dva svijeta doveli u vezu. Na primjer: vi me večeras možete slušati, jer je James Clerk Maxwell 1873. jedan veoma važan niz osebina elektromagnetskih valova izrazio nizom jednadžbi. Te jednadžbe prikazuju jednu vječnu istinu — nešto u nevidljivom svjetlu. Njihovo otkriće omogućilo je radio-emisije. Kad nemate nikakva kontakta s tim svijetom izvan vremena (drugim riječima: ako nemate nikakva unutarnjeg života), onda ste uhvatili sreću u najboljem slučaju vrlo tankom niti. No kad imate taj kontakt, onda imate i veoma veliku sigurnost od posljedica nesreće u vidljivom svijetu i potpun imunitet od dosade. Dekan Inge, H. G. Wells i ja slažemo se veoma znatno u prirodi nevidljivog svijeta, jer smo svi donekle učenici Platonovi.

Čovjek ne uviđa sam po sebi vječne istine i vrijednosti, nego ga za to priprema odgoj u najširem smislu. Jedna od glavnih mojih funkcija je predavanje nekih znanstvenih istina studentima sveučilišta u Cambridgeu. Mnogi od njih i mogu i žele učiti. No drugi niti su sposobni da uče, niti žele. U našem dosadašnjem ekonomskom sistemu oni mogu dolaziti u Cambridge, jer su im roditelji bogati.[4]) Time oni sprječavaju druge, koji su intelektualno sposobniji da uče, a i više teže za tim. Kao predavač ne mogu podupirati društveni sistem koji je kriv za takvu nepravdu. Mi smo se oslobodili fizičke gladi. No još uvijek ima intelektualne, estetske i duhovne gladi, a to je za moj razum veće zlo od obične ekonomske nejednakosti. Dokle god se naš odgojni sistem ne promijeni tako, da daje pravedan udio svakome momku i djevojci, koji žele prvorazredan odgoj, a sposobni su da se njime okoriste, moji će politički nazori vjerojatno ostati, gdje su i sada, t. j. na ljevici.

No ima goreg zla i od intelektualne gladi, a to je hotimično gušenje slobode misli i slobode govora. Uživam, što živim u zemlji, gdje je to zlo — i ako postoji — manje ozbiljno nego u većini drugih zemalja. No mislim, da je i u samoj Engleskoj sloboda štampe prekomjerno skučena u ime pristojnosti, morala, itd. U tom pogledu ima s onu stranu Kanala mnogo više slobode, a nitko, tko je radio uz Francuze u miru i borio se uz njih u ratu, ne može ih optužiti, da su degenerirani. Tako mnoge nove ideje su u početku čudnovate i strašne, a konačno ipak vrijedne, da je vrlo velika odgovornost na svakome, tko bi htio spriječiti njihovo širenje.

Osim toga se cenzura, koju sam spomenuo, primjenjuje na veoma pristran način. Kad kakva knjiga slavi rat, može ona biti baš tako antisocijalna, a meni i jednako obscena, kao i ona, koja uzdiže nedozvoljenu ljubav, a ipak se nikad ne zabranjuje, pa čak i rijetko u javnosti napada.

Od svijeta ideja okrećem se sada vidljivom svijetu. Kao biolog proučavam prirodu živih stvorova pa

---

[2]) Otac piščev je profesor J. S. Haldane, također biolog Op. prev.

[3]) Albert Memorial, spomenik princa-konsorta, muža kraljice Viktorije najpoznatiji londonski spomenik. Op. prev.

[4]) U Cambridgeu je po ugledu i važnosti drugo englesko sveučilište. Prvo je u Oxfordu. U oba je studij veoma skup. Op. prev.

stoga, kako je i prirodno, gledam na stvari s biološkog stajališta. U svijetu se osjećam kao kod kuće, jer znam, da su druge životinje, a i biljke, moji krvni rođaci. Pa i sama mrtva tvar bila je u prošlosti najvećim dijelom živa. Gledajući vapnenačke gore dozivam si u pamet da su one — i ako se čine sad mrkima i mrtvima — sagrađene od bezbrojnih bilijuna mojih drugarskih mikroskopskih stvorova. Pa čak mi se i čini, da se veoma nejasno prisjećam, kako se vapnenac osjeća. Materijalne predmete općenito poznajemo izvana. Naše vlastito tijelo znamo iznutra. Baš kao što svatko zna, kako je to, kad mu je vruće, tako i ja znam iz moga osobnog iskustva, kako je to, kad se sastoji iz abnormalno velike ili malene količine kalcijeva karbonata, iz kojega je izgrađena vapnenačka gora. Na taj stvarni i detaljni način ja osjećam svoje srodstvo sa svijetom oko sebe.

Ja sam dio prirode pa ću kao i ostali prirodni objekti od munje do gorskog lanca potrajati svoj vijek i onda završiti. Taj izgled me ne rastužuje, jer ponešto od mog rada ne će samnom umrijeti.

Kao biologa interesira me moje tijelo. Većinu ljudi interesira što je dublje od kože samo kad su bolesni. Ja volim studirati rad moga tijela jednako kao što moji prijatelji studiraju rad njihovih motocikla ili radio-aparata. Veseli me znati, što mi radi srce, kada trčim uza stube, i kako mi brzo rastu nokti. Biologu može biti interesantna čak i zubobolja. Prirodno je, što smatram zdravlje neobično važnim, mnogo važnijim od imanja, i smatrat ću svoj život korisno upotrijebljenim, ako studijem i odgajanjem mogu učiniti barem malo, da moji bližnji budu zdraviji. Još uvijek imamo vanredno mnogo naučiti o zdravlju, no kad bi već i ono, što sad znade malo njih, postalo dijelom općega znanja, poprečni životni izgled u Engleskoj povećao bi se od prilike za deset godina. Dvije poteškoće smetaju tome: neznanje i širenje laži. Da navedem jedan jednostavan primjer za ovo posljednje. Ogromne se svote troše u širenju laži o zdravlju sa svrhom reklame za medicine i »zdrave hranljive preparate«, koji su obično bez koristi, a često i opasni. Tako ima u jednom veoma reklamiranom vitaminskom preparatu osim vitamina još i jedne za djecu sigurno otrovne tvari. Po našim zakonima morao bih platiti na tisuće funti odštete, kad bih imenovao taj preparat, pa i onda, kad bih svoju tvrdnju mogao dokazati. U drugu ruku dozvoljeno je javno tvrditi, da je antitoksin protiv difterije bez koristi, ma da je to čista laž.

Sad jedan primjer za opće neznanje. Kad otac savjetuje sina u izboru zvanja, obično ga vode ekonomski, a djelomice i etički razlozi. On želi svog sina očuvati od slaba prihoda i zla društva, no ne misli o slabom zdravlju, i ako će na nj možda utjecati opasnost od nasilne smrti. A ipak se zdravlje u različitim zvanjima neobično razlikuje, no poprečni čovjek veoma malo znade i o opasnostima svoga vlastitog zvanja, a kamo li susjedova. Inače ne bi nitko pri zdravoj pameti izabrao zvanje kovinskog tokara ili barmana, među kojima je smrtnost dvostruka od poprečne, ako može postati tesar ili željezničar i onda imati izgled na život iznad prosjeka. Naši upravljači su u tim stvarima jednake neznalice. Zaštitne carine i premije određuju se jednako za zdrava zvanja kao poljoprivreda i nezdrava kao nožarstvo. Kad se protiv takve politike diže opozicija, biva to s ekonomskih razloga, ali nikada zato, što se pomaganjem nezdrava zvanja osuđuju na smrt naši sunarodnjaci. Sve se stranke slažu u tome, što pretpostavljaju ekonomske razloge biološkima: bogatstvo je preče od zdravlja. Da imam vremena, mogao bih Vam nabrojiti za to mnoštvo primjera.

Pa i zdrav muškarac ili žena još su nepotpuni. Za velik broj muškaraca glavni je interes u životu, prvi predmet želja i najvažniji izvor zadovoljstva žena. Mene fascinira žena istom iza znanosti. Ponajčešće kulminira muški interes za ženu u ženidbi. Ako on potom ne iščezne, brak je općenito uspjeh. Uspješan brak traži truda i od muža i od žene. Govoreći kao sretno oženjen muž mogu reći, da nikakav drugi napor ne daje tako bogate plodove. Brak ima biološku bazu, pa bi mnogo češće bio uspješan, kad bi za njegovu biologiju bilo više razumijevanja i kad bi se ono primjenjivalo. No fiziologija se braka može proučavati samo u vezi s općom ljudskom fiziologijom. Kad se tako postupa, činjenice dolaze na svoje mjesto, kad ne, prikazuju se u iskrivljenoj i nezdravoj slici.

Čini mi se, da su psihološke, pa i intelektualne koristi od braka ogromne. Kad muškarac proživi nekoliko godina u najtješnjoj intimnosti sa ženom, navikne se gledati na život s njenog stajališta jednako kao i sa svoga. Tko toga ne može, nalik je na ćoravca. On ne poznaje solidnosti i dubljine svijeta pred njegovim očima. I ove misli, koje Vam razlažem, u velikom su dijelu misli moje žene, ili barem misli obitelji, no ne moj vlastiti prirodni proizvod. Neudata žena stala je možda još gore od neoženjenog muškarca; samo rijetke mi se žene čine psihološki potpunima, dok nisu postale majke. U Srednjem Vijeku bila je Evropa daleko suviše pod uplivom ljudi u celibatu. Danas pak imadu prevelik udio u javnom životu neudate žene, a premalen majke. Malo ima ideja, koje mi se toliko gade, kao misao mnogih odgojnih stručnjaka, da žena nije više podesna za učitelja, kad postane majka. Budući da imam tako visoko mišljenje o braku u njegovom najboljem obliku, mislim da bi trebalo omogućiti da se brak dokrajči, ako s bilo kojeg razloga ne uspije, namjesto da ga se može razvući samo s jednog razloga, kako je to sada. To onda zovu »potkapanjem svetosti braka«.

Brak obično donosi djecu. Svatko će potvrditi, da bi bilo zlo, kad bi obrok poroda u našoj zemlji spao na polovicu, jer bi u tom slučaju stanovništvo naglo palo, ili kad bi se podvostručio, jer bi tada previše poraslo. Ali se ljudi ne bi složili u tome, da li se sada rađa previše ili premalo djece. Ja ni sam ne znam, iako mi je jasno, da se previše djece rađa u nezdravim stanovima, a premalo o bogatim predgrađima. No ne ćemo doći ni do kakva razborita rješenja problema stanovništva, dok nam ne bude jasno, da je to pitanje brojki baš kao i projekt automobila, ili sastav državnog proračuna, pa se ne može riješiti samo pozivom na apstraktne principe.

Poredbena smrtnost u nekim zvanjima u Engleskoj i Walesu od 1921. do 1923.

Standardna smrtnost za muškarce civilnih zvanja u dobi od 20 do 65 godina (prosjek 100):

anglikanski svećenici	56
činovnici društava za osiguranje	60
seljaci	67
poljoprivredni radnici	68
upravni činovnici (svih stupnjeva)	80
željezničari	83
električarski radnici	85
šoferi automobila	86
tesari i drvodjelje	88
štamparski radnici	93
kovinski radnici	96
prodavači i trgovački pomoćnici	97
građevinski radnici	99
privatni činovnici	99
ugljenički rudari	101
liječnici	102
tekstilni radnici	105
radnici industrije odijela i obuće	108
radnici u zabavnim poduzećima	121
radnici u pivarama i tvornicama pića	126
staklarski radnici	128
kočijaši	138
lončarski radnici	148
lučki radnici	150
gostioničari	162
mornari	177
bookmakeri	193
barmani	195
rudari u rudnicima kositra i bakra	325
brusači noževa	330

Naš sadašnji odgojni sistem je nepravedan prema djeci, jer većini ne daje pravednih mogućnosti, a praktički se nigdje ne uče znanstvene istine s ljudskoga gledišta. Učenje znanosti moralo bi početi od ljudskoga tijela, a ne od nekog mitskog tijela u miru ili u jednoličnom kretanju. Moje učenje počelo je u trećoj godini života s mojim tijelom.

Između različitih muškaraca i žena ima ogromnih prirođenih razlika, koje se ne mogu premostiti nikakvim odgojem. Mislim, da nikakav odgoj ne bi bio mogao Ramsaya MacDonalda učiniti Jackom Hobbsom ni obratno. Idealno društvo dalo bi prilike svakom muškarcu i svakoj ženi, da najbolje iskoriste svoje prirođene sposobnosti. Zato treba da ima dvije karakteristike. Prvo slobodu, koja će omogućiti ljudima, da se razviju prema svojim individualnim sposobnostima, a ne će pokušavati, da sve strpaju u jedan kalup, ma kako on bio savršen. Drugo jednakost mogućnosti, što znači, da će svakome muškarcu i ženi do krajnjih granica biti omogućeno da zauzme ono mjesto u društvu, za koje ih je priroda najviše osposobila. Razbacivanje ljudskim bićima u našem sadašnjem sistemu je mnogo gore od svakog čisto materijalnog razbacivanja. Ja vjerujem u demokraciju jedino s razloga, jer jednakost mogućnosti ne može postojati tamo, gdje glavnu riječ vodi naslijeđeni rang ili bogatstvo. Ne znam kakav bi bio idealni oblik vlade u društvu, koje je ostvarilo takvu jednakost. Demokracija mi se sviđa ne kao svrha, već kao najzgodniji put do besklasnog društva, barem u Engleskoj. U beskladnom društvu mogla bi država bez mnogo nepravde provoditi dalekosežne energične mjere. Danas to ne bi bilo moguće. Mi danas u većini slučajeva ne znamo, koliko nasljedstvo, a koliko okolina pridonosi društvenom uspjehu ili neuspjehu. A okolina se od ovoga dvoga lakše može usavršiti.

Ja sam građanin Britanskog Carstva, u kome su veliki dominioni. Moji fini prijatelji se tuže, da su dominioni proizveli malo na polju velike umjetnosti i književnost. Ja im odgovaram, da su oni u najmanju ruku postigli nešto jedinstveno. Prije rata je svako novorođenče u New Zealandu moglo iščekivati poprečno šezdeset godina života, u Australiji pedesetsedam, a u Danskoj, narednoj najzdravijoj zemlji, pedesetšest godina. I Engleska se je tu utrkivala. Nakon rata su i druge zemlje uvelike pojurile naprijed u tom pravcu, ali New Zealand i Australija još uvijek vode. Ponosim se, što pripadam zajednici, koja je osvojila prvo i drugo mjesto u velikoj utrci protiv smrti.

No ja sam također i Evropljanin i ponosim se time. Evropa je danas bolesna, ali barem pokušava izliječiti svoju bolest federacijom svojih država. A još uvijek ona vodi svijet u znanosti, književnosti, umjetnosti i glazbi. U metodama proizvodnje Sjedinjene Države su nas pretekle, pa mnogi Evropljani misle, da bismo ih morali kopirati. Dekan Inge misli, da je radničkom staležu u Sjedinjenim državama bolje nego kod nas. S njim se slažu na neočekivanom mjestu: kad smo moja žena i ja bili 1928. u Moskvi na jednom velikom znanstvenom kongresu, vidjeli smo samo dva propagandna filma, jedan protiv alkohola, a drugi s prikazom proizvodnje Fordovih automobila kao argumentom za američke industrijske metode. Ja sam drugog mišljenja iz ovih razloga: i ako oni još uvijek smanjuju svoj pomor dojenčadi, od 1921. dalje stalno raste smrtnost Amerikanaca sviju doba od trideset na više. Bila to posljedica žurbe, prohibicije, ili širenja medicinskih kultova kao što je »kršćanska znanost«[5]) i osteopatija, koje odbacuju rezultate znanosti — Amerika se je sada uputila prema smrti, a ne prema životu. Evropa ima mnogo da nauči od Amerike, pa i nešto malo od Azije, ali ipak ne mislim, da bi nam valjalo imitirati ikoji od ta dva kontinenta.

Neki među nama vjerojatno misle, da sam previše važnosti dao obrocima smrtnosti, no ja sam o njima govorio radi dva razloga. Ponajprije su oni jedino sredstvo, koje imamo za poredbu zdravlja dvaju zvanja ili dvaju naroda, a mislim, da je između zdravlja i zadovoljstva uska veza. A zatim su i inače dobro obaviješteni ljudi neznalice u činjenicama, koje ih se tiču.

Ja sam Englez, a značajno je, da vjerujem u Englesku, i ako sam škotskog porijekla. Momentano je naša zemlja manje važna u internacionalnoj politici nego u toku prošloga stoljeća. Ipak neke od naših ideja i običaja osvajaju svijet. U Moskvi, koja je zabacila veliki britski izum parlamenta, opazio sam uvijek ponovno jednu riječ na oglasima. Nije bilo ni »sovjet« ni »crveni« ni »revolucija«, nego »futbol«. Isto se događa po čitavom svijetu. Španjolski toreadori postaju centre-forwardi. Njemački studenti laćaju se nogometa mjesto da si uzajamno sijeku obraze. A uz britski sport ide i etički zakonik, koji se zove sportski duh, koji će historičari budućnosti

[5]) Kršćanska Znanost (Christian Science) ime je jedne vjerske sekte u Sjedinjenim Državama, koja bolest liječi molitvom i vjerom.

možda smatrati britskim izumom, jednako važnim kao parlamenat i željeznice. Nadam se, da ću vidjeti, kako britski sport osvaja veći dio svijeta. No nisam tako ograničen patriot, da ne bih pozdravio francusku invaziju britske kuhinje.

Engleska bi samo onda mogla opet postići svoje staro prvenstvo, kad bi mogla biti za deset godina pred drugim zemljama u industriji, kako je bila pred sto godina. Mi bismo morali, naravno, reorganizirati naše industrije, i druge zemlje su to već izvršile. Prema tome ne ćemo ponovno osvojiti svoje staro mjesto, ako to učinimo. Mi vjerojatno nemamo više većih mineralnih rezerva, koje se ne eksploatiraju. Ali imamo neeksploatirane ljudske rezerve, osobito u djeci našeg staleža kvalificiranih radnika. Naša najjača nada za budućnost je u tome, da njima stvorimo mogućnosti, kako bi mogli postati Watti i Stephensoni.

Napokon sam ja ljudsko biće, građanin svijeta koji se svakog dana sve više sjedinjuje akcijom primijenjene znanosti. Moje vlastito znanje znanstvenog istraživanja ne poznaje državnih granica ni rasnih razlika. Među mojim drugovima ima, ili je bilo, Japanaca, Indijanaca i Kineza baš kao i Evropljana i Amerikanaca. Ja, naravno, zagovaram sve, što bi moglo ujediniti čovječanstvo i spriječiti ratove. No moje ideje o najboljim metodama, kojima bi se to moglo postići, ne osnivaju se na dostatnom znanju, pa ih ne vrijedi spominjati. S istog razloga ne ću kazati ništa ni o ekonomiji.

Drago mi je, što živim danas, a ne u bilo koji čas prošlosti. U 4000 godina, koje su prošle prije 1800., civilizacija se je širila po sve širem području, no njena se kvaliteta nije znatnije digla. Još pred 100 godina u Engleskoj se je radi krađe vješalo djecu, a udata žena nije mogla ništa posjedovati. Nijednog od tih zala nije bilo u kaldejskom Uru 4200 godina ranije. U devetnaestom stoljeću podvostručili smo naše izglede na život, početverostručivši poprečnu plaću i znatno usavršivši naš odgoj i moral. To je u glavnom postalo moguće primjenom znanosti. Danas se mijenja čitav oblik civilizacije. Prave se nečuveni eksperimenti. U Rusiji se izvodi velik pokus socijalizma, a zacijelo će se izvesti još kojegdje. Događaju se ogromne i neočekivane nesreće kao svjetski rat. Takve će nam se nesreće opetovati, doklegod naši upravljači ne samo ne poznavaju znanost, nego i misle na pred-znanstveni način. (Sjećate se, kako je kajzer govorio o »sjajnom oružju«, a g. Asquith o »izvučenom maču«.) Mi se moramo naučiti da mislimo znanstveno ne samo o neživim stvarima, nego i o sebi samima i jedan o drugome. To se može učiniti. Jedan jedini um može nagomilati prilično znanje s čitavog područja znanosti i još naći dosta vremena za obične ljudske poslove. No nema mnogo ljudi, koji će se toliko pomučiti. Ali bez poznavanja znanosti čovjek ne može razumjeti dnevnih događaja. Zato je moderna književnost i umjetnost ponajviše tako nerealna.

Mi živimo u opasnom vremenu, ali neobično interesantnom. Povijest se gradi danas u većem obujmu i bržem tempu nego ikada prije. Ja sam pun nade za čovječanstvo kao cjelinu. Što se Engleske tiče, moja je nada samo umjerena, i ako mislim, da bismo mogli opet postati onaj veliki narod, koji smo bili, ako nakanimo, da se prilagodimo novim životnim uvjetima. No i kad bih bio raznešen u komade pri razaranju Londona u narednom ratu ili glađu natjeran u smrt za naredne britske revolucije, nadam se ipak da ću naći vremena da pomislim, kad budem umirao: »Drago mi je, što sam živio baš sada, i baš tu. Vrijedilo je živjeti.«

Preveo s engleskoga: Ing. MILIVOJ PETRIK.

IVO KOZARČANIN

DVIJE PJESME

SONATA

Misliš na ljiljane i breskve, na stare
vinograde. Šume četinari, tamni dani.
U hladnoj sobi ona čita Giraudouxa,
mala sjena nad sumračnim klavirom.
U zavjesama pozdrav vjetra. Drevni
miris rezeda, drvored, žalosno srce.
Žuta, sjetna luna poznog ljeta puna.
Umire moja mati, teče mutna Una.

PISMO IZ PROVINCIJE

Za oknima kiša, plahe oči srne.
Okrutna kućna vrata, mrak, sjene crne.

Negdje čovjeka kolju, raste tamna strava.
Žuta moja ruka i krvava glava.

Truje provincija, gorak zanos vina.
Zastor pada na kraju posljednjeg čina.

IVO KOZARČANIN

CESARČEVA DRAMA O KVATERNIKOVOJ BUNI

Svoju dramsku kroniku »Sin domovine« nosio je August Cesarec u sebi, prema vlastitim riječima, nekoliko godina, »i pronio je sa sobom po gotovo svim glavnim stanicama križnog puta, na koji je Eugen Kvaternik bio osuđen u domovini i svojim progonstvima.« U cijelosti je drama izašla proljetos početkom lipnja, dok ju je Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu izvelo koncem lipnja u skraćenu obliku u režiji dra Branka Gavelle. Drama je pobudila neobično živ interes kod kritike i kod publike. O njoj je opširno pisala sva dnevna i periodična štampa bez nekih naročitih razlika u mišljenju ili s razlikama, koje su nastale iz kritičarova osobnog političkog i književnog shvaćanja i ambicija, u ovom slučaju bitnih. Nagrađena je Demetrovom nagradom kao najbolje izvorno prošlogodišnje dramsko djelo između pet drama i melodrama. Cesarec joj je dao podnaslov »Životna drama Eugena Kvaternika«, čime je upotpunio glavni naslov i ujedno odmah odredio smjer svoga djela, svakako jednoga od značajnijih i dubljih u bogatom književnom opusu toga pisca.

O Eugenu Kvaterniku, njegovu životu i političkom radu, kome se sav predao s fanatizmom profeta i mučenika, pisano je kod nas dosada relativno vrlo malo. Nad bunom u Rakovici ležala je dugo vremena tamna zavjesa. Mnoga su od tih pitanja i danas mutna i maglena, iako je izvrsna knjiga eseja M. Nehajeva »Rakovica« izašla još pred osam godina povodom šezdesete godišnjice Kvaternikove smrti, te osvijetlila događaje i ljude oko Kvaternika, naročito samu bunu i zbivanja, koja su joj predhodila. Kvaternikova Promemorija princu Jeromeu Napoleonu objavljena je u posebnoj knjizi u redakciji dra Franje Bučara pred četiri godine, s uvodom i opisom Kvaternikova boravka u Parizu, kao i prinčeva pohoda Zagrebu. Nehajev je radio svoje djelo na temelju Kvaternikova dnevnika, Cesarcu nažalost dobrim dijelom nepristupačnog, pa je iznio mnogo nepoznata materijala i činjenica, mnogo intimnih pojedinosti odlučnih za cjelovitu Kvaternikovu sliku i dragocjenih podjednako za historika kao i za književnika. Prema tome ne postoje stvarni razlozi, da naša književnost ne uđe dublje u život i djelo toga tako velikog Hrvata, fanatičnog borca za pravdu i slobodu svoga naroda, žučnog pamfletista, nepomirljivog neprijatelja svih oportunista i karijerista, kojih je u Hrvatskoj uvijek bilo dosta, čovjeka koji je krvlju zapečatio svoje djelo i životom zaključio posljednju stranu svoje tragične i veličanstvene životne knjige. U uvodnom eseju svoje »Rakovice« karakterizira smisao toga Kvaternikova martirija i njegovo duboko značenje za hrvatsku narodnu borbu M. Nehajev na ovaj način:

»Kvaternikovo je završno djelo, sudilo se o njegovu »uspjehu« makar kako, ostalo u hrvatskom političkom razvoju trajna opomena; ovaj je mrtvac tražio, pored prisilne šutnje živih, glasnije od svih, slobodu, jednakost i pravdu, i njegova »narodna vlada«, makar nije trajala ni osam dana, bila je istina nakratko, ali ipak u zbilji ostvareni san hrvatske množine. Lativši se skrajnjeg sredstva, i to u ličkom kraju, gdje je buna bila više nego zločin, gdje se napadaj na cara smatrao blasfemijom, Kvaternik je zgusnuo, istina na uskom prostoru i u nedugi trenutak, ali ipak zgusnuo čitavo ogromno nezadovoljstvo naroda. Pogotovo u tminu općeg gramženja za vlašću, koje će doskora nastupiti iza 1871. god., trak iz Rakovice prodire kao novozavjetno svijetlo. Vidjet ćemo, kako je mladost hrvatska, deset godina iza Rakovice, prihvatila njegov nedovršeni poziv; kad bi Kvaternikova buna imala ma samo to značenje, da je njome udario pečat svojoj ideologiji o hrvatskoj nezavisnosti i stvorio svoju generaciju preko groba, kao što ju je stvarao živ, bilo bi mnogo.«

S Nehajevljevim se mišljenjem Cesarec potpuno slaže, on ga indirektno produžuje, kad u kratkom uvodu svojoj drami govori o Kvaterniku kao o čovjeku i borcu:

»Bio je to čovjek ideje, a ne interesa, stalni plivač protiv struje, koja je gotovo po pravilu vodila u blato oportunizma, po riječima sama Strossmayera, u »škopstvo«. Bio je borac do posljednjeg daha i od krupnih naših figura zapravo jedini prkosnik i pregalac, koji je pitanje hrvatske slobode u Austriji htio riješiti beskompromisnim djelom, a ne možda samo kompromisnim ili i beskompromisnim riječima«.

Dosljedno tome gradi Cesarec lik svoga Kvaternika u petnaest slika svoje drame, koje obuhvataju najmarkantnije događaje iz Kvaternikova života, njegova progonstva i konačno samu tragičnu bunu. Od slike do slike postaje Kvaternikova ljudska i politička fizionomija sve punija i plastičnija. Cesarec ostavlja »Sina domovine« da se sam objavljuje i otkriva slikajući ga usred aktivnosti i konspiracije. Sasvim osobita scenska forma toga djela uvjetovana je s jedne strane samim sujetom, dakle Kvaternikovim životom. To nije drama u onom smislu, kako su građene suvremene drame, nego prije kronika jednog života u scenskim slikama, koje međusobno povezuje ne autor, nego sam glavni junak. U političkoj drami autor i nehotice uvijek ispovijeda svoje uvjerenje, jer je zato i počeo pisati svoje djelo: ne samo da prikaže političara, kojega ga je rad i život inspirirao, nego i da otkrije kakvo je njegovo stajalište u svemu tome. Plastična i životno uvjerljiva Kvaternikova figura zrači iz svake slike i svakog prizora ove drame. To nije samo jedan čovjek i jedan borac, nego kroz Kvaternika govori opći hrvatski narodni otpor i borba, ono najskrovitije i najbitnije, što ima jedan narod. Čovjek nikako nema dojam, da to govori jedan čovjek; ne, to se javlja narod, diže šaku i čelo, prkosi teroru i gine, da bi sutra drugi mogli za njim isto tako prkositi i ginuti. Koliko u toj buni kod Rakovice ima onoga našeg najsvetijeg i najplemenitijeg, bez čega je nemoguće zamisliti hrvatski narod i njegovu stoljetnu krvavu borbu na geografskoj, historijskoj, kulturnoj i vjerskoj razmeđi, u prilikama, u kojima bi se rijetko koji drugi narod mogao održati, u požaru i vjekovnom klanju, gdje je ljudski život vrijedio koliko život mačke ili psa. Zašto je Cesarec odabrao baš formu drame za svoju kroniku o Kvaterniku i Rakovici, zašto se nije poslužio romanom, koji

bi možda punije mogao zahvatiti sav taj golemi i dragocjeni materijal (to konačno može još i sada, i to nikako ne će kolidirati s dramom), to je čisto njegova stvar i o tome samo on odlučuje; on to i objašnjava u uvodu »Sina domovine« time, da je Kvaternikov život zapravo drama, te da ga je i Kvaternik tako shvaćao, kako to dokazuju neki citirani fragmenti iz njegova dnevnika, kojim se Cesarec doduše nije mogao služiti u cijelosti, ali je ipak neposredno ili posredno konzultirao veći dio. A nema sumnje, da ga je mnogo ponukala na to i mogućnost postizavanja mnogo jačih efekata na sceni, nego u romanu. Činjenica je, da je »Sin domovine« osobito i originalno scensko djelo, koje je vrlo obogatilo našu dramsku književnost i koje će zacijelo godinama biti na repertoaru, koliko zbog svoga sadržaja i opće političke problematike, koju analizira, toliko zbog svoje plastičnosti i scenske snage. Hrvatska književnost ima u tome Cesarčevu djelu sasvim osobit primjer drame, kakvih drugi narodi imaju mnogo; veliko je pedagoško i političko značenje takva djela, jer ono u krajnjoj konzekvenciji zahvaća uvijek cijelu jednu epohu, njezin politički i kulturni puls, odnos te epohe prema prošlima i sadašnjoj (kao što je to naročito slučaj kod »Sina domovine«, koji je tako povezan s našim vremenom), a što je najvažnije, daje dušu naroda, njegovu moralnu veličinu i otpornu snagu, njegovu etičku srž. Naš veliki čovjek i mučenik, bez obzira na ime, nalazi u »Sinu domovine« svoj portret; to teče naša krv, naše suze i urla naš gnjev, i to je naša čast i sramota.

Petnaest slika i epilog »Sina domovine« previše je za jednu večernju predstavu, koja je ipak ograničena na nekoliko sati. Zato je režiser, dr. Branko Gavella, skratio dramu, a i sam je autor, izdajući knjidu, dopustio da se drama može skratiti, pače je dao u tom smislu neke sugestije. Ipak mislim, da režiser nije bio najsretnije ruke u tom skraćivanju, koje je uglavnom pogađalo treći čin, a epilog posve brisalo. Zbog takva skraćenja davala je predstava dojam, da je u trećem činu prebrzo i neorganski završena; kao da se režiser uplašio, što se drama toliko otegla, pa se požurio da je skrati, i to baš ondje, gdje ju je najmanje smio i mogao kratiti: u času kad počinje sam čin. Pogotovu mislim, da nije smio biti izostavljen epilog, iako je to i sam Cesarec uvjetno odobrio. Epilogom bi cijela drama dobila posve novi izgled, ona bi se približila ostalim Cesarčevim književnim radovima od »Careve kraljevine« do »Bjegunaca« i »Izraelova izlaska«, naročito »Carevoj kraljevini« i onome nečem hamletovskom i prebijenom, što reprezentiraju Petković i Jurišić u tom »romanu o nama kakvi smo bili«. Dakako, da se te stvari ne mogu tako simplicistički rješavati, pa nesumnjivo u kraćenju na našoj sceni ima i više dobrih strana, ako kraćenje uopće može ne biti nauštrb cjeline. Sam fakt, da se drama neprestano daje pred punom kućom (sad je već počela nova sezona i prva predstava »Sina domovine« u njoj), iako je objavljena i kao posebna knjiga, pa publika nije vezana samo uza scenu, najbolji je dokaz, što gledaoci vide i osjećaju u tom djelu, i što očekuju od suvremena teatra. Ozbiljna i teška vremena, u kojima živimo, i vjerojatno još teža, kojima idemo ususret, dok se veći dio kontinenta nalazi u strašnom ratu, utisnula su svoj pečat na cijeli javni i kulturni život. Zato je posve razumljivo, da i kazališna publika najživlje reagira na djela, koja idu dublje u jezgru problema, i da od teatra traži mogućnosti nalaženja novih putova u životu i odgovor na naše ranjave narodne probleme, a ne bljutave limunade i operete, koje su deplasirane i u posve drugom vremenu. Cesarčevo je djelo u tom traženju i ostvarenju krupan datum.

Naša je kazališna izvedba bila na visini.

JUŠ KOZAK

DVA LICA

Gorko je razočaranje doživio otac s Kalistom, kad mu je u dramatskom prizoru oteo priznanje, da ga je okrao.

Prijepodnevno je sunce svijetlilo u sobu na dvorišnoj strani. Kalist je sjedio za stolom pred otvorenom latinskom čitankom. U hodniku pred prozorom nije bilo nikoga; krošnjati je orah uza susjedov zid stajao u sjeni, srebrno je svijetlo oblijevalo smrekov šumarak na Gradu. Kalist je upirao oči u knjigu, no bio je tako izgubljen i tup u mislima, da nije vidio ni slova.

Otvorila su se vrata u hodniku, začuo je sklizajuće korake, po kojima je znao, da se vratila s trga očeva tetka Zeba, koja je svako jutro donosila utržak. Kalist je volio Zebu. Svaki je dan usprkos bolesti pomagala ocu, koga je od sve rodbine najviše voljela. Poznavao je dobro njezine običaje. Sklizala se polako u sobu, male smeđe oči među dubokim naborima uvele kože prijazno su mu se osmjehnule. Drhtavom ga je rukom, na kojoj su prsti od starosti pomodrili, pogladila po kosi i metnula žutu krušku na sto. Međutim, dok je on ogledavao krušku, prišla je ormaru, raširila lakte, pa mu je teška vunena marama zakrivala, što ona radi. Zatim je ostao sam u sobi. Sunčani su zraci dosegli ormar, koji je počeo buditi njegovu pozornost. Izjutra obično nije bio zaključan. Približio mu se bez posebne namjere i pažljivo otvorio gornji pretinac, da ne bi zaškripao. Zašto ga je tako pažljivo otvarao? Namjera se u unutrašnjosti još nije javila.

Pod rubljem je otkrio poznatu starinsku mošnju, na kojoj su bili izvezeni veliki crveni i zeleni cvjetovi. Kad ju je razvezao, bljesnulo mu je pred očima srebro. Zagrabio ga je punu šaku i stegao ruku; prođe ga čudan osjećaj. Zaboravio je, da bi sluškinja Kata mogla svaki čas pogledati u sobu. U svojoj odanosti ocu zacijelo to ne bi zatajila. Miješao je masnu kovinu i puštao pojedine srebrnjake da zvečeći padaju natrag u mošnju. Još je jedamput tako segnuo u novac, da se mošnja napela. Omamljivaše ga dodir sa srebrom, kojim je otac kupovao, što je Kalist zaželio. Tada mu je sinulo, da je već dulje vremena

žeđao za novcem. Ipak ga je napunjena mošnja uplašila, pa su mu se u trenu želje skučile i nije znao, što bi počeo s novcem. Srebrna mu se kruna učinila veće bogatstvo, nego puna mošnja. Izabrao je najsvjetliju i stisnuo je u džep. Kad je zatvarao ormar, bio je svijestan toga, da ju je ukrao, ali ga to nije zapeklo, nikakva prijekora nije začuo iz grudi. Pred podne se vratio otac. Kalist mu je počeo opširno pripovijedati, da je Zeba već donijela mošnju. Naslonjen na ormar motrio je oca, kako broji srebro. Strah ga je spopao i stegao ga u grlu, jer se otac neobično dugo zadržao kod brojenja. Možda su mu plahi Kalistovi pogledi uzbudili sumnju? Sin obori oči, kad osjeti na sebi tvrdi pogled. Doduše, bio je naučen na taj pogled, jer su odnosi među njim i ocem bili hladni, katkada čak i neprijateljski. Međutim, otac je zategnuo mošnju, opasnost je minula.

Poslije podne je Kalist otišao s drugovima u slastičarnicu. Naručili su likera. Prodavačicu je dobro poznavao, ta s ocem su često zalazili onamo. Ona je bila starija izgledom, nego godinama. Upale, crveno obrubljene oči, mršavo lice pod izbočenim jagodicama, trošni zubi u širokim ustima, sve je to na nj čudno neugodno djelovalo. Uvijek se bojao, da se ne dotakne njezinih ruku. Natočila im je likera i sladunjavo se smješkala. Saša, najstariji među njima, koga su svi poštovali, jer je već čitao Nietzschea, obujmio ju je oko pasa. Kalist primijeti, kako bi se ona rado naslonila na njega, no Saša je s prezirnom kretnjom odgurne od sebe. Kalistu se počelo magliti pred očima, kao da gleda kroz prozirnu paučinu. Hrabrost mu je rasla s toplinom u glavi, dozvao je Emu k sebi i položio joj dlan na bokove. Pod prstima osjeti mlohavu kožu. Gledao ju je sa smijehom i nije znao, što bi počeo s njom. Bio je uvjeren, da je prijateljima već dosta pokazao svoju muškost. Ona su mu se dvojica porugljivo smijala i otvoreno pokazivala svoju sumnju, da još nije položio ruku na ženu, kad mu je već takvo žensko poželjno. Osramoćen je gurne od sebe i još jedamput naruči likera. Za večerom ga je hvatala vrtoglavica, kušao ju je svladati i zabadao je glavu u tanjur. Tajno se opajao prvim okusom slobode. Pod pokrivačem je tonuo u slatku omamljenost. Doživljaji su se prepletali bez određenih obrisa, samo po svojoj unutrašnjoj stvarnosti... Pod svježim rubljem leži mošnja, nabijena krunama: ima nadnaravnu moć. Svijetli se srebrna kruna. Osjeća, kako je stišče u džepu i ujedno se uvjerava, da je više nema. U polusnu zori zamamna odluka, da će još krasti... Slike su se prelijevale. Držao je čašicu slatkoga crvenog likera, položio drugu ruku na tijelo, koje nije bilo njegovo, nego žensko. Ta žena nije imala glave. Dodirivao je oblinu bokova i dršćući srkao miris rublja i puti... Slutio je nepoznate naslade, koje bi lako mogao doživjeti, kad bi imao više, nego samo jednu krunu.

Drugi je dan uzeo dvije krune. Iskoristio je trenutak, dok je otac s hodnika zapovijedao sluzi na dvorištu. Drskost i opasnost napuniše ga zadovoljstvom, da se tiho smješkao. Kad je imao novaca u džepu, umaknuo je kraj oca kroz plot. Savjest je mučala, nikakve krivnje nije osjetio, što je uzeo ocu dvije jadne krune. Ta svaki ga je dan motrio, kako bezbrižno broji novac. Vjerojatno mu nije stalo za jednu ili dvije krune.

Do večeri je pare spiskao. Prosjedili su poslije podne u nekoj krčmi u predgrađu, gdje je plaćao drugovima piti. Nisu ga ispitivali, otkuda mu novac. Po svoj su prilici znali, no među »odraslima« se takve stvari ne spominju. Saša je govorio o Nietzscheu, o nadčovjeku, koji gazi sve ljudske zakone, ne pozna cmizdrave samilosti i prezire ropsku kršćansku etiku. Vrijednost je čovjeka u njegovoj unutrašnjoj moći, kojom se iživljava do dna, po zakonima prvotnih nagona. Taj svijet, koji se počeo otvarati Kalistu, pričinio mu se blještav i sunčan, opajala ga je radost, da se oslobodio mračnih spona ljudske poniznosti i pokornosti. Postajalo mu je nekako tijesno pri srcu, dok je pogledavao na uru, koja je nemilosrdno kazivala, da se približuje vrijeme večere i da će morati kući. Stidio se priznati drugovima, da mu je sloboda oivičena. Odgađao je od minute do minute, iako je u prsima kljuvalo, opominjalo. Prijateljima se nije nikako žurilo. Saša je upravo slavio Arcibaševa i s pjesničkom slikovitošću pripovijedao prizor iz »Sanjina«. »... Pred njim je ležala bijela žena. Jutarnje su se magle dimile nad vodom, zeba je pjevala u džbunju, zlatna se svjetlost razlijevala nad širokim žitnim poljima. Žena se požudno svijala u bokovima, na grudi joj se trunila rosa s visokih travki. Molila je. Sanjin je gledao u plavo nebo, oči su obuhvatale blještave daljine. Osjećao se potpuno svoj, neizmjerna sloboda, koja mu sva pripada, preporodila ga je. Tada uzme bič i udari po bijelom tijelu. Crvena se pruga pokaže na oblim bedrima, žena se u suzama bolno osmjehnula i privila mu se k nogama. Sanjina uhvati gnjev. Još jedamput udari, zatim baci bič u travu, oslobodi noge iz zagrljaja njezinih ruku i širokim koracima krene među trave i žita, koja su se prostirala do obzora...« Kalist je slušao i suzdržavao dihanje. Saša mu je otkrivao dosada neznane životne tajne. Spoznavao je, da živi od rođenja slijepljenih očiju. Omamljen od alkohola vjerovao je, da bi i sam postupio baš tako kao Sanjin. No u dubljini svoje unutrašnjosti osjećao je, da se još prije mora osloboditi glupih predrasuda, u kojima žive ljudi s vječnim strahom pred Bogom i ljudima; treba zatajiti strah, nametnut odgojem, i porušiti ograde zakona. Kako je to rekao Saša: »Pravica je individua u njegovoj sili«.

Smiješeći se slušala ih je mlada konobarica. Budući da nije bilo gosti, ona se protezala uz okno i pogledála ih crnim očima. Pod visokom pregačom izazovno su joj se ocrtavale grudi. U Kalistu je splasnuo strah, da će zakasniti na večeru. U trenutku je zaboravio na kuću i na stroge zapovijedi. Život mu se ukazao širok, bezgraničan. Kad je ustao iza stola, primijetio je, da mu se noge zapleću. Kraj ormara s posuđem pritisnuo je k sebi djevojku, koja se izmicala. Pokušala se izvinuti iz njegova zagrljaja i branila se s osmjehom, koji ga je još više dražio. Na prsima je prvi put osjetio dodir ženskih laktova i grudi. Grčevito joj svine vrat tražeći crvene usne. Nije mu vratila poljupca, popravila je kosu i prijetila mu se sva zadihana. Nagovarao ju je, da pođu zajedno na polje k Savi. Nije ni obećala ni odbila. Na rastanku s prijaznim osmjehom zaželi, da je drugi dan opet pohode.

Među kućama je već zanoćilo, kad su se vraćali doma. Kalist je teturao, iako se trudio, da ide uspravno. Stariji ga drugovi s prezirom pustiše da ide

straga. Koliko mu je pred kućnim vratima tuklo srce, dok je polako pritiskao kvaku, toliko mu je odlanulo i gotovo se otrijeznio od veselja, jer još nije bilo oca. Kata je gunđala, zašto naručuje večeru, ako poslije zaboravlja na nju. Kalist je žurno založio i izgubio se prije očeva dolaska u krevet. Kad mu je u tamnoj sobi prišao mlađi brat i rekao mu s nekim strahom »ti si pijan«, Kalist mu se samo obijesno nasmijao.

Pred san je volio razmišljati o svemu, što je preko dana doživio, i o stvarima, o kojima se danju ne da misliti, nego se o njima sanjari u mraku, kad zaškripi ormar i nestaje u tišini odjek samotnih koraka pod prozorom.

Opet su mu se pomiješali svi dojmovi. Pokušao je ponoviti poglede i ideje, o kojima je govorio Saša, pa je shvatio, da je samo malo zapamtio. Nietzsche, Zarathustra, kad ideš ženi, ponesi bič sa sobom, Sanjinov moral, sve mu je bilo novo i tuđe, visoko i nepristupačno, pa ipak sastavni dio slobodna života, za kojim je tako žeđao. Nedorastao i nerazvijen nije mogao shvatiti ideje, koje su mu omamljivale samo sluh. No uznemirivale su nagonsku žudnju, koja se javljala u krvi. Javljala mu se glavica tamnooke mlade konobarice, pritiskao je svoje usne na njezine i nastojao usrkati slatkoću duga poljupca, kojim bi mu se ona žudno podala. Naslikao je sebi cijeli put, kako će poslije podne ići među njivama i stisnuti se u vrućem zagrljaju pod osamljenim borom u sredini Ljubljanskog polja. Nije više mislio na to, da je udari, kao što je Sanjin bijelo tijelo.

Iznenađen se opirao drugi dan i nastojao predobiti Sašu, koji je izjavio, da ne želi više u onu krčmu. Bio je uvjeren, da je učinio velik grijeh i nevjernost, kad je popustio i uskoro veselo prešao preko praga mračne špelunke u suprotnom dijelu grada. Sjedili su u vlažnoj tamnoj komori i pili s dvjema djevojkama. Kasnije je prisjela i konobarica. Saša je u slikama govorio o nihilizmu Cankarova putnika. Iako su Kalistove misli bježale k crnookoj, nova ga je atmosfera zanosila na svoj način. U tim je nizinama zrak slobodniji, a misao više ljudska, kako je govorio Saša. No i spoznao je gorku istinu, da za takav život ima još premalo novaca. Slijedećih je dana uputio i brata u svoj posao i obećao mu za pomoć procente. Počeo je debelo krasti.

Stvarnom osjećaju, da se tek novcem kupuju zamamni užici, za kojima su težili oslobađajući se i bludeći nagoni mlada čovjeka, te da je rasipanje novca osobita slast slobodna iživljavanja, pridružila se romantika krađe.

Bili su napeti časovi, dok je s bratom, naoko ustrajno sjedeći uz knjige, čekao, da otac zaspi. Iz tame se čulo pravilno disanje. Značajno se pogledavahu. Polako se brat ili Kalist četveronoške spustio na pod i otpuzao kroz otvorena vrata u očevu sobu. Napeto je prisluškivao kod svake promjene očeva dihanja. Ako je prestalo, morao je čekati ležeći nepomično na trbuhu. Kad je kao mačka dopuzao do ormara, cijelo vrijeme u strahu, da se ne izda nezgrapnom kretnjom ili dubokim uzdahom, primio se opasna posla. Činilo mu se, da na končiću visi usred mraka; srce je ćutio u grlu. Tankom je šibicom povukao po otvoru istražujući, kako je s pretincem. Ako je bio zaključan, stisnuo je zube i s podvostručenom pažnjom otpuzao do odjeće, koja je visjela na stolu pred očevim nosom. Nakon nekoliko pokušaja uspije mu da se dočepa svežnja ključeva. Otključavši pretinac počeo ga je klečeći otvarati s napornim zahvatom, da nije zaškripalo. S mošnjom u zubima otpuzao je natrag k stolu, na kome su ispraznili sadržinu. Svijetlo je oblijevalo srebro, među kojim su katkada otkrili i dukat. Golicao ih je sjaj plemenite kovine, dodavalu ga iz ruke u ruku nagađajući, na koji bi ga način mogli uzeti, a da to otac ne primijeti. Pobijedio je razum. Prebrojili su srebrnjake, krune i talire, pa dijelili plijen. Bratove su želje bile manje. Zadovoljavao se čokoladom; Kalist mu je izbrojio nešta sitniša, a sebi je izabrao veliku petokrunku, koja mu je dostajala, kako je rasipao, jedva za idući dan.

Pridružili su se brojni novi prijatelji. Pohađali su slastičarnice, špelunke, gdje se Kalist svaki dan opijao i isto tako zaljubljivao. Da dokaže svoju spretnost pred novim drugovima, počeo je na najotvorenijí način krasti i po trgovinama.

Jedne je nedjelje otac dobio izjutra pismo, koje je neobično dugo čitao. Tajna je slutnja počela uznemirivati Kalista, pa je u času izgubio ravnotežu. Tako je stiskao u džepu forintu, koju je ukrao noću, da je kovina postala vlažna od znoja, i potajno je pogledavao oca. On je spustio ruke na koljena i bilo je jasno, da ne zna, kako mu grčevito prsti stežu papir. Ukočeno je zurio kroz prozor, kao da uzaman nastoji razumjeti sadržaj. Kalist primijeti, da je za trenutak zaustavio oči na njemu. Pogled je bio prekoran i plah, kao da ne može razumjeti neku strašnu istinu. Polako je opet privukao pismo k očima i s gorkim ga izrazom nastavio odgonetavati. Kad je shvatio posljednju riječ, opet se zamislio. Mučna je tišina prikovala Kalista za stol, da se nije usudio ni pomaknuti. Prošao je sat prije nego se otac digao i izašao iz sobe. Kalist pohrli k vratima i pritisne uho na ključanicu. Otac ne reče ni riječi sluškinji. Činilo se, da se svuda, kamo ide, razastire tišina. I brat je utihnuo na hodniku. Tako se ljeti u zagušljivoj omari šire pred nevrijeme crni oblaci.

Opet je prošao sat. Iz kuhinje se čula buka suđa, na hodniku su škripale daske pod teškim koracima. Pred ručkom se otac izgubio iz kuće. U kuhinji opazi Kalist, da ga sluškinja čudno pogleda. Svi su osjećali, da se nešto sprema i da nitko ne zna, na koga će se izliti. Govorili su šapćući. Kata je gunđala, da otac izgleda kao opsjednut. Brat se kušao zavarati igrom. Kalist je nestrpljivo tumarao iz sobe u kuhinju, pa opet natrag, pretražio je sve kutiće i pretince, da nađe pismo. No uzalud je tražio. Iznenada je postao svijestan toga, da je opasnost namijenjenna njemu. Vruće je želio, da mu tko pokaže bar prst, kako da se naoruža protiv opasnosti, koja će svaki čas bruhnuti na nj. Kad se otac vratio, Kalist se namjerno postavio među vrata, da su se morali sresti. Otac mu se šutke izmaknuo kao gubavcu. Tada više nije sumnjao. Jelo mu je prisjedalo i nije imalo nikakva okusa. Da prekine tišinu, koja je pritiskala glave, iznenada se hripavo nasmijao. Svi su osjećali, da je smijeh prisiljen i da mu taman strah stišće grlo. Otac bi se inače razgnjevio, ali ovaj put mu se izražaj lica nije izmijenio. Nakon ručka nije znao, kamo da se djene. Vrata su se za ocem pretvrdo zatvorila, da bi pošao za njim u sobu. Brat se skotrljao u hodnik, gdje je sebi napravio sapunicu i puštao

mjehuriće duginih boja. Kalist prisjedne k njemu i počne, i ne znajući, i sam duhati u sapunicu, da premosti vrijeme do sudbonosnog trenutka.

Međutim se neočekivano otvoriše kućna vrata. Pokaže se tetka. Njezin je dolazak bio neočekivan. Poslije materine smrti dolazila je rijetko i to samo svečeri, jer je osjećala, da je otac rado ne gleda. Kalista je još više iznenadilo, što nije pitala za njih, djecu, nego je odmah stupila u sobu. Brat ga je zbunjeno pogledao velikim crnim očima i bez riječi pravio svoje mjehuriće.

Zatim pozovu Kalista. Dvije, tri kapi znoja orose mu čelo, kad je prestupio prag i ugledao pismo na stolu pred ocem i tetkom. Čekao je da se poslije strašna muka digne bijesan vihor. Kad je ošinuo pogledom oca, shvatio je, da trpi od istinske boli i da ne glumi mučenika s krvarećim srcem.

Tihim, potmulim glasom pokaže mu otac pismo: »Pročitaj!« Kalist uzme pismo. Još prije nego je pregledao prvu stranu, znao je sve unaprijed. Izdali su ga. Nije se uznemirivao. Čitao je polako, da zavuče odgovor. Netko upozoruje oca, neka istraži, otkuda mu sin dobiva novac, koji dijeli među drugove, s kojima pohađa krčme i slastičarnice. Oni slute, da krade kod kuće, kao što je isto tako krao u slastičarnici, gdje ga je potpisani sam opazio. Potpis: dva slova, školski drug.

Odloži pismo.

»Zašto si mi to učinio?« upita otac. Kalist začuje tetkin uzdah i upre oči u pod. Bitka je počela.

»Nisam krao,« odgovori upornim glasom. Otac i tetka su ga molili, da ne laže. Natuknuo je sumnju, da je pismo poslao podmukao drug, koji ga mrzi, jer se ne druži s njim. Otac se prividno složio s njim, no želio je znati, koga misli. Klopka je bila spretno postavljena. Kalist se odmah dosjetio, da ne smije nikoga imenovati, jer bi se stvar mogla još bolje zaplesti.

»Ne znaš?« silio ga je otac. Kalist se počeo kolebati. »Netko jest.«

»Sine, upozorujem te, ne laži. To je pismo pisao pošten čovjek, koji zna sve, što si učinio.«

Očeve su riječi padale tvrdo i imale su gorak okus. Kalist je zamuknuo razmišljajući tiho, kako bi mu mogli dokazati bez njegova priznanja. — »Ako ne popustim, ne mogu mi ništa, radi se samo o priznanju.« — Tvrdokorno odluči — »neka nasrne na me, sve ću podnijeti, no priznati ne ću.«

Ali otac nije planuo. Pomirljivo ga je molio, neka se okani tvrdokornosti, koju cijelog života pokazuje.

Pokušao je staro sredstvo. »Pogledaj me u oči!« Kalist digne pogled i zagleda se u male oči, koje su ga ispitljivo motrile ispod naborana čela.

Sada ne može tvrditi, mislio je Kalist, »oči te izdaju«. Ipak je ćutio, da ga oblijeva rumen.

Otac je slutio, da mu ne siže u dušu. Nakon duge šutnje počeo ga je opet nagovarati. »Pomisli na majku. Kako bi se žalostila, da danas sjedi među nama. Dobro znaš, kako te je voljela. Govori, kao da se ispovijedaš njoj s onu stranu groba.«

»Kad ne može drukčije,« pobunilo se u Kalistu, »zove majku u pomoć«. Učinilo mu se, da otac već uzmiče i nije više siguran, da je na pravom tragu. Kalist se naoružao protiv dokaza i zamke, a otac je počeo sa sladunjavim buđenjem uspomena.

»Ta rekao bih, da sam krao, ali nisam.« Pravio se, da više ne će odgovarati, no očeva ustrajnost nije poznavala međe. Neko je još vrijeme šuteći slušao tetku, koja je jecajući molila Kalista, neka prizna. Njezine riječi nisu imale prave moći. Kad se otac uvjerio, da ona Kalista gotovo žali, počeo je oštrim glasom. Obećao je, da će pokušati sve, ako ne prizna. Raskopat će sramotu pred ljudima, zahtijevat će istragu pred školskim drugovima, tjerat će stvar do kraja. Izbrisat će ga iz porodice, ako se iskaže, da je lagao. Kalista su trle brige. Srce mu je grčevito tuklo, krv mu je kolala, da je stisnuo zube. Bio je svijestan toga, da stoji na rubu.

Tada mu otac ostavi nekoliko minuta vremena, da još posljednji put promisli. Nastane gluha tišina. Četiri su se oka uprla u nj motreći drhtaje mišića na njegovu licu. Pod stolom je uvijao prste od duševne muke, drhtanje usnica nije više mogao svladati. Kasnije mu je jedamput spomenula tetka, da je toga časa bio mrtvački blijed. Prkos se lomio, popuštao, pobjeđivala je želja, da prizna i da se oslobodi neželjenih kliješta. Pritiskaše ga dvostruko breme. Krađa i lažni otpor. Prvo bi lakše priznao; kazne se nije bojao, jer je znao, da se otac umorio napornim ispitivanjem.

Srce mu je svjetovalo, neka se nikada ne ponizuje lažju. Hrabar čovjek priznaje, što je učinio. Kad je već odlučio, da potvrdno odgovori na pitanje, je li krao, prožme mu prkosna strast mozak i kosti. Zamru mu sve misli, na tamnu se zapovijed upre: »Nisam krao«.

Tetka sklopi ruke, otac poblijedi od srdžbe i zabije se očima u nj. Rekao mu je tiho, hripavo: »Prisegni! Pred Bogom!« Kalist se ozre na stijenu i digne tri prsta. Razgovijetno ponovi: »Prisižem, da nisam krao«. Otac se digne iza stola i uspravi se kao svijeća. Napolju se već mračilo, pod stolom je bilo gotovo tamno. Ni jedna se stvar nije ganula u sobi; samo je disalo troje ljudi.

Zatim se u Kalistu iznenada prelomilo. Isprva mu je krv tako kolaal žilama, da je hvatao dah; tako mu je tuklo srce. Neznana se sila borila s prkosnom strašću. Izgubio je vlast nad sobom, nad svojim mislima i čuvstvima. Tijelo mu je otkazalo. Kad mu se od slabosti orosilo čelo, da je osjetio na njemu znojne kaplje, priznao je tihim, mirnim glasom: »Krao sam«. Kalist se nikada nije mogao sjetiti, kako je otac primio njegovo priznanje. Fizička je slabost prošla, osjećao se oslobođen, kao da je milje i milje daleko odmaknuo. Tik uz nogu stola pokazaše se u mraku napete usne i pune smijeha oči crnooke konobarice. S tugom je mislio na nju.

Kad su ga otac i tetka ispitivali, koliko je krao i kada, sve je priznao. Na pitanje, kaje li se, izjavio je da se kaje, iako to nije bilo istina. Toga časa nije osjećao ni najmanje potrebe za kajanjem. Otac ga je uvjeravao, da mu ne će zbog toga dirnuti ni vlasi, ali da ta rana ne će nikada zacijeliti. Kalist se trgnuo tek kod riječi, koje je otac izgovorio na pragu, okrenut k tetki. Bile su odjek trpke spoznaje: »Njemu ništa ne siže do srca. Neiskren je od rođenja.«

Često kasnije, kad je Kalist bio svijestan svojih misli, od kojih nijedna nije bila iskrena, oživjele su mu očeve riječi i opominjale ga, da ga je otac mrzio zbog dva lica.

Preveo IVO KOZARČANIN

ALOYSIUS BERTRAND

PET PJESAMA U PROZI

PADRE PUGNACCIO

Rim je grad, u kojem ima više žbira nego građana, više monaha nego žbira.

Putovanje Italijom

Tko se zadnji smije, najbolje se smije.

Pučka poslovica

Padre Pugnaccio, komu je s lubanje spala šiljasta kukuljica, uspinjao se stepenicama stolne crkve Svetoga Petra između dvije bogomoljke zamotane u mantilje, a čula se zvona i anđeli kako se svađaju u oblaku.

Jedna od bogomoljki — to bijaše tetka — šaputala je po jedan *ave* na svako zrno krunice, a druga — bijaše to nećakinja — gledala je ispod oka i kradomice nekog lijepog časnika papinske straže.

Monah je mrmljao staroj ženi: »Nadarite moj samostan«. A časnik je neprimjetno dodao mladoj djevojci ljubavno pisamce namirisano moškom.

Grešnica je obrisala dvije-tri suze, naivka se crvenjela od radosti, monah je računao tisuću srebrnjaka na dvanaest postotaka kamata, a časnik je pred džepnim zrcalom frkao svoj brk.

A vrag skriven u velikom rukavu oca Pugnaccia kesio se kao komedijaš.

JOŠ JEDNO PROLJEĆE

Sve misli, sve strasti, koje uzbuđuju smrtno srce, robovi su ljubavi.

Coleridge

Još jedno proljeće, — još jedna kapljica rose ljuljat će se trenutak u mojoj gorkoj čaški i kliznuti iz nje poput suze. O moja mladosti, veselje tvoje sledilo se od poljubaca vremena, ali bolovi tvoji preživjeli su vrijeme, ugušeno na svojim grudima.

A vi, koje ste raščijale svilu moga života, o žene, ako je u mom romanu ljubavi bio netko varalica, to nisam bio ja, ako je netko prevaren bio, to niste bile vi.

O proljeće, mala ptico selico, goste naš jedne godišnje dobi, koji pjevaš u srcu pjesnika i u granama hrasta. Još jedno proljeće, — još jedna zraka sunca majskog na čelu mladog pjesnika među ljudima, na čelu starog hrasta među šumama.

PJESMA KRABULJE

Venecija s licem krabulje.

Lord Byron

Ne s haljom monaškom i brojanicama, već s talambasom i odjećom luđaka započinjem ja život, to hodočašće smrti.

Iz gostionice signora Arlecchina, koji nas je pozvao i pogostio makaronima s uljem i polentom sa češnjakom, dotrčala je naša bučna družba na trg Svetog Marka.

Spojimo naše ruke, ti vladaoče kratkotrajni, koga ovjenčava kruna od pozlaćena papira i vi neobični podanici, što oblikujete pratnju s vašim ogrtačima od tisuću dijelova, s vašim bradama od konoplje i vašim drvenim mačevima.

Spojimo naše ruke, da pjevamo i plešemo kolo zaboravljeni od inkvizitora u magičnom sjaju svječnjaka ove noći nasmijane kao dan.

Pjevajmo i plešimo, mi koji smo veseli, dok se turobnici spuštaju niz kanal sjedeći u gondolama i plaču gledajući zvijezde.

Plešimo i pjevajmo, mi koji nemamo ništa da izgubimo, dok iza zastora, gdje se nazire tuga njihova pognutog čela, naši plemići proigravaju jednim potezom karte palače i ljubovce.

KIŠA

I dok pljušti kiša, mali ugljenari Crne Šume slušaju sa svoga ležaja od mirisne paprati, kako vani, poput vuka, urla sjevernjak.

Oni žale odbjeglu košutu, koju progone trube oluje i vjevericu skrivenu u šupljini hrasta, koja se plaši munje.

Oni žale obitelj ptica, pastiricu, koja može samo krilom da zaštiti svoje mlade, i crvendača, s čije ruže, njegove ljubavi, vjetar latice trusi.

Oni žale okašnjelog putnika, koji susreće kralja Pialusa i kraljicu Wilbertu, jer čas je kad vladar vodi Rajni na pojilo svoga svečanog konja od para.

Ali oni osobito žale zabludjelu dječicu, koja se zaputila stazom prokrčenom od družbe lupeža ili upravila prema udaljenom svijetlu ljudožderke.

A sutradan, u osvit, nađoše mali ugljenari svoju kolibu od grančica, odakle su hvatali drozdove, položenu na tratini, a svoj prutić namazan lijepkom potopljen u potoku.

HENRIQUEZ

To dobro vidim, u mojem je udesu
da budem obješen ili oženjen.

Lope de Vega

»Već je tome godina kako vam zapovjedam, — kaže im vođa — neka me netko naslijedi. Uzimam za ženu bogatu udovicu iz Kordobe i odričem se razbojničkog bodeža radi palice corrégidora.«

On otvori škrinju: bijaše to blago za diobu, u neredu ispremješane svete posude, stari španjolski dukati, kiša bisera i niz dijamanata.

»Tebi, Henriquez, naušnice i prsten markiza d'Aroca, tebi, koji si ga ubio hicem iz puške karabinke u njegovoj putničkoj kočiji.«

Henriquez natakne na prst okrvareni topaz i objesi na svoja uha ametiste izbrušene u obliku kapljica krvi.

Takva je bila sudbina ovih naušnica, kojima se kitila knjeginja de Médina-Coeli, a koje Henriquez, mjesec dana kasnije, dade kćerki tamničara svoga zatvora u zamjenu za jedan cjelov.

Takva bijaše sudbina ovog prstena, kojeg je neki Hidalgo kupio od jednog emira uz cijenu bijele bedevije, a s kojim Henriquez, nekoliko časaka prije nego što su ga objesili, plati čašu rakije.

Iz knjige GASPARD DE LA NUIT
Fantaisies à la manière de Rembrandt et de Callot.

Preveo VLADISLAV KUŠAN

VILKO IVANUŠA

MI VOLIMO ŽIVOT!

I.

Sve treperi u modrini neba. Sve bruji od radosti bitisanja u tom bogatom, raskošnom, ljetnom popodnevu. I mali, bijeli, pahuljasti oblaci, što lijeno klize u visini. I po koja ševa, što ugodno cvrkutajući lebdi u prostoru i izvodi tamo svoje nježne ćurlike. I svaki leptir, što fino šušti poput svile lepršući meko sa cvijeta na cvijet. A rascvjetani makovi raštrcahu svoje krvavo crvenilo po cvjetnim livadama i po zlatu zreloga žita. Svijet je prekrasan. Sunce, makar već nisko, još uvijek svojom toplinom miluje zemlju.

Subota je i Helena tog kasnog srpanjskog popodneva leži polećice u dubokoj travi jedne livade, što se protegla ravnicom, upola pokošena i upola obrasla visokom i bujnom travom. Trava u svom sočnom zelenilu primamljivo leluja, poput bokova lijepe žene u skladnome hodu. Iz blizine opojno miriše sijeno. Helena ga udiše požudno. Hoće, da je taj miris opije, da je omami, kao mirisavo neko vino i da se osjeti posve sretnom. Da tako zaboravi na sve ostalo, što sputava njenu veliku sreću.

Zrikavci nježno zriču. Njihova jednomjerna pjesma spokojno djeluje na Helenu. Leži tako ona i sluša kucaje vlastita srca i udare bila i osjeća, kako joj krv struji žilama i to je čini mirnom, sretnom. Ležati tiho sakriven u travi, zuriti u modrinu neba i ne misliti na ništa, to je ipak sreća! — osjeća ona i sva se predaje toj sreći, koja je hvata u svoj zagrljaj, kao što raspaljeno, pijano, ljetno sunce grli užarenu, umornu i podatnu zemlju. I to saznanje, da je život ipak lijep, struji njome čitavo vrijeme kao neka glazba, što dopire iz daljine poput dalekog i muklog brujanja orgulja, koje ispunjuje čovjeka tihom i dubokom radošću. I dok registri orgulja muklo bruje i pjevaju u njoj: život je lijep, ipak je lijep, Helena osjeća u sebi neutaživu čežnju i žar, da se zauvijek raspline u toj sreći, da nestane u njoj, da zaustavi vrijeme.

Njeno je tijelo ispruženo, ali je ipak puno života. Oblo je i gipko, kao u šumske košute; sjajne i zagasite kože; lijepo izvajanih nogu, s punim i ponosno građenim bokovima i čvrstim listovima, osutima finim i jedva primjetljivim, podražljivim pahuljicama. I ruke su pune i vitke. Grudi oble i ispupčene. Kao iz bronce izlivene. Mladost kipti iz tog bujnog tijela žene, što se ispružilo na toj livadi zabacivši plavu i valovitu kosu, kao bogato tkivo nekakovo. Lice joj je opaljeno od sunca. Ali je ljupko i izražajno. A oči, Helenine krupne oči, zelenkasto sive i osute zlatnim mrljama, zure pomalo sanjarski u tu modrinu neba, što se razlila iznad nje, kao neko modrikasto mlijeko po ogromnom prostoru. To su dobre, poštene oči!... Helenine usne gore od topline. Čelo joj se osulo lakom rosom znoja. A na haljini, ispod pazuha, pomoljuju se dvije tamne, vlažne mrlje slana mirisa, koji podsjeća na miris zapečene krvi.

Gore je beskrajna modrina. Prema zapadu se žari narandžasto sunce. Svuda naokolo je sočna, zelena trava. Čuje se skladna zrika zrikavaca. I cvrkut ševe. Osjeća se miris sijena i treperenje crvenih makova. I to smiruje Helenu, koja ovdje čeka svoga Petra. Čini je iznenada nekako sjetnom. Ponekad je život ipak tako čudan, misli Helena i sjeti se najednom, kako često susrećemo u životu ljude, koje ne bismo smjeli nikad sresti. Kako susrećemo i one, koje prije nismo nikad ni poznavali, a ipak kasnije ulaze u naš život. Katkad susrećemo i one, koje smo davno već zaboravili. A donositelje radosti tako rijetko susrećemo. Život je zaista tako čudan.

Ali otkud Heleni tako sjetne misli? Leži Helena u dubini trave i misli joj se razmrse i poteku dalje, nego što ona u ovaj čas i hoće. (Jer ona hoće, da bude barem u ovaj čas nepomućeno sretna!) Sreća, šta je zapravo sreća? — pita se Helena. Postoji li uopće ona ili je samo čarobna riječ neka, što je poznajemo samo po imenu, o kojoj sanjamo, kao promrzli o suncu i gladni o kruhu? I tko je zapravo sretan? I da li je uopće moguće, da netko bude beskrajno i nepomućeno sretan? — muče Helenu te misli, razdiru je i unose najednom tihu tugu u njenu nutrinu.

Negdje u daljini, prema zapadu, leluja klasje u skladnome ritmu. I Helena osjeća tu plastiku žita. To vjetrić vijori svojim daškom, kao nevidljivi dirigent. I donosi sa gradskih zvonika pjesmu zvonova, a sa polja pjev pastira i zvukove harmonike, koja negdje grokće prigušeno u čudnovatom nekom napjevu, nalik na pogrebnu koračnicu. Sunce zamire u predvečernjem rumenilu, a Petra još nema. Sve to unosi prizvuk tuge u Helenine misli. Jer ona je htjela da zaustavi vrijeme, radi mrve lične sreće, za kojom toliko čezne. Kao, uostalom, svi mi.

II.

Razmišljajući o svemu tome, Helena ni ne primjećuje, da se prema njoj približuju nečiji koraci. Ispružena polećice na travi, ona ne može vidjeti ide li joj tko u susret, a da se ne pridigne. I kad se nad njom rastvori trava i kad ugleda lice, koje joj se smiješi, Helena od velika iznenađenja razjapi oči, kao pred nekim priviđenjem. I tek za par časaka, kad se sabere, usne joj se razliju na smiješak. I toplo rekne došljaku:

»Ah, ipak si došao, Petre... !«

»Da, Heleno, evo me, iako malo kasnim...«

O, sada je sve opet dobro. Opet je Petar ovdje. Petar, taj pomalo tihi i povučeni čovjek, s ugodnim, toplim glasom, s pametnim očima i sa uskim, finim rukama, kao u nekog guslača. Petar, čovjek, kojega Helena toliko mnogo voli. Ona znade, da oči toga samotna čovjeka radosno blistaju samo onda, kada njih dvoje šeću samotnim putovima po polju i zajedno promatraju: i klasove i cvjetove, i ptice i oblake, i travu i drveće, krijući se i izbjegavajući svaki susret s bilo kime.

Toplo zvuče Heleni njegove riječi, popraćene odanim i mirnim smiješkom i unose u nju čudnovatu, naglu vedrinu. Sjeta, što ju je čas prije zahvatila, rasprši se poput magle za jutarnja sunca. Ona odmah i nije svijesna te nagle promjene, ali je osjeća svakim svojim živcem, svakom žilicom svojom predajući se

bez predomišljanja toj novoj struji divnih osjećaja, kao plivač rijeci, kad osjeti na svome tijelu zlatne mlazove sunca, koji se iznenada preliju površinom vode pobijedivši gust i tmast oblak. Helena htjedne, da se malo pridigne. Ali je najednom zahvati neka luda, draga, djetinja obijest i prebaci se u smijehu potrbuške na zemlju, poduprvši se laktovima i podnimivši dlanovima glavu.

»No, pridruži se; ugledaj se u moj primjer!«

Petra raduje njena prostodušnost i gleda je u prvi čas zadivljeno. Ali kad ona ponovi svoj poziv, Petar se spusti do nje i obujmi joj rukom ramena. Dugo tako osluškuju strujanje vlastite krvi u žilama. Svijetli zanos mladosti raste u njima, kao plima. I oni mu se naposljetku neobuzdano predaju. Kod toga osjećaju, kako silno vole život.

I Petar i Helena.

Sve drugo je sada zaboravljeno. Čak se i vrijeme zaustavilo, da ne pomuti njihovu veliku sreću. To nije samo čas velike sreće za ovo dvoje malih bijednika. To je san rastvorenih očiju, u kome zaživi čovjek životom izgubljena raja. I kada osjeća, da se je najednom našao na rubu života i same smrti. Sve ostalo gubi tada svaku vrijednost. Ostaje samo jedno: iskapiti život do kraja, do njegovih tamnih, pretamnih dubina i — biti beskrajno sretan!...

Kako silno osjeća Petar sada Helenu! Njene zadahtale, poželjne usne. Njeno toplo, gipko tijelo. Snažne bokove. Vitke i oble njene ruke. Ispupčene grudi, koje voli do ludila. Čvrste listove njenih nogu. Svaki njen živac. Svaku žilicu njenu. Svu nju!

Osjeća je Petar silno, kao što Helena silno osjeća njega. I oboje u neizmjernom zanosu zažele, da zajedno umru, u tom času njihove velike sreće, njihova prelijepa sna.

Zakoni života jači su u čovjeku od zakona smrti.

Helena i Petar ponovo se prenu iz svoga sna. Vrijeme ponovo započe svoj redovan tok. Poslije velika i svijetla zanosa slijedi velik i sladak umor. On zaogrne svojim baršunastim plaštom i Petra i Helenu. Naročito nju. Opet uđe smirenje u njih. I silna čežnja za životom. Ah, oni ipak ne će da umru. Oni toliko vole život!

III.

Petar nepomično sjedi i na jednoj ruci pridržaje Heleninu plavu glavu, položenu u njegovo krilo, a drugom nježno miluje njenu kosu. Helena se zgrčila uza nj poput djeteta i spava slatkim, mirnim snom. Petar gleda, kako joj se polako i jednomjerno nadimlju grudi. Osjeća, kako iza njih kuca njeno veliko i dobro srce. Koliko djetinjeg imade u Helene, misli Petar. Ta naivna crta oko njenih usana. Pa njene dobre, poštene oči, pune djetinje predanosti. A iznad svega njena odanost, kojom ga ona voli i kojom mu se predaje! Unatoč toga, što je Helena već odavno žena, ona je po svemu ipak veliko, dobro, drago dijete. Petar je silno voli.

Razmišlja Petar o svemu tome i osjeća, kako mu je Helena sve na svijetu. Sva njegova životna radost. Smisao života. Velika lična sreća njegova. Jedino zaklonište, u kome se može odmoriti, osvježiti, pripremiti za nove životne tegobe.

U tom razmišljanju ni ne primjeti odmah, da se Helena probudila. Da je rastvorila oči, koje joj se smiju od prevelike njene sreće.

»Petre...«

On se trgne uslijed zvuka njena glasa i ugledavši je budnu, nježno je privine uza se.

»Petre, tako sam jako sretna!...«

Petar je gleda toplim, ozbiljnim očima. Ona poznaje već taj pogled. To je uvod u tihu melankoliju, koja često zahvaća Petra. Strah, da je ne izgubi. Jer Helena i Petar nisu slobodni. Vezani su već odavno za druge ljude. Odavno. Još prije, nego što se upoznahu. Ali jače je od svega, od svih umjetnih obveza, njihovo pravo na ličnu sreću. Istinsko i prirodno pravo. Čisto, neokaljano, iskreno. Bez laži, bez pretvaranja. Onakovo, kakav bi zapravo morao biti sam život.

Ali Helena ne će, da Petar bude tužan. Ona želi, da njihova sreća bude nepomućena. Treba rastjerati oblake sa Petrova namrštena čela.

»Hodi, Petre! Pođimo do rijeke, da opet gledamo zalaz sunca!...«

»Zašto, Heleno! Nije li lijepo i ovdje?«

»O, da! Lijepo je! Ali ti znaš, koliko ja volim rijeku i kako njeno mrmorenje čudnovato djeluje na me. Onda mi se svaki put pričinja, kao da slušam neku prigušenu svirku. Kao da netko divno prebire po harfi i strune njene pjevaju, kao u polusnu. A čovjek tone u ljepotu te svirke. Možda je sve to pretjerano s moje strane. Možda zvuči i smiješno. Ali je rečeno iskreno. Ovako to ja osjećam.«

Petar sluša taj tihi zanos maloga sanjara, koji se nakon svega osjeća zbunjen i kao postiđen, iako njena radost raste sve više, pogotovo kada vidi, da Petar pristaje na njen prijedlog.

»Veliko si dijete, Heleno!« to je sve, što je Petar u stanju da odgovori. Ali Helena znade, koliko topline imade u tome.

Oboje se dignu i zapute se u pravcu šume, kojom teče rijeka. Šuma je još daleko, ali to raduje Helenu. Bit će dulje uz Petra, toga velikog njenog prijatelja!

Put ih vodi uz njive zasijane pšenicom, koja se zlati na večernjem suncu sa svojim zlaćanim vlatima. Kuda oni prolaze, teški se klasovi saginju poput poniznih lakaja za prolaza njihova gospodara. Vodi ih uz njive rascvjetane heljde, koja kipti u svojoj bjelini, kao morska pjena za oluje. Vodi ih pokraj modrikastih cvjetova različka i kukolja. Pokraj krvavih pjega makova, koji kao da pozivaju prolaznika, neka ih ubere. Ali Helena ne čini toga. Ona voli cvijeće. Hoće, da ono raste i da se raduje životu. Da cvjeta. Jer zacijelo i ono voli život.

Najednom se pred njima rasprostre livada. Obična jedna livada. Ali njena je površina, kao raskošno izatkan sag, pun zamamnih šara iz čitava niza cvjetova i cvijetića, poredanih u skupovima i pregrštima, nemarno i dražesno razasutima. S dviju strana je livada obrubljena visokim stabljikama kukuruza, kao nekim špalirom jednako odjevenih vojnika, na kojima se dostojanstveno njiše tamno, sabljasto lišće. A iz klipova im viri srebrna svila. Upravo se blago vraća s paše. Šareno je i svijetle dlake od velike sitosti. Nabubrena kravlja vimena njišu se u jednomjernom taktu, kao i batići klepaka na njihovim vratovima, koje melodiozno zvone u svim mogućim glasovima. Od srebrnog cilinkanja, do kričava limena zvuka, koji se

teško probija u ovom neobičnom orkestru htijući svakako, da svojim glasom zauzme dominantan položaj.

»Nije li lijepo, Petre...?«

S treće strane, njima nasuprot, tamni se modrikasta šuma, između čijeg se drveća nazrijeva rijeka, poput neke svijetle, čelične ploče, rastanjene i rastegnute i pričvršćene o šumska stabla. Ugodan je taj pogled, pun tihe i duboke ljepote. Helena opaža, kako se gubi Petrova tuga i kako umjesto nje nastupa smirena vedrina.

»Vidiš, Heleno, meni se ponekad čini, kao da te poznajem odavno. Još iz djetinstva, kad si bila mala djevojčica, s ogromnom crvenom vrpcom u kosi. A ipak naše poznanstvo ne potječe odanle. Nažalost.«

»Ništa zato, Petre! Glavno je, da se nas dvoje iskreno volimo i da smo sretni, zar ne!...«

Njihovo poznanstvo zapravo je veoma jednostavno. Uslijedilo je sticajem neizbježivih okolnosti. Petar je često dolazio — sasvim poslovno — tamo, gdje je ona bila uposlena. Ispočetka se nije osvrtala na ovoga jednostavna i ozbiljna čovjeka, koji i njoj ne poklanjaše naročite pažnje. Barem ona to nije opazila. Kasnije joj se on pričini zanimljivim, neobičnim. Opazila je, da je pobudila njegovo zanimanje i to ju je radovalo. Sprijateljiše se. Iz topla prijateljstva rodi se divna, velika ljubav, koju je trebalo kriti. I u tome je bila čitava pripovijest. Sasvim obična i sasvim ljudska. Duboko ljudska.

Sunce je već nisko na zalazu. Njih dvoje već su kod šume. Treba požuriti kroz šikarje do rijeke, žele li vidjeti zalaz sunca na rijeci. No rijeka više nije daleko. Osjeća se njen dah i čuje se njen šum. Treba se samo proverati ispod granja uspravnih i tamnih omorika, pa da se dopre do rijeke.

»Ajde, požurimo,« pruža Petar ruku Heleni, koju ona radosno prihvaća.

Jednom rukom drži Helenu, a drugom pridržaje igličaste grane omorika, da od njihova uboda zaštiti Helenino i svoje lice. Helena se sva predaje njegovu vodstvu osjećajući, kako joj godi toplina njegove ruke. Ona snaga, koja iz nje izbija. Sigurnost, koju kod toga osjeća. Ta sigurnost čini je bezbrižnom i sretnom. Osjeća toplo kolanje svoje krvi, koja joj navire u glavu i pritište joj sljepočice, čelo, oči, da je hvata neka čudna, slatka omaglica. Heleni je, da zapjeva od tihe sreće. Ali je stid i suzdržljivost priječe u tome. Tek svježi dah vode je otriježnjuje, razbistruje.

Šuma kao da plamti u crvenilu požara zalazećeg sunca. To crvenilo navire poput neke bujice kroz stabla i granje. A tišina je svagdje, kao u napuštenom hramu. I silno miriše po smoli. Na tlu leže osušene iglice omorike, kao ugodan, mekan sag. Rijeka tajnovito i jednomjerno mrmori. Kao da pjeva neki svoj psalam. Tek iz daljine, iz dubine šume, jezivo krikne jedan tetrijeb. Od njegova krika zadršće Helena, kao dijete.

»Nije to ništa,« nasmiješi se Petar. »To je njegov ljubavni zov.«

Kad konačno dopru do rijeke, zastanu od ushita.

Rijeka se valja potmulo i sanjivo, svijesna svoje snage, što drijema u njoj, kao u nekoj snenoj životinji, ali uvijek spremnoj, da u pogodnome času zaskoči. Mali valovi, koji ključaju na njenoj površini, podsjećaju na igru mišićja neke drijemajuće, srebrne beštije. A po njenim velikim valovima razlile su se sunčane boje, kao da je netko bacio ogromnu slikarsku paletu u rijeku, čije su se boje rastopile i razmilile po njenoj površini. Svega ima ovdje: od svijetlozelene do krvavocrvene boje, u svim nijansama. Te se boje stalno mijenjaju, ispreplicu. Čas je rijeka grimizna, čas imade boju zgusnutoga zlata ili je poput lake koprene zaogrnuta svijetlozelenom bojom, da se malo poslije pretvori u modrinu neba ili u žutilo šafranova cvijeta.

»Reci, Petre, nije li lijepo...?«

»Da, lijepo je, Heleno! Zaista djeluje tako, da se kraj toga može, bar na čas, zaboraviti na sve ostalo.«

»...zaboraviti na sve ostalo!« šapće Helena neprimjetno.

Petar osjeća, kako se njena mala ruka uzbudljivo grči u njegovoj. Osjeća, da sada Helenu zahvaća ista ona žalost, koja je prije toga hvatala i njega. Petru je žao Helene. Ona je milo, prostodušno stvorenje, a život je surov, grub i gazi takove. Kad se takovi, kao što je ona, predaju svojim čistim, iskrenim, poštenim osjećajima, onda u većini slučajeva okrutno plate za svoj lijep, životni san. Tako i Helena pati zbog njihova divna sna.

»Ne budi tužna, Heleno! Nije sve izgubljeno. Još imade putova i izlaza. Naći će se valjda koji i za nas!«

Ništa ne pomaže. Pa ni Petrove drage, tople riječi. Nju obuhvati duboka žalost. Tiho saznanje o bezizlaznosti njihova položaja. Ono je stisne u grlu, u utrobi, u grudima, pri srcu. Helena osjeti, kako su joj oči pune suza. Kako se jedna od njih već kotrlja niz lice. I na usnama osjeća njen slani okus. Sva drhti od teškoga bola.

»Petre,« govori joj očaj iz očiju. »Nije li odvratno vratiti se opet u onaj svagdanji, prljavi život, pun laži, pretvaranja i prisilne suzdržljivosti, nakon svega što je, evo, bilo ovdje između nas. Između tebe i mene!... O, da samo znaš, Petre, kako bih često najradije, da me nema. Da umrem. Da se ubijem!... Jednom ću se možda i ubiti, Petre, tko zna... Ali sada još ne mogu. Još nemam snage za to!... Ja tako volim život!...«

Petar je smrtnoblijed. Helena plače. Poznaje on te časove. I u njemu sve zastane. Toliko bi toga htio da joj rekne. Ali ne može.

»Da, Heleno, mi volimo život!« jedva protisne s velikim naporom.

Ni Petar ni Helena ne opažaju, da je sunca nestalo na zapadu. Ono ih je neprimjetno ostavilo.

Sada su posve sami.

Njih dvoje i njihovo saznanje!...

IV.

Da se šulja oluja, Petar i Helena niti ne slute.

Oni se osjećaju razlomljeni, bijedni, za sreću prevareni, beskrajno umorni i napušteni.

Težak je osjećaj: osjećati se napušten, biti sam, osjećati, da bi sve moglo biti drukčije, svijetlije, punije, toplije u tvome životu i da bi onda život imao svoj smisao!...

Još vlada velika tišina u šumi. Velika šutnja. I šuma i ravnica i oblaci šute, kada čovjek pati. Kada ga izjeda njegov veliki bol. Sve šuti. Samo čovjek osluškuje, kako se u njegovim žilama toči krv, kako kuca bilo. I s grozom tada gleda u svoju nedavnu prošlost. Budućnosti u takovim časovima nema nigdje.

Dugo stoje Petar i Helena na obali rijeke. Nepomični, nijemi, u svome tihome bolu. Stoga niti ne zapažaju, kako dan polako gasne. Kako nestaje poput lelujave sjenke, da ustupi mjesto sumraku i poslije njega samoj noći. Ne zapažaju, da se k njima mačji šulja vjetrić, lahor, koji im počinje mrsiti kosu. I da se taj vjetrić, lahor, pretvara polako u vjetar, pod čijom se sve jačom pjesmom počinje bibati šuma. Najprije u neprimjetnom, a onda u sve življem ritmu. Vjetar zapjeva u tamnim krošnjama visokih, šutljivih omorika. Najednom sve oživi oko njih. Sve se uskomeša. A njima to zapravo godi, makar još nisu svijesni toga. Zadubljeni su u svoje misli.

»Da, sramotan je takav život, Heleno!... Osjećati se uvijek, kao sramotan uljez, kao prezren tat, koji se podmuklo šulja u tuđi život, da ukrade tamo ono, što je drugima preostalo. Ili kao kukavni nametljivac, koji nema hrabrosti, da otvoreno uzme ono, što ga zapravo pripada, već životari od tuđe milostinje, od tuđih ostataka... Sve to ponizuje čovjeka!«

Kako da njih dvoje osjete vjetar i buru, koja nadolazi, kada žestok vihor urla u njima samima?

»Ne, ne! Ipak nije sve tako...« buni se sve u njima. »Pošteno prilazimo svemu. Uzimamo samo svoje, što nas kao ljude i pripada. Svaki čovjek imade pravo na ličnu svoju sreću. Ili nema?«

Helena šuti. Petru izbija znoj na čelu. Na nebu se skupljaju teški, tmasti, zlokobni oblaci. Zapara pritiskuje zemlju. Smrklo se. Još malo i bit će oluje.

Na obzorju počinje sijevati. Iz daljine se kotrlja grmljavina. Njih se dvoje prenu iz svojih misli. Iznenađeni su. Zadivljuje ih sijevanje munja, koje se propinju po obzorju, kao bijesne zmije i svojim bljeskom paraju tmasto nebo. Svaki bljesak biva popraćen grmljavinom. Najprije dalekom i polaganom, a onda sve bržom i odsječenom. Vjetar počne fijukati. Grmljavina sve više i bučnije tutnji. Svaki čas švigne munja, kao sjajna, fosforna zmija. Oči zadršću od njena bljeska. A onda odjekne grom. Kao nagli prasak mužara.

Petar prkosno zuri u razbješnjelo nebo i uživa u toj silovitosti. Helena se stisla uza nj. Na čas su zaboravljene sve misli i sve tegobe. Kad odjekne prasak groma, kao da se osjeća neko olakšanje. Kao da teret pada s grudi. Neka udaraju gromovi i neka sijevaju munje, barem čovjek nije tako sam, kada imade uza se vjetar, munje, gromove i kišu!... Ipak je dobro tako.

Na čelo udare hladne kaplje. Kiša? Da, kiša. A oni ovdje stoje, uz rijeku, daleko od svakoga ljudskoga naselja, izloženi vjetru i kiši, koja će sada svom silinom svojom banuti. Treba se nekud sklonuti. Da, ali kuda? Ispod jednog ovećeg drveta.

Kada opet sijevne, opaze nedaleko obale, na šumskoj čistini, staru i ogromnu omoriku. Osamljenu i visoku, kao gotsku katedralu. Ispod nje je tiho i mirno. Zapute se prema njoj i stisnu se uz njeno stablo, iz kojega probijaju zgusnuti mlazovi smole i njen omamljujući miris.

Prve, teške kaplje počinju već pljuštiti po tlu. Svaka kap, što udari o zemlju, rasprsne se u mnoštvo sitnih kapljica i u isti tren stvara prskav kružić oko sebe. Površina rijeke nije samo uzbibana, nego je sada i namreškana od bubnjanja kišnih kapi po njoj. Ali ta osamljena, šumska katedrala dobro štiti svojim gustim svodom one, koji traže njeno utočište. Tek po koja kap oklizne niz glavu rasprsnuvši se po vratu ili po licu. Petar svojim kaputom zaogrne Helenu. Za svaki slučaj.

»Bojiš li se, Heleno?«

»O, ne, Petre!...«

Munje režu nebo. Grmljavina se lomi šumom i ravnicom. Čitava šuma tutnji i odjekuje, tako da se sve zemlja trese pod njihovim nogama. Iza svakog praska slijedi sve jači mlaz kiše. Naposljetku počne silan slap vode padati sa visina. Petar i Helena skutreni čekaju, kada će biti svemu kraj.

Ali kao da nema kraja tome. Bura bijesni svom žestinom. Sve većom i većom. Vjetar fijuče i urla, kao pomahnitao. Grane se svijaju, cvile, stenju od njegova surova pritiska. Sijeva i grmi, kao da je nebo pobijesnilo. Pritisak zraka je nizak, težak. Jedva se diše. Kiša luđački lijeva. U Helenu se šulja strah. Kao otrovni pauk neki. Ona dršće. I još više se stišće Petru.

»Bojim se, Petre...«

Crni oblak prijeti, kao neka zlokobna neman. Helena se boji toga oblaka. Iz njega sijevaju munje. Blještave, grozne, opake. One im prijete. Sada više ne pomaže siguran i čvrst stisak Petrovih ruku. Iznad njih se otvorilo nebo. Nebo ili sam pakao, tko zna!... A ona tako voli život. I život i Petra! Što će biti?

»Ne boj se, Heleno!« govori joj odlučno Petar.

Vihor kao da hoće oboriti staru omoriku. Sav se raskrilio nad njom. Svija je i grči, da starica sva stenje od muke. Problijedila je od sijevanja zelenkastih munja. Jeca i stenje u svom samrtnom hropcu. Ali se bori. Odupire se posljednjim snagama svojima. Hrabro. Ustrajno.

Najednom stranšo sijevne. Helena i Petar trepnu očima. Omorika se uspravi u nenadanom drhtaju. U taj tren zastane vrijeme. Ledeni mir. A onda odjeknu strašan prasak. Munja lizne omoriku, kao zmija otrovnica. Raskoli je. Zavonja po smoli i sumporu. I visok se plamen propne u vis. Kao velika, crvena buktinja...

U tom plamenu, u zlokobnom požaru razaranja, nesta zauvijek svih snova i svih tegoba Petra i Helene, tih dvoje malih bijednika, koji su toliko voljeli život.

F E U I L L E T O N

NEUSPJELI POKUŠAJ

— Vi ste, gospodine V. N., i kao književnik, toliko ostarjeli, da ne biste mogli, ni uz najbolju volju, izraziti se, u stihu i u prozi, kao moderni literati; osjećaj, i kozmički i socijalni, nikada kroz vašu kožu. Nalik ste na starog lisca, koji je gledao u previsoko grožđe i govorio da je ono »kiselo«.

— Možda se varate. Ipak sam pokušao. Da čujete:

KOZMIČKA BALADA

Pometači neba pometoše jutros nebeske ceste
Dižući oblake pepela i čađe od noćas izgorjelih
zvijezda.
Vitlaju se svrdlovi prašine,
Da stvore negdje daleko, na dnu nebesâ,
Novu Nebulozu;
I putovi se sada sjaju kao da su lakirani
Modrinom ultramarinske boje.

Nebeski ih Cestar obilazi i na me nailazi:
»Što tu, zemniče, radiš? Kako amo nabasa?
Zar si ispilio rešetke
Na tamnici Teže zemaljske?
Makni se! Sruši se dolje!
Sad će ustati i ovuda proći
Njegovo Svemirsko Veličanstvo Sunce;
A ono je danas ljutito:
Pobježe mu noćas iz kreveta
Njezino Veličanstvo gospođa Luna
Da se cijelu noć skita od Marsa k Orionu,
A Njenu Visost princesu Danicu
Oteše jutros nebeski kavaliri Vlašići.
Makni se, nesretniče!«

Ja ga ne slušam. Guram ga nastranu; i hitim k Suncu;
I dižem glavu; i velim:
»O naduta mješino užarenih plinova i elektrike,
Čemu ne griješ jednako
Pol i Ekvator zemaljski,
Crva u travi i lava na pećini!
Laž je da jednak si otac gavanu i siromahu.
Briga mene za tvoje obiteljske nezgode:
Za nevjernost žene ti Lune,
Za lakoumnost kćerke ti Danice!
Vladaru moćni svih sedam planetâ,
Čemu trpiš na Zemlji
Nepravdu drevnu?«

Tako mu kličem i, dignut na prstima od nògû,
U lice mu pljucam.

Pometači neba pometoše svemirske ceste,
Pa golemim zalijevaonikom od rose ih kapljama škrope.
Lakirana sjaju nebesa ultramarinskom bojom.
Ali, tužno se danas po njima šeta
Njegovo Svemirsko Veličanstvo:
Tàmnî; srami se; jer mu na licu, od pljuvačke moje,
Nastala nova, grdna je mrlja.

— Što velite?

— Hm! Jest u njoj nešto; no, ima što je upropašćuje i potpuno diskvalificira.

— Što?

— Preveć je, i u potankostima, prozirna; preveć je razumljiva.

— Možda imate pravo. Ali, kad ste toliko ustrpljivi, poslušajte malko i ovaj moj drugi eksperimenat:

FRANCEKOV BALONČIĆ

Malom se Franceku izmakô konopčić iz ruke,
I balònčić se dignu.
Dignu se uvis, tresući od sreće trakom
Kao repićem psić, gospodar kada ga gladi.
Slobodan! Uzvišen iznad dječurlije gradskom u parku!
... Dolje, u ruci Franceka ludog,
Na glatkom njegovu tielu,
Odrazivô se lik čovjeka, koji,
Tamnozelen, nepomično sjedi na kamenoj kocki
I ruku pruža prijeteći prstom;
Odrazivô se, kao u zrcalu, tramvaj što juri,
Starčić s perecima i prodavalac sladoleda:
Sve se to vrzlo na dnu jame sred kućâ;
A sada — oh divote! —
Nastaju na njem sličice nove:
Gornje krošnje platanâ;
Trg kojim prolaze ljudi, a konjik sa sabljom na njemu;
Ulice ravne i krive, široke i tiesne;
Zvonici, od kojih je jedan u drvo obučen;
Antene koje trepte od glasovâ i od zvukovâ
Što kroz njih bruje;
I dimnjakâ puk što perjanicama maše
U svietlu predvečernjeg sunca:
Oh, divote!,
Čitavi Zagreb nosi Francekov bivši rob
Na sebi, u visine vedre.

A to još nije sve.
Balònčić biva balónom.
Širi se, nadima.
I slike na njemu bliede, jer mračak već na grad pada.
Al posljednje zrake sunčane, te slikarice neba,
Laganim kistom, kojim oblaku šaraju rub —
Slikaju na njem vrhunac od Sljemena, Savu,
Pa jezera neka daleka na zapadu, more još dalje.
Oh, sreće! oh, čuda!:
Čitavu Hrvatsku nosi balončić Francekov sada
Na prag nebesâ,
U krajeve svietle i tople.

Al njemu ipak je mučno.
Osjeća da je kô prazan, a napet je ipak i preveć;
I ne razumije zašto. A otkud bi mogô on znati
Za zakon, za sveto svih plinova Trojstvo:
Volumen-Napetost-Temperatura?
I jer se više ne može nadut,
Jadni balònček
Kliknuvši: »Francek, gdje si mi? Drž' me!«
Puca — i dolje se ruši.

— Što pak sad velite?

— Hu! Ta vam je još gora. Heksametar se još uvijek u njoj čuje; uzalud ga navlaš kidate i drobite. A onda, sadržaj! Što se vi, otočanin, pačate u naš zagrebački pejsaž? U dječje igralište na Zrinjevcu, u naše spomenike i zvonike, u prodavaoce perecâ i sladoleda? O svemu je tome

— u našoj literaturi — već kazana posljednja riječ. A o odnošaju između našeg obujma, espansivne sile i temperature vi jedva da što znate. Mi smo osobit »plin«.

— Pa što onda?

— Okanite se toga. Vratite se k daktilima i svojem bračkom Satiru.

Vladimir Nazor

BORBA U SLAVONIJI PROTIV ANALFABETIZMA U XVIII. VIJEKU

Kako je u Slavoniji stajalo s pismenošću prije XVIII. vijeka teško je što reći. Sve tamo do XIII. vijeka i politički i kulturni život u Slavoniji vrlo je taman, u XIII. vijeku postaju nam političke prilike u Slavoniji nešto jasnije, pa tako doznajemo koješta i iz njezina kulturnoga života onoga vremena. U Slavoniji su se počeli naseljavati različni katolički crkveni redovi, i njihovi su manastiri postali kao neka kulturna središta, iz kojih se u narod širila prosvjeta, pa prema tome i pismenost, bez čega se ne može ni pomisliti na kakav intenzivniji religiozni i kulturni rad. U širenju prosvjete od svih redova kao da su se najviše odlikovali benediktinci, kojima je, kako znamo, bila glavna zadaća uzgoj mladeži i obuka, pa pisanje i prepisivanje knjiga potrebnih u prvom redu za vjersku pouku. Invazijom i dolaskom Turaka u Slavoniju (1524) nestalo je svega toga kulturnoga rada:

A kad turske sile navališe
i gradove lipe razvališe,
pribivalice tvoje rastiraše,
Slavoniju k sebi zadobiše,
tad nestade starije junaka,
sve uprave i svakog nauka

— pjeva Relković. Sve što je bilo inteligentnije, to se razbježalo, a ostali su samo fratri (franjevci), da tješe narod u ovoj nevolji, da mu čuvaju vjeru, da ne bi očajao i podivljao. A pismenost? Ta narod je pod Turcima postao bespravan, u pravom smislu turska raja, pa našto će mu pismenost!

Ali svaka sila za vremena. Mirom u Požarevcu god. 1718. oslobodila se napokon Slavonija od Turaka. Budući da su za turskoga gospodstva u njoj duboko pali i stradali vjera i moral, dadoše se na posao oci franjevci, a uz njih upravo apostolskom revnošću prionuše i isusovci, da narod u prvom redu religiozno odgoje: i počnu se pisati molitvenici, štampati katekizmi, slagati propovijedi, pjevati crkvene pjesme. Ali teško je bilo raditi s nepismenim narodom! Zato su pisci s početka ispred teksta svojih knjiga štampali bukvare i upute u čitanje. Tako je to na pr. učinio jedan isusovac, pisac prve knjige namijenjene Slavoncima »Kratka abekavica i kratki krstjanski katolički nauk« (Trnava 1696), koji je izašao i ćirilicom štampan pod natpisom »Kratka azbukovica«. Ali od svega toga nastojanja i truda bilo je malo koristi. Slavonci nisu baš mnogo marili, da nauče čitati i pisati, niti su htjeli slati svoju djecu u školu. Ta oni nisu znali čitati i pisati ni pod Turcima pa su ipak ostali živi! A ne zna se pravo ni kakve su to bile škole, jer pravih pučkih ili osnovnih škola nije ni bilo kod nas prije carice Marije Terezije.

U prvoj polovini XVIII. vijeka najviše se istakao u pobijanju analfabetizma u Slavoriji isusovac *Josip Milunović* (1703—1759), rođeni Dalmatinac, koji je kao misionar najviše djelovao oko Požege i Kutjeva, bio veliki prijatelj pismenosti i prosvjete, štoviše on je upućivao i pravoslavne svećenike, kako će svoje vjernike poučavati u čitanju. Milutinović je radio i perom te napisao knjižicu »Šest nedilja na poštenje S. Alojzije Gonzage« (Zagreb 1759).

Vrlo je zanimljiv u ovoj knjižici piščev »Pridgovor bogoljubnom štiocu«. U njemu najprije crta tadašnja teška vremena, a piše Milunović lijepom ikavštinom, u kojoj ima i tragova sjeverodalmatinske čakavštine: »Znamo dobro i vidimo, kakova ovih godina nastadoše tužna i žalosna vrimena. Vojska se s vojskom udara, glava se s glavom zaminjuje. Ostavljene udovice, kanoti druge kukavice, od vrata se do vrata, od nemila pribijaju do nedraga. A što će ovca prez janjeta, što li mati prez diteta? Hranila je i othranila hranitelja svoga, ali ga je neka nemila s životom rastavila, a s crnom zemljom sastavila; on se u vojsci krviju, a ona doma suzami poliva jedno od njega misleći, a drugo glad i druge svita ovoga nevolje podnoseći. Jer gdi toliko iliričkih pogibe vitezova, i litina ista natoliko izdade da jedni neimaju što ni ufati, a kamoli krušac s krušcem od godine do godine sastaviti.«

Još zanimljiviji je Milunović gdje razlaže svome »štiocu« (Slavoncu) potrebu knjige: Ta ona je, veli on, još potrebnija po selima nego u varošima, jer je u varošima lakše doći do svećenika nego po selima. Oni, koji ne znaju čitati, ne znaju se pravo ni pokajati, ni ispovjediti te »ne znadu drugome, kad je na smrti nadahnuti dila od vire, ufanja, od ljubavi i ostala«. Nije istina, što neki govore, kaže on dalje, da su knjige krive, što su se Luterani odbili od prave katoličke crkve, nego su se oni odmetnuli od nje zato, što su čitali knjige od Crkve zabranjene. »Da ovi razlog što valja« razlaže dalje vrijedni pater »valjalo bi se ostati od stvarih, prez kojih ne možemo na ovom svitu živiti. Ne bi valjalo jisti, jerbo su jedni umrli, zlo se i nerazdežito s jistvinom služeći; ne bi valjalo vina ni rakije piti, jer se u vinu i u rakiji može pijanstvo dogodti; ne bi valjalo, za obraniti svoj život, uza se oružje nositi, jer se po oružju može ubojstvo učiniti. Ali recimo i ovo, da su se niki, luteranske knjige štijući, s puta svrgli i od više katoličanske odstupili, mnogo ih je i mnogo veće, prez svake prilike, ko ji su po knjigi na put spasenja dovedeni«. Milunović navodi i primjere i dokaze za ovu svoju tvrdnju: »Dapače po štijenju knjige Bog obrati sv. Augustina, sv. Antuna Ognjenoga, sv. Kolumbina i sv. Ignaciju, Družbe Isusove patrijarku...«

Milunović pita dalje: »Da tko je kriv, da se jedni neće učiti? Meni se čini ovako: da nitko drugi nego vlastiti oci i matere, koji dicu svoju ali ne nagone, kaono bi dužni bili dobro nagoniti, a još i odgovaraju, da se dica ne uče«. Da djeca ne uče, krivi su roditelji, zato pisac oštro grmi protiv njih, naročito protiv očeva: »Oci! oci! niste oci nego krvoloci; niste roditelji nego u dici Vašoj Isukrstovi progonitelji! Nećete da dica knjigu uče, a morete ji pušćati i obdan i obnoć da se skitaju i vratolome od igre do igre, od kuće do kuće. Nećete da dica knjigu uče, a morete ji pušćati na nikakvo vražnje *prelo*, vražji *končac*, vražji *jastučac*. Nećete da dica knjigu uče, a morete ji izgledom vašim opakim učiti, da vragu pridaju, da viru, dušu, da oca, da majku, da grob, da dasku sramote,[1]) ruže, grde, psuju i ne poštuju... Nemojte se čuditi, oci su dostaput vikovičnega pogubljenja njihova, koji neće dicu izmala učiti i u strahu Božjemu držati«.

Sada je tako, veli časni pater, ali prije bilo je drukčije: »Gdje su stara vrimena« pita Milunović »gdi majke one, koje su drugačije učile dicu svoju negoli sada uče i nastoje. Gdi Euridiče, žena ona ilirička, koja bivši veće sridovična, kao piše Plutarko, poče se knjigu učiti, da dicu svoju more naučiti? Gdje mati Ivana Lugona, crkve rimske kardinala, koja je ovoga istoga sina svoga počela učiti štiti, kada je on bio još ditešce od tri godinice dana toliko da je on posli bio običajan reći: Ja se, veli, ne mogu spomenuti od onoga vrimena, u komu ne bi znao štiti i pisati, jerbo ga je navlastito vrlo malena mati počela učiti...« Sva nagovaranja svećenika da narod uči čitati i pisati ne pomažu ništa: »Nagovaraju vas misionari i misnici da se učite i Bogu služite, ali vi ništa ne marite i ne hajate«. A za ovu neatost teške kazni čekaju roditelje poslije smrti: »Jao vam! Jao dici vašoj! kada počnete strašne strašnome sucu razloge pridavati. Ako dakle želite i vašu i dice vaše dušu spasiti, molim vas za isto spasenje vaše nukujte, nagovarajte, nagonite, da i knjigu, i po knjigi stvari svete, i potribne uče i nauče... Tebi najposli i muška i ženska glavo velim i svetim Bernardom ovi svit dajem: Aho hoćeš s Bogom vazda biti, vazda moli, *vazda štij!*«

Iz ovih citiranih mjesta mogli smo se uvjeriti, kakav je gorljiv Milunović bio prijatelj nauke i knjige. Nema sumnje da je i *Matiji A. Relkoviću*, slavnom pjesniku »Satira«, ako je i bio najviše pod utjecajem nastojanja carice Marije Terezije oko podizanja školstva, bila poznata knjižica Milunovića i u njoj iznesene misli o knjizi i narodnoj

[1]) Ispor. u Relkovića II[2] st. 193—196: Dok se momčad s Turadma mučiše, odonda se psovat naučiše viru, dušu dasku i grobnicu, oca, majku . . .

pismenosti, a da su opravdane, ima se prilike još više uvjeriti gledajući u tuđini »lipe zemlje, plemenite varoše, lipo uređena sela i opštine« pa motreći »njihovu uredbu, njihovu službu Božju, njihov posao u polju, vladanje u domu, timarenje marve, probod rukotvorja« i to sve kao vojnik »badjavad«, žao mu je bilo da nije tako i u njegovoj »otadžbini« Slavoniji pa hoće da ukloni »sve pridsude i zle običaje«, koji su njegov »plemenit vilaet obagavili i naružili. A teško to ide, a sve zato:

jer Slavonac ne da svoje dice
da se idu učiti A, B, C.

Slavonac ne će da šalje svoju djecu u školu izgovarajući se: »Ni moj otac nije znao štiti« a Relković mu odgovara, nije istina: »Vaši stari jesu knjigu znali —

Al vi sada nikako nećete,
neg za nemar svakoja mećete.
Voliš dite za krmci poslati,
neg u skulu, da se uči, dati.«

Milunoviću je glavna svrha da knjiga čovjeka religiozno odgoji, a to hoće i Relković u prvom redu:

A Ti (Slavonija) radi, ne bi li dostala
što dosada još nisi imala.
To jest: skule i druge nauke,
i da slidiš sve kršćanske puke,
pak će crkve biti nakićene
i s naukom lipim narešene:
jer doista, tkogod crkvu kiti,
on od srdžbe dragog Boga miti.
Drugačije i prez bogoljupstva
vaše znanje ne valjade ništa.

Ali svjetujući Slavonca da djecu šalje u školu, Relković mu spominje i druge koristi, što će ih imati od škola; a što je glavno, tako će najbolje poslužiti svojoj vladarici:

jer u pismu sva uredba stoji,
svak bi znao od dužnosti svojih,
kad bi znao štiti i pisati.

Tako je dakle stajalo s pismenošću u Slavoniji, kad je izašlo prvo izdanje Relkovićeva »Satira«, štampano u Dresdenu god. 1762. Ali već za pet godina kasnije (1767) pjeva pjesnik veselo u svojoj »Fabuli od mlinara«, koja je izašla u njegovoj slavonskoj gramatici:

Ali sada, mojeg mi imena,
ne tuži se niti plači više,
jer Slavonci molište gospodu,
kojano su od vladanja stupi,
pa im tako dadoše slobodu
pravit skule baš u svakoj župi;
ja ne velim od velikih mista,
gdino skule prije toga biše,
neg spominjem ona sela ista,
koja skule posli načiniše.
Kopanica i Lukačev Šamac
ponose se, što su započeli,
i za druge dobar stojim jamac,
da će pravit, jer ih svaki želi.
Sibinj ima, Podvinje i Garčin,
Cerna tako, pak još Ivankovo,
u Vinkovci to po isti način,
sve je veće odavna gotovo;
što su doli malo niže Nimci
po komorskoj i po drugi župa,
mislim da će još i Varadinci,
da im dica ne ostanu tupa,
Ti otidi u Novo Gradiško
i propitaj po drugima seli,
kako dica napriduju friško
u nauku, tko što više,
i ondi ćeš naći skula dice,
koja prije bijahu Satira,
ali onda učiše knjižice
pa sad gledaj krasnih oficira.
Ako li ćeš u požeško polje
zatrkat se, a ti ćeš viditi,
gdi muško i žensko od volje
knjigu ide u skulu učiti.
Drugi opet za marvom pristaju
knjigu noseć pak se ondi uče,
al uvečer skule ne ostaju
nit se više na sokaku muče —

No nažalost taj pokret za škole i za pismenost nije došao iz samoga naroda u Slavoniji, nego nastojanjem carice Marije Terezije (1740—1780). Što više u Vojnoj krajini izašao je god. 1764. nalog, da se u svakoj satniji osnuje škola i namjesti učitelj (Schulmeister) njemačke narodnosti »za popravak toga još surovoga krajiškog puka« i za odgajanje podčasnika za vojnu službu. Ali nisu sva djeca mogla polaziti te škole. God. 1780. izdana je naredba, da se u školu primaju samo oni dječaci, koji su sgodne spoljašnosti i dobra uzrasta, da danas sutra svaki može reći »pa sad gledaj krasnih oficira«, kako pjeva Relković. Osim toga tražilo se, da se u školu primaju djeca koja se odlikuju dobrim talentom te da potječu iz imućnih krajiških kuća. Ako bi što trebali dječaci u vojsci, vojne bi ih oblasti ispisali iz škole. Glavno je pedagoško sredstvo u tim školama bilo — šiba. Učitelji su nemilo šibali svoje učenike, pa su dječaci, da se uklone toj nevolji, znali pobjeći iz škole i od kuće: Možemo misliti, što ih je čekalo, kad su ih opet dopremili u školu! Učitelji bili su većinom nespremni za svoje zvanje, a obijesni oficiri su im se i pred učenicima rugali, a ako su im se što protivili, odmah bi taj »opasan subjekt«, tako su ih prezirno nazivali, otpustili iz službe. Štoviše nasilni su oficiri dali šibati učitelje, ako zbog čega nisu bili s njima zadovoljni, i to pred njihovim — učenicima!

Danas, hvala Bogu, toga više nema. Vremena su nastala drukčija, škole su postajale sve bolje i analfabeta je bivalo sve manje. Ali ih ima, nažalost, još i danas dosta i predosta. Naša inteligencija je kriva da ih još ima. No današnja generacija navijestila je analfabetizmu rat do istrage i — nestat će ga. Bilo u dobar čas!

Dr. David Bogdanović

PJESNIK DOBRUDŽE

(Jordan Jovkov: Čifluk kraj granice. Izdanje Profesorske zadruge, Beograd 1940.)

Kroz bugarski pejsaž na granici vodi nas ovaj roman poznatoga bugarskog pripovjedača Jordana Jovkova. Ukazuju se zelena polja i pašnjaci; ređaju se na razdaljinama karaule, što čuvaju pogranične prolaze, a uz njih su seljački posjedi, većinom oskudni, i bogati čifluk, što je nadaleko na glasu svojim blagom i prostorom.

Jovkov je i ovim djelom ostao slikar svoga rodnog kraja Dobrudže. Ali premda je ovdje dodirnuo narodno područje, što ga razdvaja nametnuta državna međa, pisac nije taj momenat učinio težištem romana, niti je harmoničnu umjetničku liniju izobličio retorskim proplamsajem. Jovkov ni u jednom momentu nije svoju umjetnost podčinio nacionalnim ili socijalnim traženjima, ma da bi nesumnjivo njegov roman dobio više na vrijednosti, da je učešće narodnog raspoloženja došlo do izraza još na široj socijalnoj osnovi. A ovo djelo dolazi da potvrdi navod u predgovoru, da je »J. Jovkov uvijek čuvao svoju umjetnost od ubacivanja tema iz grube svakidašnjosti«. Zbog toga je on tako diskretno dodirnuo nacionalnu bitnost zemlje i ljudi dajući nam je naslutiti iz uzgrednih i letimičnih napomena. Kad jedno od glavnih lica u romanu, mladi časnik Galčev, piše dnevnik i iznosi svoje dojmove iz službovanja na granici, prirodno je, da mu se bar u jednom času ukaže slika i o onima pored drugog ruba granice, pa tada zapisuje: »Sela s one strane granice sva su bugarska... Bugari, koji su s one strane, bilo ljudi ili žene, ma šta radili, stat će i gledat će me dok prođem.«

Jovkov je mnogo veću pažnju posvetio slikanju onog društvenog vrijenja, što je narod zahvatilo u poratno doba, pa se živo osjeća još i poslije smrti A. Stambolijskog, — i time je već i vremenski vješto radnju odredio, — ali ova epizodična građa, iznesena s mnogo umjetničkog smisla, vođena je samo s planom, da upotpuni osnovne linije nježne ljubavne povijesti i propadanja moćne kuće. Tu već možemo nazrijeti osnovnu tendenciju pripovjedačkog

rada J. Jovkova, da je u prvom redu ponesen traženjem ljepote, harmonijom oblika, doživljavanjem lica, konciznošću izraza.

Iako uzgredne, ove popratne slike društvenih prilika sadrže ne samo vrlo zanimljive prikaze društvenih sila, što pokreću seljačkom dušom, već se često ističu moćnim umjetničkim izrazom. Samo s nekoliko poteza obuhvatio je Jovkov šarolike skupove seoskog života, našao toliko suprotnih naravi, razabrao raznolike tendencije, kojima se vode. Na jednoj strani javlja se većinom seoska sirotinja, što u oskudici zemlje, u času vrijenja u narodu, hoće da prigrabi bogate livade i zemljište, kojima obiluje čifluk Manolakijev. Naročito treba istaći one momente, kad opisuje nemir i komešanje u selu, pa pokrete mnogih udruženih seoskih snaga, da svojim plugovima zaoru na gospodskoj njivi; — međutim nije dosta uvjerljivo ono rješenje sukoba, koje pisac izvodi naglašujući često u takvim prilikama uspomenu na savršenu dobrotu druge Manolakijeve žene, Antice, koja je »bila kao majka za sirotinju«. U velikom broju seoskih portreta plastično djeluje i lik učitelja Josipa, idealiste i revolucionarca, koji je ne samo nosilac novih ideja, već svojom pojavom otkriva mogućnost da se upoznamo s dispozicijom, što latentno ključa u narodu. — I onaj Grđa, što se ne može pomiriti s mišlju, da mu je oteta životna sreća u času, kad je lijepa Antica pripala bogatom Manolakiju, pa u toku dugih godina ubija svoju žalost nesređenim životom, — figura u osnovi romantična, vrijedan je književne pažnje naročito u lijepoj sceni, kad u krčmi uz flautu Velikinovu donosi slavensku osjetljivost i orijentalnu strastvenost, pa uz neugašenu ljubav otkriva mekoću i bol. Da skup portreta bude potpuniji, izneseni su i imućniji seljaci, pa i oni, što prijanjaju bliže bogatom gazdi. Slika graničarskog života proširena je vanredno impresivnim prizorom: časnik Galčev vraća se sa svojim društvom držeći se granice, a pred njima kao utvare javljaju se fantastični odzivi stražara na skrivenim zakloništima. Isto tako dragocjen je i onaj detalj o siromašnom krijumčaru, kojemu je mučan život isprepleten pomišlju na djecu, za koju ne zaboravlja da kupi sviralice.

Međutim, meka i blaga narav J. Jovkova nije vođena težnjom, da pruža sirove socijalne dokumente. Kod njega je razvijena osjetljivost prema stvarnosti, ali lični odnos nije zanemaren. Realistički promatrački dar upotpunjen je poetskim duhom, i to dolazi do izraza koliko u koncepciji lica, toliko i u bogatom doživljavanju prirode. Otuda neki ton blagosti, smirenosti i sućuti prevladava djelom, pa zbog toga nije neumjesno da je po nekim svojim osobinama dovedeno u vezu s Turgenjevom. Ta moralna i estetska preokupacija urodila je plodom sve dotle, dok je pisac lica izgrađivao stvarnim viđenjem i pružao osobe, koje su kadre da sugeriraju život, a ne apstrakciju osjećanja. U svim pojavama bogatog gazde Manolakija, što je već svijestan da »čifluka ne će više biti«, ima mnogo neposrednog i uvjerljivog kazivanja. Taj bogati feudalac svojim načinom života i smirenošću gledanja donosi obrise orijentalnog kolorita, a preko njegove ličnosti razvijena je tema propadanja prostranog gazdinstva u sudaru s novim vremenom. Njegov portret djeluje najplastičnije, a snaga uobličavanja lica ovdje je najjača.

Njegova druga žena Antica svojom savršenom, upravo poslovičnom dobrotom, što ju je poslije smrti ostavila potomstvu u trajno sjećanje, otkriva jedan krug književnog izgrađivanja J. Jovkova, kad pisac donosi samo ideju, ili bolje: jedno životno osjećanje, pa ova lica bogatim, ali jednostranim moralnim sklopom postaju bestjelesna i apstraktna, uzvišena u svojoj plemenitosti. Ma da je bugarski kritičar Georgi Konstantinov u uvodu mnogo pažnje posvetio analizi Jovkovljevih žena, pa isticao piščevu »plemenitu misiju«, da »uzvišuje, da obogaćuje i da životu da smisao kroz svoje umjetničko djelo«, nesumnjivo je, da ga ovaj odnos u romanu katkada štetno dovodi do neuvjerljive idealizacije. — Glavno lice, mlada, vesela i nestašna djevojka Nona sa svojom razvijenom, ali skrivenom duševnošću, doima se bez sumnje jače, a sagrađena je od bogate osjećajnosti, koja je u prvi mah neodređenim putem vodi. Iako njen lik nije socijalno pozitivan, da bi postala idealom jedne težnje, a u njenoj naravi otkrivamo u početku mnoge tajne, jer je njezin osjećajni život isprepleten krivudavim linijama, Nona zna da ostane tako dostojanstvena u svojoj privrženosti, kad je razabrala, da je otkrila pravo biće. Naročito se snažno doima prizor, kad je potražila grob mladog čovjeka, s kojim je pokopala i svoju veliku ljubav. »Stigoše do dva mala drveta. Noni se učinilo kao san — grob, — pobijeni krst, natpis na kojem pročita to živo, drago ime. Ona spusti bijele karamfile i osta stojeći, preneražena...«

Naglasio sam, da ova nježna ljubavna povijest mlade gazdinske djevojke i materijalni slom kuće čine osnovicu djela. Međutim, Jovkov nije ostao hladni slikar, već je osjećajnošću i toplinom duše isprepleo radnju. Pjesnik se često da razabrati u ovoj prozi. Ali premda je roman dobro komponovana poema srca i ljubavi, u djelu ima mnogo vrijednosti na mjestima, koja su i izvan te sadržajne niti.

Nekoliko dobro uhvaćenih likova, slika uznemirenih duhova seljačkih, socijalni poremećaji, zanimljivi prizori s granice, bogato poetsko raspoloženje, moćno sve dotle dok čovjek nije zamijenjen apstrakcijama — to nam donosi djelo J. Jovkova. A naročito treba spomenuti smisao za pejsaž, ljubav prema prirodi, pa vrlo dobre opise posjeda na čifluku (glava VII. i VIII.).

Vice Zaninović

SIKSTINSKA KAPELA* (1482.—1508.)

U doba, kad su se na sve strane oštrile sablje i kad je cijeli Rim drhtao pred Hercogom od Kalabrije, koji je kao Hanibal kuckao ustrajno na njegova vrata, Firenza, Perugia, Venezia, Siena, Orvieto puni zločina i krvi nepovjerljivi prema svakom novorođenčetu, a kako ne prema strancu ili susjedu bacali su iz sebe slikare prvoga reda, a Rim se osjetio u priličnoj oskudici ili bolje reći bez riječi.

Turci konstantno žamore tamo u dolini i ne baš previše daleko, i nešto se šuška o križarskoj vojni, o nekom jedinstvu kršćana i o obnovi pobožnosti, o Bogu koji bdi nad kršćanima i o svemoćnom kancelaru njegovu, Sikstu IV., koga štuje cijeli Rim i potajno ga se boji.

Splelo se (1480.—1482.) — a kad tamo nije bilo spleteno — klupko, i u toj svakako zanimljivoj igri velikih Siksto je izašao kao trostruki, četverostruki pobjednik, čvrst, žilav, samouvjeren, i njegovo je oko htjelo da počiva na njegovim pobjedama.

Rim je, zahvaljujući kleru, rastao u širinu i u visinu, iako je iznutra bilo bolesti, provala, baštine srednjevjekovne tmice, dizali su se parkovi i crkve (već se sanjalo o novom S. Pietru), mostovi i ulice kao posljedica želje za zrakom.

Kako je u pozadini Vatikana izgledalo mijenjanje papa u doba, kad je mladi Macchiavelli oblijetao talijanske prijestolnice i dvorove, kako su se smišljale divne diplomatske zamke i sukobi u mračnim ulicama, kako su preko noći iskakale veličine i prije zore nestajale, ima dosta historiji poznatog materijala, a nepoznatog još više, a kao glazura svega Italija je cvala i Vatikan se širio iz dana u dan, lađe su donosile i gomilale različno blago od precizno obrađenih istočnjačkih tkanina do stupova ukradenih u Grčkoj, krstarile su gusarski, i sve u svemu rezultati i danas svjedoče, da sve skupa nije bilo nezanimljivo.

Francesco della Rovere iz Savone, siromašni zagrijani Franjevac, postade papa poslije Pavla II.

Ne možemo reći, da mnogo kamena za tvrđave, mostove i slavoluke nije doneseno iz grizodušja nad gomilom zala i prevara, a dosta sujete i hinjenog altruizma potpomagalo je ogromne napore, da se progovori zauvijek. Siksto je dijelio kapom i šakom. Podigao je taj, nekada zaneseni Franciskanac, bolnicu Santa Spirito, Ponte Sisto, kapelu Sikstinu, proširio vatikanske muzeje i mnogo učinio za Biblioteku.

25. marta 1482. Andrea Zamometic, nadbiskup Kranjski, proglasi na koncilu u Bazelskom Duomu Francesca od Savone sinom vraga; intervencijom bi uhvaćen, zatvoren i iza kratkog vremena se ubija u tamnici — još iste godine — a Siksto, vrlo dobar političar, naručuje alegorije, koje pune zidove novopodignute Kapele.

Iste godine Roberto Malatesta uništi kalabrijskog Hercoga kod Campo Morto; još je jedamput odahnuo šezde-

*) Pišem o Sikstu prije 1508. t. j. prije nego je Mikelangelo primio na sebe da učini slike na stropu. Dakako i prije 1534. kad je počeo Strašni Sud.

setosamgodišnji starac i tu svoju pobjedu alegorijski naručuje kod zlatnorukih toskanaca.

*

Htio je da podigne kapelu sasvim jednostavnu, sa slobodnim, velikim zidovima, na kojima bi se natjecali najbolji majstori Renesansa. Gradnja je započeta oko 1475. g. Ništa nema da se tu zahvali rimskoj tradiciji ni rimskoj školi — Firentinci, Umbrijci su zapravo prenijeli ovamo svoje najbolje snage. Graditelj, Giovannino de Dolci, Firentinac; freske na zidovima — Botticelli, Cosmio Rosselli, Ghirlandaio — Firentinci, ili bar po školi; Perugino, Signorelli, Pinturicchio — Perugia.

Radovi su trebali biti izvedni relativno brzo. Dne 27. listopada 1481. sklopljena je pogodba, da do 15. marta 1482. budu zidovi gotovi. To kratko vrijeme lavljeg naprezanja i nadmetanja ljudi nejednakih dobom (Pietro di Lorenzo 20 godina), raznih temperamentom, zavidljivih i šutljivih, što su se povlačili kao sjene sa čitavim trupama učenika i pomoćnika, svakako je bio za Rim događaj prvoga reda. Bilo je tu dopuna, popravljanja, pomoći i savjeta; svuda vlada isti mir tamnozelenih boja, svuda pravi Quatrocento statičan i dostojanstven. Dovukli su se sa sjevera svi počašćeni narudžbom pape, ostavili započete radove, da u vječnom gradu učine nešto, što će trajati stoljećima, i to slatko golicanje jeste stara tema umjetnosti, koja teži da govori za sva vremena.

No previše svijetla, s 12 prozora stavljenih dosta visoko, s prijelivima tamnozelenim i mrkim i četiristogodišnjom patinom, koja se srebrnasto svjetluca na nabreklim zidovima i daje draži slikama (i naročito miluje kunstistoričare), u dimenzijama umjerena i kao stvorena da ne obmane kvantitetom, jednostavno nadsvođena, s 2 ulaza (jedan za svečanosti i kler, a drugi za nas); tek malo uzvišenje od pet stepenica za oltar nasuprot glavnim vratima i lijevo mjesto za papski baldahin, odakle je zadovoljno žmirkao Siksto dvije godine gledajući Boticellijevo »Ozdravljenje gubavih i iskušenje Isusovo« i čitav ciklus Kristova života u šest postranih slika od krštenja do Posljednje Večere, i tu mu je milo klizilo oko po svakom simbolički nabačenom gestu majstora i pjevalo mu o onome, što je on za taj Rim, za tu Crkvu učinio. Njegov baldahin nije mnogo štedio lijevi zid, kome je okretao leđa, kao ni svijećnjake Signorellijeve freske nad oltarom, a poslije anđele s trubama i knjigama u Mikelangelovom Posljednjem Sudu; ipak se nije sjetio, da nešto učini za te vrednote, koje se ponoviti ne mogu.

Lijevo i desno na zidu među prozorima stvorili su Fra Diamante, Botticelli, Ghirlandaio, Cosimo Rosselli ciklus papa, a pod njima svečano bornirane izrađene su naručene freske pod svakim prozorom po jedna; kako se nalaze upravo na srednjoj visini između nas i prozora, nikada ih ne možemo pretjerano dobro vidjeti, pa makar nam nešto pomaže što zastremo oči od prozora nad njima.

Ispod tih slika je bogato ukrašena tapiserija, zlatnožutomrkozelena, i to kao dokaz da se nije prenatrpavalo niti prepustilo muzejski raskošnoj raznolikosti, nego kao odmor za već sadržajno prebogatu kapelu. U prvom planu bilo je na stropu obrađeno zvjezdano nebo (potpuno quatrocentistički) — umbrijac Pietro Matteo Manfredi d Amelia — i to je tako stajalo sve do 1508., dok nije Mikelangelo potpisao narudžbu silkanja stropa. Danas ne možemo reći kako se onda to osjetilo na slikama po strani, vjerojatno da je bilo još više mračno i polugotski raspoloženo.

Na prvom zidu Peruginova slika »Mojsije spasen iz vode« i »Rađanje Kristovo« (uvijek paralelizam), ali koje su, nepažnjom klera strogo oštećene, 1534. godine skinute, da na njihovo mjesto dođe Posljednji Sud Mikelangela. Sačuvani su nam samo kartoni za dijelove, naravno s portretom Siksta IV., mecene.

Danas, kad smo daleko, nama se čini, da je sve to bezvremenski i vječno, i da nikada nije imalo korijena u dobu. Zapravo te pohvale i čitava Sikstina, kao i oltari u svim rimskofirentinskim crkvama dizani su samo zato, da se negdje u uglu pojavi glava mecene ili mecena, ili da se Sv. Sebastijan ili Sv. Katarina, obučeni u renesansno ili starokršćansko odijelo, stvori po liku Tornabnonia, Riaria, Strozzia i svih tih likova, koji su zadrli noktom malo dublje u istoriju.

Sveto Pismo, taj divni ogrtač za sve želje ljudske, kao leksikon događaja ili rječnik cijele duše pokoljenja, dao je dovoljno materijala, da se zaogrnu sujete alegorijski ili potpuno otvoreno. Pa čitav ciklus Sikstine je ni više ni manje nego hvalospjev tako točno proračunat, s tako strogim paralelizmom Staroga i Novoga Zavjeta, a sve samo da govori o onome, koji ju je podigao.

Ako po dužini simetrično podijelimo zgradu, dobijamo ove poredbe:

Nad oltarom

Nalazak Mojsija u vodi — Rađanje Isusovo (obadvije premazane)

Zidovi sa strane

Put Mojsija u Egipat — Krštenje Isusovo

Mojsije u Pustinji — Iskušenje Isusovo i ozdravljenje gubavih

Prelaz preko Crvenog Mora — Biranje apostola

Mojsije prima deset zapovjedi — Govor Isusa na brdu

Kazna Korah — Predaja ključeva Petru

Smrt Mojsija — Posljednja večera

Nad ulazom

Borba oko mrtvog tijela Mojsijevog — Uskrsnuće Isusovo

To sve je nagomilano samo da dokaže Novi Zavjet i da nas uputi u supremaciju nad Starim — Uskrsnuće Kristovo kao logična kruna cijelog ciklusa, a ni spomenuti ne treba, da svaka pojedinost upućuje na položaj Sv. Oca. To se konačno otvoreno ukazuje na petoj slici desno i lijevo.

Pokušajmo se uvući među te skele, u žamor rada, u tiho dozivanje, u zavist i napregnutost pod tim svodom, u umorna razočaravanja i rezignacije, dok se boje prave i kartoni polažu po zidu; šta ćemo naći tamo i kako su zapravo nastale te slike?

U perspektivi, koja je danas nama, rutiniranima, urasla forma gledanja, uživali su ti ljudi kao u otkriću i ne može se previditi ona radost, s kojom su postavljali figure u predpozadinu srednje veličine i stupnjevanje dimenzija, koje im je činilo svakako zadovoljstvo — makar i mučno stečeno — iako tonsko postizavanje nije ni savršeno ni proučeno. Uvijek je u umjetnosti imala velikih zasluga slobodna igra nepredviđenih, lakomislenih (reklo bi se), i to je davalo ovima baš neku dječačku draž. To se već za kasnu Renesansu ne može reći, gdje neprestano osjetimo da nas gleda nešto vrlo mudro nategnuto i naučeno. Tako nastaju djela nutarnje veličine, koja su stvarno velika iako stalno odišu nekim iskrenim mladalačkim primitivizmom (Giotto); to se osjeti u književnosti, muzici, skulpturi i arhitekturi.

Idemo za nekim slikama.

Sandro Botticelli, to samovoljno, nadtalentirano dijete, koje rano odbacuje od sebe knjigu, vječno prkosno u licu, koje donjim dijelom liči na sva lica ispala iz njegove uobrazilje, tvrdoglavo i ustrajnovizionarno, uspjeo je da jednog dana prekaljeno u nama poznatog Botticellija primi najdragocjeniju narudžbu papinu. Prozirnim očima gledao je sve oko sebe u gotskom lepršanju i lakokrilom zamahu, možda jedini čije se figure bar prividno kreću, iako i on vrlo vješto skriva pozu kao čitava Renesansa prije šesnaestog vijeka. Sve je to bila baština mirne antike i neznanja prvih pokušaja, iako u osnovi s antikom nisu upravo vezani, čak su strogo odijeljeni iluzionizmom. Moramo vidjeti, da se sve do uspona venecijanske kolorističke škole i do preosjećajnog Mikelangela, koji je posjedovao silno znanje predviđanja, vuklo koristi kradom od čitave bizantsko-ravenske (dakle istočnjačke) i sjeverno-gotske škole, koja je bila daleko od realizma, a ponajviše od pokreta.

On ostavlja za sobom već cijeli likovni razvoj i upravo pred vrhunac životnog sebeizlaganja napušta Firenzu i prima se slikanja Sikstine. Freska mu nikako nije mogla odgovarati, već po samom materijalu tvrđa i jednostavnija, nego ulja i drugih kolorističkih kvaliteta, ali je ipak stvorio sliku, pred kojom se ostaje zapanjen, makar da malo drugim riječima govori, nego sva njegova djela. Ako je igdje onaj lirik Botticelli (Rađanje Venere, Primavera) bio prisiljen, da se pretvori u epika, to je u freski.

»Iskušenje Isusovo i ozdravljenje gubavaca«: u centru oltar a u pozadini fasada — danas ne postoji više — crkve Santo Spirito. Tu na tom oltaru gori obredna cedrovina, tu

su 2 ptice i tekuća voda; desno vode jednog bolesnika; mladi žrtveni pomoćnik prilazi svećeniku i sve se odvija po ceremonijalu, koji je Boticelli pažljivo proučio. Desno Isus na rubu pećine, oko njega anđeli, a vrag ga nagovara da se baci, jer će ga, kako je pisano, anđeli dočekati; lijevo opet iskušenje Isusovo. Tu je sliku Siksto promatrao i naročito precizno izvedenu fasadu bolnice; pozadina dosta čista i ne prenatrpana. U gomili ljudi Giuliano della Rovere i Girolamo Riario, nećaci papini, na vidnom mjestu ravnodušno promatraju čin.

U »Mladosti Mojsijevoj« na primjer 7 puta donosi njegovu sliku. Desno: gnjev izabranog Mojsija i ubijanje odmetnika; bijeg ovoga u pustoš, padanje u naručaj žene; rastjerivanje kćeri Jethro, u centru napajanje ovaca; lijevo u pozadini Mojsije pred gorućim grmom. Na toj jednoj slici ispripovjedao je cijeli redoslijed događaja i čitava slika s pravom kompozicijom ne može imati ništa. Pa to Mojsijevo lice je tipsko lice, koje vodi Kristu! Ono zapravo ne prestaje kroz cijeli srednji vijek s neznatnim vanjskim izmjenama kao najdublje lice kontemplacije i dobrote istodobno. Djevojke kraj zdenca u poznatom boticellijevskom stavu na jednoj nozi, dok druga u lakom pregibu, a vrškom prstiju dotiče zemlju, podignuti bokovi i visoko zaokružena prsa, haljine dekorativne i zabačene, kose nikada dosta proučene i valovite. Te njegove figure ipak su u freski dobile težine, koje on inače nema.

Tamna ploha kao materija na rijetkoj plohi kao ničemu (praznini) to je osnova freske; i ako se to igdje divno vidi (osim Mikelangela) vidi se u »Rothe Korah«, posljednjoj Botticellijevoj slici. Tu je najvrednija alegorija nasuprot Peruginovoj »Predaji ključeva«. Obje slike imaju u pozadini Konstantinov slavoluk. Mojsije u užasnom sudačkom stavu, s dignutom desnom rukom (poza) i skupljenih obrva sipa gnjev na gomilu, u sredini spaljivanje pobunjenika Božjim plamenom, lijevo mladići, koji daju Mojsiju pouzdanje kao božji glasonoše, i opet se njegovo lice provlači kao u bajki nekoliko puta, ali kompozicija ovaj put izrazito ostaje centralna. Na desno oko Mojsija razvukle su se gomile radoznalih portretiranih Talijana, slavoluk gledan odozdo pokazuje nam svoju nutrinu zabliješten gustom pozadinom neba, što ispod luka ulazi u samu nutrinu kamena. Ono nebo, ne plavo, ne zeleno, nego nebesko, čini da nam slika ostaje u glavi dugo, pa je začas upravo radi preostatka onog mekog primitivizma cijenimo više nego »Disputu« ili »Raspravu o Sakramentu« Raffaelovu. Ogrtači tako virtuozno poredanih boja, radnja koja zaista postaje radnjom, a ne naručenom gomilom povezanom koncima, da se ne makne, i ona sjajna boja lica što tako odgovara današnjem krovu Sikstine i materijalan put od iluzionizma Boticellia do prave freske, u kojoj će se razigrati Raffael, Mikelangelo i Andrea del Sarto. Perspektiva je čudnim kontrastom dobijena u nedogled, oskudna na pejzažu, koga Pinturicchio toliko natrpava, da graduacijom drveta postigne dubinu, ovdje je upravo odbačena. Kada se ta svijetla duša odvukla iz Sikstine svršena posla, s taman toliko novaca koliko se može potrošiti na putu do Firenze, lakomislena, da se upusti u ono svoje najplodnije doba kao svečano izdisanje prije Savonarolinih propovijedi, za koje su mislili, da će slomiti cijeli zamah Renesanse. Dvadeset godina poslije toga vidimo ga, kako se vuče firentinskim ulicama, sam, neugledan, mrk, pobožan, ali strašan, s Božanskom komedijom pod pazuhom zapuštene vanjštine i predan na milost poznanicima, da ga hrane, onaj koji je ovako svečano stvorio najvišu sliku u Sikstini prije 1508. g.

Ghirlandaio, majstor zatvorenih pozadina i arhitektonski postavljenih interieura, svakako ne više potpuno primitivan, koji je daleko vrednije freske ostavio u koru Santa Maria Novela u Firenzi, učinio je sliku »Traženje apostola« poznatiju po onoj Firentinskoj koloniji, nego po razvikanoj vrednosti glave Krista i Sv. Petra, koji su prema svim njegovim radovima u zaostatku. Od glava tamo je pometao Giovani Tornabronia, ujak Veličanstvenog Rainolda Orsini, nadbiskupa Firenze, klasika Argyropulosa i mnoge dosadne i nevažne lubanje, koje su ga zapravo i izbacile kao portretistu i prenatrpavale narudžbama.

Pinturicchio, mali, pomalo gluhi, sitni, tragični dekorativni, primio se da napravi dvije slike, iz svakoga zavjeta po jednu. On se sav ispucao u odajama Borgie nedaleko Sikstine, čudan, fantasta, o čijoj prošlosti ne znamo ništa, čije drveće u pozadini daleko kao niti reže nematerijalno nebo, nikada zasićen ljudskim materijalom, a palme, čiprese, masline i limuni stoje u pozadini kao bezglasni posmatrači, od kojih dolaze tim licima te boje tako mrke, tako zagasite i sivozagonetne.

Dolazi mi volja da podignem krov Sikstine, da vidim što bi se dogodilo s tim bojama koje tako pobožno zvuče u tom polusvjetlu i zanose nas svojom divnom igrom upravo što su tamne. Pored svih tih ljudi je jurišalo proljeće, upravo kao i danas, priroda je jednako mirisala onda kao i danas, ljudi vrele krvi, žene ponesene toplinom uvijek pune draži, a oni kao da nisu to vidjeli. Namjesto mirisa lugova punih sparine i dolina, punih prozirnih maglica, oni su slikali uske proplanke pretrpane lorberom i cipresama tako oporo, da se vrlo često ukazuje potreba zlatnim dekorom oživjeti sliku. Potrebno je švim tim licima umjetno uliti krvi, koja se zgrušala, već u tim kao kamen hladnim figurama, koje nas gledaju već četiri i pol vijeka i preko kojih je palo već mnogo prašine, ispod koje ipak govore još uvijek užasnom snagom.

Jednom je Corbusier rekao, da je umjetnost Renesanse kabinetska i da se treba boriti protiv nje, a ja to nisam mogao razumiti.

U svemoćnom crtežu toskanskom, koji je u Sikstini dao osnovu za ono, što gledamo, zaista je ležao korijen vrijednosti, a ne u boji. Čitava toskanska Renesansa počiva na obmani, da boja lica, boja tijela postoji, uopće da je boja nešto određeno kao crta ili ploha. Pored svih napora, da se probije okove crteža, ostali su samo u njemu, i shvatiti relativizam boja kako se danas shvaća, nemoguće bi im bilo, kao i relativizam kompozicije. Jer oni u pravom smislu i nisu imali kompozicije osim statične, ili bolje kompozicije rasporeda. Linearno postavljanje u prvom planu s pozadinom, koja se sagleda kroz portal, prozor ili između dva zida, grupice kao cjeline, često simetrično i nategnuto, ali sve je to mirovalo sve dok Mikelangelo nije bar pojedince pokrenuo, iako rubensovske kompozicije ni on nije stvorio.

Slučajno mi pada na pamet mirni Perugino, gdje u »Predaji ključeva« postizava užasnu dubinu prostora konvergentnim linijama pločnika i gdje se zaista osjeti dubina zraka.

Upravo tu mi iskrsava misao, kako je cijelo slikarstvo nastalo iz epa. Boje čiste, zlatne (vedre kao pozadina Ilijade). Pomalo magične i kao razigran vidik zapanjenih očiju, koje su tek progledale u okolicu zagonetnu i bliještavu. Rješavanje plošno, često profil, kao prva nemoć i stilizacija, bolje reći pokušaj da se dobro vidi, to su u stvari dugi opisi epa s mitom iza sebe.

U daleko razvijenijem duhu rađa se svijetlo i sjena na dobro proučenom crtežu, kada se još vjeruje da postoji boja neba, oblaka, lica, drveta. Tako se linija crteža penjala sve, dok nije postala apsolutno moćna, onda se raspala, a na njeno mjesto se uvuklo svijetlo-sjena bez konture, potmulo, nejasno iz mrkih dubina kao titraj ili kao efekt najsvjetlijeg mjesta. Sve ostalo se rasplinjuje u dubokoj, dalekoj pozadini, koja postoji puna događaja, stvari i vidika, ali jer nisu osvijetljeni ostaju nam zasada stranci za koje tek vjerujemo da žive. Kasnovenecijanci. Rembrandt . . .

Boja kao potpun raspad crteža, boje prednjeg plana, barbarske i nadrealne, kao savršena igra relativizma, gdje se nijedna posebno ne definira, jer u pleinaireu nema ničeg što jeste, nego samo u tom času jeste, i samo kao cjelina jeste, jer sve ovisi o svem.

Kako su na ovoj skali zaostali Toskanci i ne bi nikada mogli razumiti sliku, na kojoj vrućina titra nad užarenim poljima, gdje nema više granice neba i žita, jer donje partije neba preuzimaju boje polja, i sve se opet spuštaju među vrele boje, da se ništa ne razaznaje, nego nas tek obuzima toplina, nešto naglo uzvitlano pokrenuto i našu nutarnju vitalnost, kao ogroman zaustavljen stroj uz vrisku i smijeh zahvata, pokreće sve brže i sve više i nosi neobjašnjivim domenima podsvjesnih saglasnosti s prirodom po sebi, koja u stvari nije ništa drugo, nego masa energije i neprestan zamah bez cilja.

Tako se razotkrivala priroda polako, i možemo reći da smo na koncu na mjestu odakle smo i pošli . . . jer osjetiti iza smiješka Cimabueve madone zlatno bliještanje pozadine konačno je isto, što i ovo neodređeno otkrivanje nutrine, koja se i tako ne vidi vani, kao što se dobar crtač obmanuo.

Okružen ovim mirnim, dostojanstvenim licima u tamnom zelenilu, što su uprli oči u mene kao centar, pričinja mi se čitava Renesansa u nekom čudnom vidu.

Kraj onakovog zanosa za tadašnje, sada, a proti sutra i juče, onoliko kontemplacija u licima.

Pored sveg amoralizma, ona religioznost.

Pored sunca i svjetla, one mjesečarske boje u slici.

Pored želje za plastičnosti, onolika iluzornost u likovima.

Iako su vjerovali, da je individualizam doneo portret, nije ostalo ništa što ne bi bila tipizacija.

Proti pokreta statika.

Neprestano mijenjanje gotike, antike i baroka čak i u istim ličnostima, čak i u istoj dobi rada.

Govorilo se, da je prolaznost svih stvari upravo onaj pogon, koji nas vuče da ih okušamo sve, predamo se odbacimo i odletimo dalje, a stvarali su tako bezvremeno, tako nelično, opće. Ima u tome svemu nešto veliko, vizionarsko, što se sanja, što se vidi samo jednom, pa nas same začudi i nestane, nešto što se može shvatiti ne kao svijet, nego kao poželjeni svijet, koji nam se svima pričinja bez zla, bez slučajnosti, bez samovolje (iako samovoljom stvoren), kao vječno primirje između ćutila koja osjete i onoga koji ih upravlja, da osjete ovako ili drugačije.

B. Ružić

PJESME JOSIPA VELEBITA

(»Putnikova pjesma«, Zagreb 1940., vlastita naklada)

Tih i skroman u privatnom životu Velebit se i u hrvatskim književnim revijama i novinama javljao kroz dulji niz godina bez buke i gotovo neprimjetno. Ipak je zapažen kao jedan od rijetkih prevodilaca sa madžarskog jezika na hrvatski, a osobito su vrijedna njegova nastojanja da prevodi s hrvatskog jezika na esperanto i da tim skrene pažnju čitača iz drugih država na hrvatsku književnost. S te strane ne samo da je prevodio pojedine pjesme Vladimira Nazora, Cesarića, Sudete i drugih hrvatskih pjesnika, nego je štaviše izdao u vlastitoj nakladi na esperantu izbor Tadijanovićevih pjesama iz zbirke »Pepeo srca«: »Kanto al mia koro« pa svi ti nehonorirani ili slabo plaćeni napori zaslužuju priznanje.

Međutim, iako Velebit marljivo prevodi već gotovo jedan decenij, on je u rijetkim časovima iskrenog doživljavanja pričao o sebi u lirskim pjesmama, a zbirka odabranih pjesama, rasutih inače u mnogim časopisima i novinama, pokazuje, da je u njegovu organizmu najjača lirska žica i on u praksi i poeziji u odnosu prema svijetu spontano zauzima stav lirika. Iz većine njegovih pjesama izbija mekoća, skromnost, priznanje vlastite slabosti, da energičnije shvati život i u njemu se bori. Nad njegovom lirikom lebdi čedna, iskrena i simpatična pasivnost, priznanje one Sokratove misli, od koje je pošao na dugi put filozofiranja i borbe sa sofistima, uvjerenje, da je čovjek sitan prema svemu vječnom zbivanju i da je čovjek samo prolazni putnik kroz Kranjčevićev »Sveljudski hram«:

Moja je soba mala
Na starom zemlje kolodvoru.

Bilo je u njoj raskošnih snova
Šuštave svile i od zlata suđe.
Sirotinjskog bola međ' stijenama hladnim
I pokućstvo najmljeno, tuđe.

I ja sam u njoj putnik jedan
Sjena među knjigama Znanja
Čekam vlak svoj crn i čedan
Da krenem njime pun — neznanja.

(Putnikova pjesma).

Prepativši mnogo u životu primao je udarac za udarcem, ali nije reagirao jače nego kao da se prepustio sudbini strpljivo bilježivši samo bolne ubode na svom melanholički, osjetljivom duševnom seizmografu. I tako ne vjerujući u pozitivizam on je pod utjecajem gorkih iskustava u životu sagradio svoj pesimistički pogled na svijet, koji je ublaženo crn, bez gorčine i s malo dinamike prožet.

Prirodna je posljedica takova stvara bijeg od života, koji donosi bol, i sakrivanje u sebe pa zato mnoge njegove pjesme (Poljubi me..., Čeznuće, Čama, U mračnoj noći) nose biljeg osamljenosti, koja ima svoje opravdanje u biografskim podacima čovjeka, kojemu je nemilosrdna logika života prekinula veze s najintimnijim bićima njegove okoline.

Relativizam, prolaznost svega, što postoji, također je jači ton njegova pesimizma izražen u nizu pjesama: Pjesma staraca, Perpetuum mobile.

Dosljedan svome stavu on ni u socijalne motive (Drvaru, drvaru...) ne unosi ton zapjenjenog gnjeva i energičnog protesta nego bratski saosjeća s bijednicima, veseo, kad može učiniti nešto dobro bližnjemu, koji i sam pati.

Popratni ton blage ironije daje pjesmama: Pjesma staraca, Spoznaja, Moje rođenje, Pjesma bez rime i Uz Babićev crtež malo živahnosti i vedrine, jer je ta ironija bez žalca i blaža nego na pr. u Tadijanovića (pj. »Gospodin Lamian hrani golubove«, ili »Skinuo bih šešir pred Gospodinom«).

Međutim nakon svih tih pesimističkih izljeva autor je već u »Spoznaji« naslutio da će mu sazreti istine na dnu duše, a u pjesmi »Lijep je život«, odbacivši već prije pozitivizam, priklonio se konačno, poput nekih svojih drugova, mistici, jedinom sigurnom kompasu u pesimističkoj duši autorovoj:

Lijep je život, samo ako
znamo da mu Smisô damo.
Al od njega još su ljepši
Snovi. — To je pouzdano

I sretan će umrijet onaj,
Tko je znao mnogo žudjet
I tko je imao sreću
Žudnju nikad ne doživjet.

U tom smislu vjerojatno će Velebit dalje detaljnije razviti svoj unutarnji svijet i nastojat će dati mu adekvatniji izraz nego u ovoj zbirci, u kojoj ima relativno boljih pjesama, koje je spontanije izrazio i slabijih pjesama, u kojima su mu se uvukli i krivi tonovi. U pjesmi »Samoubojica«, iz koje se vidi, da u ovom životu osim snovima podaje vrijednost i ženi, izmakao je njegovoj kontroli kontrast, koji je nejasan i dalje nekonzekventan:

Težak život, još teže riječi
Ljudske ispletoše ovo uže,
Što ga sada o vrat meće,
a trideset je ljeta, samo, ruže
Cvasti vidio i više ne će.

U pjesmi »Osamljen« nije baš najbolja psihologija usidjelice, premda ima efekta u kontrastima i pojedinim slikama. Protivno je psihologiji usidjelice i žene uopće, kad usidjelica kaže:

Pogledaj lice moje:
Vene, žuti polagano
Uvijek je žuće boje.

U posljednja dva stiha:

Kako da ubijem sjetu
koja me sve više siše?!

ovo *više siše* daje ritmu nekonzekventnu brzinu svršetka, dok bi prema situaciji odgovarao lagani ritam, koji bi bio adekvatan samoj situaciji, procesu koji dulje vremena traje.

Osim toga Tadijanović se odužio za prijevod zbirke »Kanto al mia koro« Velebitu tim, što mu je pomogao izgraditi, ne uzevši u obzir sličnost tematike, već više formalnu stranu, zbirku »Putnikova pjesma«. Karakterističan je, iako nije inače važan podatak, da Velebit u pjesmi »Zapis o jednom danu« čita »staru knjigu o životu bilja« (9), što već prije ima Tadijanović u pjesmi »Osamljen«: — Na stolu je otvorena »Nauka o životu bilja«. (Pepeo srca, 27).

Velebit često poput Tadijanovića ponavlja pojedine riječi, dodavši im eventualno nove atribute i jaču akcentuaciju:

Pred oči dođe lik nemoćan, izgubljen
u mnoge noći, teške noći besnene.

(Mati),

ali katkad je to izrazio šablonski kao na pr. u pjesmi »Šetnja s majkom u nedjelju«. Tu ne akcentira najvažniji osjećaj strofe nego većinom ponavlja neki ništa značajniji stih od drugih u toj strofi, dok Tadijanović na pr. u pjesmi »Daleko su od mene oranice« svršava prirodno cijelu pjesmu stihovima: »Nikad ih ne ću plužiti, nikad plužiti«, jer je to konačna poenta osnovnog tona pjesme.

Već je prije spomenuto, da u pjesmi »Osamljena« ima efektnih slika, a takvih bi se moglo naći rasutih i sakrivenih po nutrinji pjesama i više. Tako na pr. u pjesmi »Ostavljena mati« (»Ja ću poći s njome putem stida«), gdje je inače iznesena psihologija ostavljene žene s dobrom završnom poentom. Od ostalih pjesama jače djeluje pjesma samoće »Čama«, pa pjesma »Pismo«, koja je biografskog karaktera i s dobrom grupacijom motiva. U »Spoznaji«, »Molitvi« (u tonu Nazorovu) i »Prijateljici« može se osjetiti dispozicija da svježim riječima spontano izrazi misli i osjećaje sakrivene u dubljim pretincima svoje duše.

Mali broj pjesama kroz dulji niz godina književnog doživljavanja pokazuje, da je Velebit pisao samo onda, kad je osjetio unutarnji poticaj i dispoziciju da tihe događaje svoje duše sačuva za uspomenu i iskreno izrazi. Zato je iskrenost doživljavanja, jednostavno ali spontano izražavanje i izbjegavanje nametljivih, izvještačenih efekata najsimpatičnija strana ove zbirke pjesama.

Emil Štampar

NOVA SLAVENSKA DJELA O SOCIJALNOJ POLITICI

Načelnik odjela za rad u Sofiji g. Rajko Ošanov izdao je nedavno knjigu pod natpisom »Kolektivni radni ugovor kao pravni institut« (Sofija, 1940. str. 344, cijena 200 leva). U početku iznosi autor historijski razvitak kolektivnoga radnog ugovora kao pravnog instituta u Bugarskoj i izvan nje. U drugom dijelu knjige raspravlja o kolektivnom radnom ugovoru s pravnog gledišta. Treći je dio strogo teoretski: raspravlja o teorijama različnih autora o pravnom karakteru kolektivnoga radnog ugovora. Autor prihvaća stanovište, da je kolektivni radni ugovor normativan akt i pokušava da razjasni činjenice, na temelju kojih kolektivni radni ugovor dobiva takav karakter. Istražio je i pitanje mjesta kolektivnoga radnog ugovora u suvremenom pravnom sustavu. Autor na kraju ističe, da sadašnja reglementacija kolektivnoga radnog ugovora ima dosta nedostataka, koje valja odstraniti zakonodavnim putem. Knjiga, koja je potrebna i poslodavcu i radniku naručuje se od R. Ošanova, Sofija, ul. Car Boris 132.

G. prof. Ilija Janulov, koji surađuje i u glasilu S. U. Z. O. R-a, zagrebačkoj Radničkoj zaštiti«, objelodanio je drugi dio svoga kapitalnog djela »Razvitak socijalnog zakonodavstva u Bugarskoj«. (Sofija 1940, str. 175). U toj knjizi iznosi hronološkim redom, kako su se stvarali zakoni za zaštitu rada. Knjiga je razdijeljena na šest dijelova: I. Pravo udruživanja radnika u Bugarskoj i sindikalna sloboda. — II. Radni ugovori, arbitraža, plaće. — III. Zakonodavna zaštita rada. — IV. Javna osiguranja. — V. Bugarska i međunarodna organizacija rada i VI. Zakonodavstvo državnog ressorta rada u Bugarskoj. U tih šest poglavlja obuhvatio je autor sve socijalne zakone, koje je Bugarska izradila putem svojih zakonodavnih instituta od oslobođenja do danas.

Pravnička knjižara i naklada V. Linharta (Právnické knihkupectví a nákladatelství V. Linkart) u Pragu izdala je knjigu dra Karla Loule »Zakon o radnim sudovima u tekstu svih novela« (73 strana 18 K, džepni format). Djelo iznosi sadašnji tekst zakona o radnim sudovima, koji je od svoga prvotnog objelodanjenja (g. 1931.) četiri puta bitno mijenjan. Komentar je veoma praktično izveden. — Ista je naklada izdala i aktualnu knjigu dra Zdenka Matuške »Opće uređenje nadnica i plaća s obzirom na opću socijalnu politiku« (56 str., 10 K). Autor, sudac Radnog suda u Pragu pregledno je sabrao sve objave o plaćama s praktičkim napomenama i s vladinom naredbom o državnom uređenju plaćevne politike. *(ie.)*

UZ ČLANAK O CESARČEVOJ DRAMI

Drama *A. Cesarca* »Sin domovine« bila je posljednja prošlogodišnja dramska premijera, pa je njom zaključena sezona. Da zaključim svoju dramsku kroniku, koju sam vodio u »Savremeniku« od siječnja pa dalje, potrebno je konstatirati, da su osim »Sina domovine« posljednjih mjeseci izvedene u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu još četiri domaće premijere, »Gordana« *M. Jurić Zagorke,* »Subota« *Slavka Žimbreka Drozge,* »Kameleoni« *Tita Strozzija* i »U novi život« *Duška Palčića.* Od ta četiri komada različnih autora, napisana s različnim intencijama, ne prelazi ni jedan prosjek. Žimbrekovu dramatiziranu reportažu nije mogla spasiti ni dragocjena suradnja dra Gavelle i K. Hegedušića, kao što isto tako »Kameleonima« nije pomoglo, što ih je pisao kazališni rutiner, režiser i glumac. »U novi život« je nevješt pokušaj, da se primijeni nauka dra Antuna Radića u jednom konkretnom slučaju na sceni, a »Gordana« je razočarala i čitaoce istoimena romana istog autora u »Jutarnjem listu«.

Nanovo su uvježbani »Graničari« *Josipa Freudenreicha.*

Nije nažalost izvedena, iako je obećana, snažna drama »Iz mraka« *Miroslava Feldmana,* od koje je »Savremenik« svojedobno donio prvi čin, no to zacijelo ne znači, da to najnovije scensko djelo istaknutog hrvatskog dramskog pisca ne će biti izvedeno u novoj sezoni.

Od dramskih premijera iz stranih književnosti na kraju sezone nije u ovoj kronici dosada registriran »Britanik« *Jeana Racinea,* »Lažac« *Carla Goldonija,* »Zatvorena vrata« *Marca Prage* i »Izdaja kod Novare« *Cäsara von Arxa.* Posljednja je drama naročito ugodno iznenadila svojom snažnom pointom i osobitošću svoga sujeta, čime se izdvaja iz redovitog kazališnog programa.

I. K.

NAJNOVIJE CESARČEVE KNJIGE I BROŠURE

Posljednje dvije godine objavio je *August Cesarec* uz dramu »Sin domovine«, koja je prikazana na drugom mjestu, dvije veće zbirke svojih ranije napisanih i već objavljenih novela, »Izraelov izlazak i druge legende« i »Novele«. O prvoj knjizi, koja sadrži pet novela karaktera legende (»Izlazak Izraela iz Egipta«, »U faraonovom gradu mrtvih«, »Doživljaji i smrt mudraca Kratesa«, »San doktora Lupusa« i »Posjeta iz daleka«), ja sam tada pisao opširnije u »Hrvatskom dnevniku« (8. siječnja 1939.); to je možda najvrednija dosadašnja Cesarčeva knjiga pripovjedne proze. Druga knjiga, »Novele«, donosi između ostalih, također već objavljenih radova, poznate snažne novele »Škrinjarkin dom vanbračne djece«, »Slučaj kolportera Ferića«, »Hobotnica« i dr., štampane u književnim smotrama, u kojima je Cesarec surađivao prije svoga puta u S. S. S. R. i zapadnu Evropu.

Osim toga izašle su posljednjih dana dvije kraće Cesarčeve brošure s fragmentima putopisa po S. S. S. R., »Na Uralu i na Volgi« i »Kod sovjetskih malih naroda«. Prva, manja knjižica sadrži samo dva kraća putopisa, »Na Uralu« i »Na Volgi«, dok se u drugoj nalaze veći prilozi, »U zemlji Marijaca« i »U Kabardo-Balkariji«, koji vrlo iscrpno i puno prikazuju današnji politički, socijalni i kulturni život tih malih sovjetskih naroda, o kojima se, nesamo kod nas, često nije znalo ni za ime. Ti su Cesarčevi putopisi dio većeg ciklusa, koji bi trebalo što prije objaviti u cijelosti, jer fragmenti ne mogu nikako djelovati u onoj mjeri i onako snažno kao cjelina. Pisani su već poznatim Cesarčevim stilom, puni su književnih reminiscencija i refleksija, te vrlo dobro dolaze hrvatskim čitaocima nesamo s informativne i zabavne strane.

Knjige i brošure izašle su u različnim nakladama: »Izraelov izlazak« i »Na Uralu i na Volgi« u izdanju *Hrvatske naklade,* »Sin domovine« i »Kod sovjetskih malih naroda« u izdanju knjižare *A. Ćelap,* a »Novele« u izdanju knjižare *Osvit.* *I. K.*

NOVELA JUŠA KOZAKA

Donosimo u hrvatskom prijevodu novelu »Dva lica« (Dvojni obraz) prvaka suvremene slovenske proze *Juša Kozaka* iz njegove knjige novela i eseja »Maske«, koja je izašla proljetos i predstavlja nesumnjivo najznačajniji ovogodišnji slovenski književni događaj. Glavna su dosadašnja Kozakova djela »Šentpeter«, »Beli mecesen«, »Celica«, »Lectov grad«, »Za prekmurskimi kolniki« i dr. Uređuje najugledniju i najstariju slovensku književnu reviju »Ljubljanski zvon«. *I. K.*

KULTURNE BILJEŠKE

STOGODIŠNJICA ROĐENJA THOMASA HARDYA

Za vladanja kraljice Viktorije, koje čini posebnu eru u engleskoj književnosti, najviše je cvao roman, pa se to razdoblje i naziva »Zlatnim vijekom engleskog romana«. To je razdoblje dalo nekoliko znamenitih romanopisaca (Dickens, Thackerey, Eliot), a među one, koji su se također prilično isticali svojim djelima, ide *Thomas Hardy*. Rodio se 2. lipnja 1840. u Upper Bockhamptonu u dorsetskoj grofiji. Pozanimanju je bio arhitekt, ali se bavio i književnim radom. Na glas je došao svojim djelima poslije Dickensove smrti (1870.). Nazuspjelije njegovo djelo je roman »*Daleko od bijesnog meteža*« (»Far from the Madding Crowd«, 1874.) Od ostalih njegovih djela vrijedi spomenuti: roman »*Skromni Juda*« (»Juda the Obscure«) i zbirke novela: »*Priče iz Wessexa*« (Wessex Tales«) i »*Male ironije života*« (»Life's Little Ironics«). Neka je svoja djela i dramatizirao. Napisao je dramu i tri djela o Napoleonu pod naslovom »*The dynasts*« (1904.-1908.). Umro je u Dorchesteru 11. siječnja 1928. Djela su mu postala popularna osobito poslije svjetskoga rata, pa su doživjela tri cjelokupna izdanja (1921., 1924. i 1928.). *ž.*

POČETAK SEZONE U SOFIJSKOM NARODNOM KAZALIŠTU

Članovi Narodnog kazališta u Sofiji, koji su se nakon svršetka prošle sezone podijelili u dvije skupine i pošli na gostovanje u pokrajinu, vratili su se u prijestolnicu i započeli s pripremama za iduću sezonu, koja će, prema tradiciji početi 20. rujna nekom novom bugarskom dramom.

Umjetnički odbor, koji čine ravnatelj, tajnik i redatelji, proučio je za vrijeme ljetnih praznika 37 novih komada bugarskih pisaca i odabrao 4, od kojih će jedan biti davan kao prva predstava iduće sezone.

Dramski ensemble ostao je isti kao što je bio i prošle sezone.

Umjetnički odbor namjerava dati u idućoj sezoni 10 do 12 premijera, a ostalo će biti reprize komada, koji su najbolje uspjeli u prošlim sezonama. U izboru budućeg repertoirea, odbor će ostati vjeran tradiciji, pa će uz komade modernih i klasičnih stranih pisaca paziti da ne budu zapostavljeni domaći dramatičari. Budući da su i do sada priređivane posebne predstave za mladež, umjetnički odbor odabrao je i nekoliko novih komada za omladinu.

U »Lirskom kazalištu«, koje nema svoje zgrade, nego daje predstave na sceni Narodnog kazališta, ne će ove sezone biti većih promjena. Pjevačice Sija Petrova i Ivanka Miteva poći će na specijaliziranje u Njemačku, a novi je član samo Marija Stefanova, koja se vratila sa studija.

Umjetnički odbor pri operi odlučio je, da iduću sezonu otvori nekom bugarskom operom. Inače uz već poznata priprema niz novih glazbenih djela.

Balet, pod vodstvom majstora Anastasa Petrova i Marije Dimove, priredit će također nekoliko samostalnih predstava. *ž.*

DESETA GODIŠNJICA SMRTI VELIKOG DOBROTVORA TALIJANSKIH UMJETNIKA

Nedavno se navršilo deset godina od smrti *Diomeda Grecchi-a*, rodom iz grada Livorna, koji je za života bio veliki mecena i dobrotvor talijanskih umjetnika. Podrijetlom Grk, on je živio u Italiji i oduševljavao se za sve grane umjetnosti. Budući da sam nije imao talenta, odlučio je priličan dio svojih prihoda, jer je bio bogat, dijeliti umjetnicima, da im pomogne do slave. I zaista, niz književnika, slikara, skladatelja i glumaca dobivalo je od njega potporu. A bio je i obrazovan, pa je bio u vezi s predstavnicima talijanske umjetnosti.

Grecchi je bio najveći prijatelj skladatelja Giacoma Puccini-a. Premda je ovaj već uglazbio nekoliko dobrih opera, izdavači i kazališni ravnatelji nisu htjeli s njim razgovarati, jer im je dolazio u trošnom odijelu. Grecchi se zauzeo za njega. Dao mu je novaca, da sredi svoje prilike, i tada su uslijedili uspjesi. Puccini nije zaboravio svoga dobrotvora. Stalno se s njim dopisivao, vratio mu je sav dug i ostao mu prijatelj sve do svoje smrti g. 1925.

Kada je bila premijera opere »Madame Butterfly« u milanskoj Scali, plaćenici su je izviždali. Puccini je bio očajan i u pismu izjadao se Grecchiu. Ovaj mu je odgovorio: »Dragi prijatelju, nemoj očajavati. Ljudi nisu samo nezahvalni, nego su i glupi. Ja, koji sam čuo odlomke iz te opere, smijem sada, kada svi talijanski listovi pišu o njoj porugljivo, reći, da će ona doživjeti svjetski glas, i to još prije tvoje smrti... Još nikada nisu plaćeni zviždači upropastili nijednu dobru stvar. Umiri se, dragi, sve će biti dobro«.

Kako vidimo, Grecchi nije pomagao umjetnike samo novčano, nego i moralno. Njegovo se predviđanje u mnogočem, pa i u slučaju »Madame Butterfly«, ispunilo.

Na njegovom sprovodu u Livornu prije deset godina sudjelovalo je oko tri stotine talijanskih književnika, novinara, skladatelja i slikara, koji su došli, da na posljednji put isprate svog velikog dobrotvora. *ž.*

PETSTOGODIŠNJICA KALMIČKOG EPA

Početkom rujna o. g. proslavit će Kalmici 500-godišnjicu postanka svog epa »*Džangar*«. Proslava će se održati u kalmičkom glavnom gradu Elisti. Kalmičko kazalište priprema komad »*Bumbin Orn*«, koji je po motivima iz spomenutog epa napisao *B. Basangov.* *ž.*

KULTURNE VEZE IZMEĐU BALTIČKIH NARODA I RUSA

Nedavno su u Moskvi objavljene na ruskom jeziku pjesme litavskog pjesnika *Ljudasa Gira* pod naslovom »*Stihovi*«.

Isto je tako izišla i zbirka odabranih pjesama estonskog pjesnika *Johanesa Varesa* (Barbarusa), koji sada obavlja dužnost predsjednika Estonske republike.

Javljaju iz Moskve, da će uskoro biti objavljen prijevod romana »*Ribarov sin*«, kojega je napisao *Vilis Lacis*, sadašnji litavski ministar unutrašnjih poslova, inače poznati novinar i pisac. *ž.*

ISPRAVAK

U članku E. Štampara: »Novi roman Jakova Sekulića« u 3. i 4. broju »Savremenika« ispao je griješkom izraz »larma« (43) (6 redak od kraja).

„Savremenik" uređuje urednički odbor. - Vlasnik, izdavač i nakladnik Društvo hrvatskih književnika. - Za vlasnika, izdavača i uredništvo odgovara Dr. Ilija Jakovljević, predsjednik DHK, Frankopanska ul. 2. - Uredništvo „Savremenika": Frankopanska ul. 2. - Uprava „Savremenika": Frankopanska ul. 8. - „Savremenik" izlazi svakog 1. i 15. u mjesecu. Godišnja pretplata 160 din. Pojedini broj 7 din. Čekovni račun br. 31.624. - Rukopisi se ne vraćaju. - Tisak Zaklade tiskare „Narodnih Novina", Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara Vladimir Kirin, Deželićeva ul. 2.